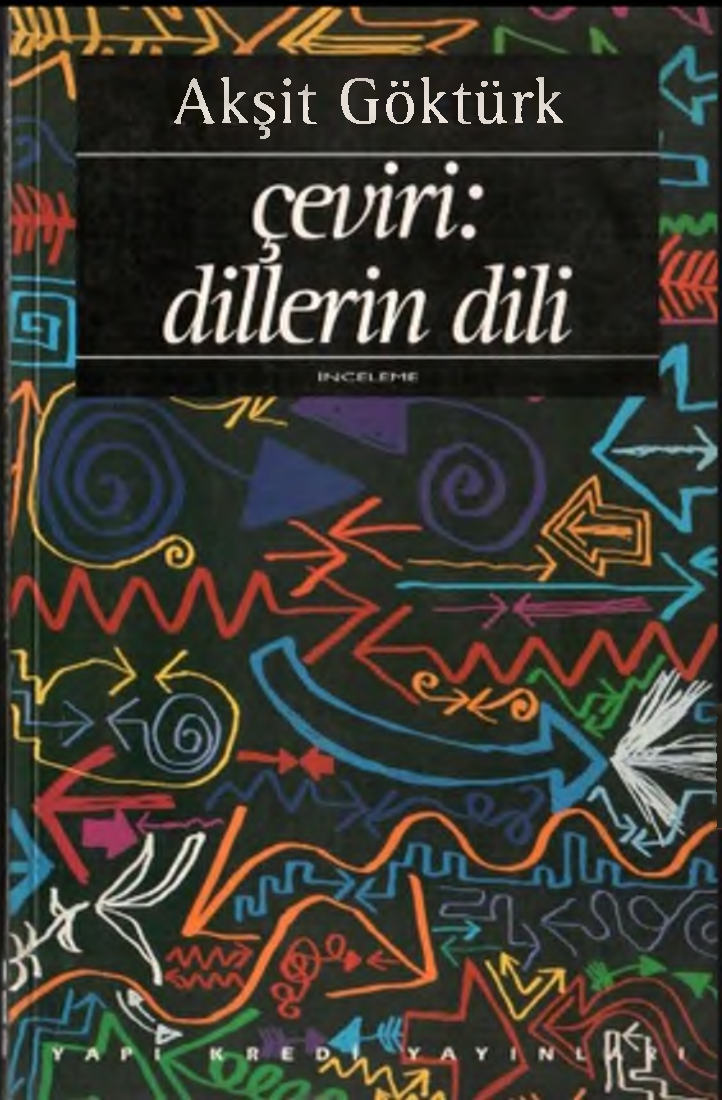
Akşit Göktürk

çeviri: dillerin dili

İNCELEME

YAPI KREDİ YAYINLARI

ÇEVİRİ: DİLLERİN DİLİ

Akşit Göktürk, (27 Aralık 1934, Van–26 Şubat 1988, İstanbul), öğretim üyesi, edebiyat eleştirmeni, dilbilimci, çevirmen.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi (1960). 1961'de aynı fakülteye asistan olarak girdi. 1965'te doktorasını verdi; 1972'de doçent, 1978'de profesör oldu. İngiltere'de Nottingham Üniversitesi'nde (1964-65) ve Almanya'da Konstanz Üniversitesi'nde (1970, 1974-76) araştırmacı olarak çalıştı. Uppsala (İsveç) ve Batı Berlin üniversitelerinde çeviri kuramları ve yöntemleri konulu seminerler yönetti. *Robinson Crusoe*'nun Türkçedeki ilk tam çevirisiyle 1969 TDK Çeviri Ödülü'nü kazandı. 1975-83 arasında TDK Yönetim Kurulu üyeliğinde bulundu.

1958'den sonra *Varlık, Yeni Dergi, Türk Dili, Yeni Ufuklar, Çağdaş Eleştiri* gibi dergilerde inceleme yazıları ve çeviriler yayımlayan Göktürk, eleştirilerinde dil çözümlemelerine ve üslup sorunlarına ağırlık verdi.

D. H. Lawrence, E. Kästner, F. Dürrenmatt, Bertrand Russell, T. S. Eliot gibi yazarlardan yaptığı çevirilerle tanınan Göktürk'ün başlıca yapıtları *Edebiyatta Ada* (1973), *Okuma Uğraşı* (1979) ve *Çeviri: Dillerin Dili*'dir (1986).

Akşit Göktürk'ün YKY'deki
öbür kitapları:

Çeviri: Dillerin Dili *(1994)*

AKŞİT GÖKTÜRK

Çeviri: Dillerin Dili

İnceleme

Yapı Kredi Yayınları

Yapı Kredi Yayınları - 396
Edebiyat - 45

Çeviri: Dillerin Dili / Akşit Göktürk

Kitap editörü: Selahattin Özpalabıyıklar

Kapak tasarımı: Nahide Dikel

Baskı: Altan Basım Ltd.
Yüzyıl Mah. Matbaacılar Sit. 222/A Bağcılar / İstanbul
Tel: 0212 629 03 74 Faks: 0212 629 03 76
info@altanbasim.com
Sertifika No: 11968

1. baskı: İstanbul, Ağustos 1994

İÇİNDEKİLER

Birkaç Söz / Bilge Karasu • 9
Giriş • 13

I. ÇEVİRİ İLE DİL
1. Sözcükler mi, Anlam mı? • 18
2. Hangi Metne Hangi Yöntem? • 19
3. İletişim Açısından Çeviri • 20
4. Metnin Alıcısı • 21
5. Metnin İletisi • 22
6. Metnin İşlevi • 22

II. DİLSEL İŞLEV İLE ÇEVİRİ
1. İşlevle İlgili Görüşler • 23
2. İşlev Açısından Çevrilebilirlik Sorunu • 25
3. Metin Ana-türleri • 27
4. Metin Alt-türlerine Doğru • 29

III. ÇEVİRİBİLİM AÇISINDAN METİN TÜRÜ
1. Metin Gelenekleri • 33
2. Dilin Değişik Düzeylerinde Metin Geleneği Etkisi • 34
3. İletişim Açısından Metin Türü • 35
4. Metin Türü Geleneği ile Çeviri • 36

IV. YAZIN METNİNİN ÇEVİRİSİ
1. Çeviribilim İçinde Yazın Çevirisinin Yeri • 41
2. Yazın Çevirisinin Kendine Özgülüğü • 47

V. KURAMSAL BELİRLEYİMLER
1. İlkeler Arayışı • 50
2. Yazın Tarihi İçinde Çeviri • 52
3. Yazın Çevirisi Süreci • 57

VI. EŞDEĞERLİLİK-YETERLİLİK
1. Düzanlamsal Eşdeğerlilik • 66
2. Yananlamsal Eşdeğerlilik • 69
3. Metin Türü Gelenekleriyle İlgili Eşdeğerlilik • 73
4. Dil-kullanımsal Eşdeğerlilik • 75
5. Biçimsel Eşdeğerlilik • 77
6. Yeterlilik • 85

VII. ÇEVİRİ ELEŞTİRİSİ
1. Kuram Yönünde Çabalar • 92
2. Eleştiri Yöntemi Üstüne • 97

Sonuç • 103
Sonsöz • 109
Kaynaklar • 113
Kavramlar • 117

*Angela'*ya

Birkaç Söz

Çeviri: Dillerin Dili yeniden basılırken Akşit Göktürk'ün düşünürlüğünü saygıyla, arkadaşlığını sevgiyle anmak isterim. Bu kitabının yeniden yayımlanışı karşısında sevinç duyduğumu söylemek isterim.

Kitap, ilk kez, sekiz yıl önce yayımlanmıştı. Yazarı, arada, bizden ayrıldı. *Çeviri: Dillerin Dili*'ni yeniden okudum: Ne kadar güncel, ne kadar önemli! Ne kadar çığır açıcı!

Çığır açıyor olmak güç iştir; yapılan, yapılmakta olan işin 'seçilmesi' okur için de güçtür. Okur, değişik bir şey karşısında olduğunu farkeder elbet; ama değişikliğin kendisini nerelere götürdüğünü pek anlamayabilir. Yapılanın değerini kavramak için bir süre geçmesi, araya başka okumaların girmesi gerekecektir.

Kültür görüngülerinin iletişim olguları olarak ele alınması düşüncesi, oldukça yeni... Bu düşünceye dayanarak çalışanların sayısı Türkiye'de de artıyor olsa gerek. Göktürk, *Okuma Uğraşı*'nda bu düşünceyi, birtakım sonuçlarıyla birlikte, Türkçe'ye, Türkçe yazıya aktaran ilk kişiydi belki de. *Okuma Uğraşı* da Türkçe'de büyük bir yenilikti.

'Türkçe' deyip bekiniyorum. Yabancı dillerde kimimizin bir ya da birçok, pek çok şey okuyor olması, o okunanların herkesçe okunduğu anlamına gelmediği gibi, o okunanlar Türkçe anlaşılıp dile getirilmedikçe, Türkçe'ye getirilmedikçe herhangi bir 'iş' yapılmış olmaz da, ondan... Önemli iki alanda, okuma ile çeviri alanlarında, uzmanca yazıyordu Göktürk; ama amaçladığı okur öbeği, uzmanların oluşturduğu öbekten çok daha genişti. Genel

olarak yazılarının, özel olarak 'Çeviri'nin, pek çok okuru olmasını dilerim. Pek çok okurun işine yarayacak yazılar bunlar.

'Çeviriden bize ne?' diyecek halimiz yok. En dar, en 'teknik' anlamıyla da ele alsak, çeviri yaşamımızın temel öğelerinden biri haline gelmiş. Nereye baksak çeviri ile burun buruna geliyor, Türkçe konuştuğumuzu bile unutabiliyoruz. Olsa olsa, 'çeviri kuramlarından bize ne?' demeğe kalkışabiliriz. Çeviri yapılıyor, bizi etkiliyor, dünyaya bir çeviri düzeneği içerisinden bakar olduk nasıl olsa. 'Kuram olmasa da olur; geçinip gidiyoruz işte!' Öyle mi? Bu kitabı okuyanlar bakalım ne diyecekler?

İnceliksiz bir piyasada kılı kırk yaran adamlar, düşünce ile bilginin içiçeliğini unutmayanlar ne kadar gerekli! Akşit Göktürk'le birlikte düşünmek isteyenlere bir öneri: *Çeviri: Dillerin Dili*'ni okuyorsanız, okuyacaksanız, okuduysanız, bir de *Sözün Ötesi*'ndeki 'Çağdaş Bilginin Edinilmesinde Yabancı Dil' başlıklı, 1983 tarihli yazıyı okuyun.*

Çeviri karmaşık bir iştir. Onu olanaklı kılacak bir söylemin amaç dilde oluşturulması da öyle. Çeviri üzerine bilgi edinmek, çok önemli bir şeyler öğrenmek isteyenler de, bu konuda nasıl, neler düşünülebileceğinin ipuçlarını bulmak isteyenler de, eldeki kitaptan çok yararlanabilir. Göktürk, Türkçe düşünmeğe, Türkçe içinde düşünmeğe çalışanlardan...

Ölçünmemizi gerektiren bir sorun daha var.

Bugüne dek, çeviri dediğimizde, amaç dilin Türkçe olduğunu düşünerek konuştuk daha çok. Türkçe metinlerin yabancı

Üniversitelerde Türkçe eğitim görenler içerisinde, eğitimin İngilizce yapıldığı üniversitelerdeki arkadaşlarıyla 'her şeyi İngilizce okudukları' için 'iftihar edenler' var. Yazılarında, TRT'de, *her* yabancı adı İngilizce 'okuyanlar' var. Türkçenin söz dağarcığının yoksul bulduğu için yabancı dilde yazanlar, 'bildikleri' yabancı dilde okuduklarını yanlış anlayıp yanlış aktaranlar, bir yabancı dilin *bütün* görkeminin ancak o yabancı dilin sözcüklerini Türkçe yapılara aktarmakla iletilebileceğini sananlar var, konuşmasını sık sık yabancı dillerden alınmış sözcüklerle 'bezemeden' edemeyenler... Saydığım bu çeşitli tutumların çok değişik, çok karmaşık nedenleri olduğunu ben de bilirim. Ama bu karmaşık nedenlerin altında, daha altında, neler yatabileceğini de düşünmeğe çalışalım. Hepsi, yabancı dillerle ilişkilerimizde, Türkçe'yle ilişkimizde, bundan da ötede, dil olgusuyla ilişkimizde bir 'aykırılık' belirtisi... Neden ileri gelir bu? TRT'de Türkçe'nin vurgularını değiştirme dönemi, yabancı adlara uygulanan bir 'uydurma vurgu kuralı' döneminin ardından geldi. Bunu nasıl yorumlamalı?

dillere çevrilmesi, yıllar boyu, büyük birer 'olay' oldu bizim için. Son yıllarda ise 'tanınmak', bilir bilmez, düşünülür düşünmez pek çoğumuzu konuşturan bir konu haline geldi. Bir yandan da Türkçeden yabancı dillere çevrilen yazınsal metinler hızla artıyor. Tanınmak, Türkçenin kaynak dil olarak düşünülmesi de demek olacaktır. Türkçe metinleri yabancı dillere çevirenlerin ustalığına körü körüne inanmak güvenmek dönemi gerilerde kaldı. Bizim başkalarını çevirirken gösterdiğimiz başarı ya da başarısızlık, şimdi bizi çevirenler için de söz konusu olacak. Sorunları daha iyi tanımak istiyorsak, Göktürk'ün kitabının son bölümünü dikkatle okuyalım derim.

Bilge Karasu
1994

Giriş

Ünlü ozan John Keats (1795-1821), en güzel şiirlerinden birinde, yurttaşı George Chapman'ın on altıncı yüzyıl sonunda yapmış olduğu bir Homeros çevirisini ilk kez okumanın coşkusunu dile getirir.[1] Eski Yunanca bilmez Keats. Çeviri buluşturur onu Homeros'un yirmi yedi yüzyıl öteden gelen gür sesiyle, düşsel dünyasıyla. Zaman, uzay, dil engelleri birden kalkıverir ortadan. O coşkuyla ozan, bu unutulmaz okuma yaşantısını adı geçen şiirinde ölümsüzleştirir:

Much have I travell'd in the realms of gold
And many goodly states and kingdoms seen;
Round many western islands have I been
Which bards in fealty to Apollo hold.
Oft of one wide expanse had I been told
That deep-brow'd Homer ruled as his demesne;
Yet did I never breathe its pure serene
Till I heard Chapman speak out loud and bold:
Then felt I like somer watcher of the skies
When a new planet swims into his ken:
Or like stout Cortez when with eagle eyes
He stared at the Pasific –and all his men

1 Chapman'ın Homeros çevirisi 1598 1616 yılları arasında, Keats'in söz konusu olan "On first Looking into Chapman's Homer" adlı şiiri ise 1816'da yayımlanmıştır. (John Keats. *The Poems*. ed. E. De Selincourt, London, Methuen, 1961, s. 36).

Looked at each other with a wild surmise–
Silent, upon a peak in Darien.[2]

[Çok dolaştım altından ülkelerde
Nice görkemli devletler krallıklar gördüm:
Gezdim batının birçok adasını
Ozanların Apollon'u yücelttiği.
Hep adını işittim koca bir ülkenin
Alnı geniş Homeros'un egemenlik sürdüğü;
Ama hiç solumadım o ülkenin duru havasını
Chapman'ın gür yiğit sesini işitene değin:
Bir yıldız gözlemcisi gibiydim o an
Görüş alanına yeni bir gezegen giren;
Ya da yiğit Cortez gibi kartal gözleriyle
Pasifik'i süzen –bütün adamları
Birbirine bakarken çılgın bir şaşkınlıkla–
Sessizce, Darien'deki bir uçurumdan.]

Çevirinin ne etkili olabileceğini, duyarlı bir okur bilincinde ne büyük yankılar uyandırabileceğini kanıtlamaya yeter bu dizeler. Çok gezmiş dolaşmıştır güzelliğin altın ülkelerinde şiirdeki kişi. Görkemli devletler, krallıklar görmüştür. Batıda adalar görmüştür, sanat yaratıcılığının tanrısı Apollon'un ozanlarca yüceltildiği. Bu arada, koca Homeros'un egemenlik sürdüğü, alabildiğine geniş bir ülkenin varlığını hep işitegelmiştir. Ama Chapman'ın gür, yiğit sesiyle karşılaşıncaya değin, Homeros egemenliğindeki o dünyanın duru havasını soluyamamıştır hiçbir zaman. Chapman'ın çevirisini okur okumaz, görüş alanına yepyeni bir gezegen girmiş bir gökbilimci gibi duyar kendini. Pasifik Okyanusu'nu açınladığında, Panama Boğazı'ndaki bir burundan, kartal gözleriyle enginleri süzen, yaman denizcidir kendisi şimdi. Çılgın bir kuşkuyla birbirlerine bakan şaşkın adamları, olanları anlamamışlardır bile.

2 Şiirin Türkçe çevirisinde, özgün metnin dizeleriyle elden geldiğince bir koşutluk sürdürülmeye çalışılmıştır. Bu arada, Keats'in şiirindeki bir bilgi yanlışının, iyi bir şiirin içerdiği somut bilgi yanlışına karşın, nasıl ün kazanıp yaşayacağını kanıtlar niteliğine de değinelim: Gerçekte Pasifik Okyanusu'nu açımlayan büyük denizci, Cortez değil, 1513'te Balboa'dır.

Keats'in şiirindeki "yeni bir gezegen" ya da engin "Pasifik" imgelerinin belirttiği gibi, yazınsal çevirinin önemli bir işlevi, daha önce çok işitmiş bile olsak, iyice tanımadığımız bir düşsel kurmaca dünyayı açabilmesidir bize. Hem de, algısı kendi alışılmış dünyasıyla körelmiş olanların şaşkın bakışları arasında. Başka bir deyişle, daha önce tanınmayanın kavranışı, çeviride en can alıcı etkidir. Çevirmen için de böyledir bu, çeviri okuru için de.

Böyle görüldüğü an çeviri, salt dilbilimsel bir işlem olmaktan çıkar. Anlamın yabancı bir dilden tanıdık bir dile aktarılması değildir çeviri yalnız. Her dil, belli bir kültürün göstergeler dizgesiyle, belli uzlaşımlar, töreler, davranışlar, değer ölçüleriyle, kısacası somut insan yaşamıyla iç içedir. Her yazın metninde sunulan kurmaca dünyanın art-alanında da, bütün bu etkenler yürürlüktedir. Başka dillerin tanımladığı başka dünyaların tanıtılmasıdır çeviri bu yönüyle. Doğal diller arasında, yalnız soyut dilbilimsel düzeneklerle işleyen bir etkinlik değildir. Dilbilimin olduğu ölçüde göstergebilimin de konusu sayılması bu özelliğinden ileri gelir (bkz. Jakobson, ²1966; Ludskanow, 1975; Lawendowski 1978; Wilss, 1980). İnsanın kendi yaşam çevresi dışındaki olgularla düşleri bilme çabasının bir sonucudur çeviri. Değişik toplulukların, ulusların, bilim, sanat, düşünce alanındaki çabalarını birbirleriyle paylaşabilme yoludur. Bu yol, insanoğlunun ayrı diller konuşması gerçeğinin yanı sıra, Babil'den beri hep var olagelmiştir.[3] Bu yönüyle tek tek diller ötesinde bir ortak

3 Babil'le ilgili olarak şu sözleri okuyoruz *Kutsal Kitap*'ta "Ve bütün dünyanın dili bir ve sözü birdi. Ve vaki oldu ki, şarkta göçtükleri zaman, Şinar diyarında bir ova buldular ve orada oturdular. Ve birbirlerine dediler. Gelin kerpiç yapalım ve onları iyice pişirelim. Ve onların taş yerine kerpiçleri ve harç yerine ziftleri vardı. Ve dediler: Bütün yeryüzü üzerine dağılmayalım diye, gelin kendimize bir şehir ve başı göklere erişecek bir kule bina edelim ve kendimize bir nam yapalım. Ve Adem oğullarının yapmakta oldukları şehir ve kuleyi görmek için RAB indi. Ve RAB dedi: İşte bir kavmdırlar ve onların hepsinin bir dili var; ve yapmaya başladıkları şey budur ve şimdi yapmaya niyet ettiklerinden hiçbir şey onlara men edilemeyecektir. Gelin, inelim ve birbirinin dilini anlamasınlar diye, onların dilini orada karıştıralım. Ve RAB onları bütün yeryüzü üzerine oradan dağıttı; ve şehri bina etmeyi bıraktılar. Bundan dolayı onun adına Babil denildi. Çünkü RAB bütün dünyanın dilini orada karıştırdı; ve RAB onları bütün yeryüzü üzerine oradan dağıttı." (Tekvin 11, 1 9).
"Babil" sözcüğünün kendisi de, özgün anlamıyla, karışıklık, kargaşa demektir.

dildir çeviri, dillerin dilidir. Kıskanç bir tanrının, insanoğlunu bölüp dağıtmasından doğan olumsuz sonuçlara, Prometheus'ça bir başkaldırmadır.

Keats'in şiirinde coşkuyla dile getirildiği gibi, çeviri yeni bilgi alanlarına açılmanın yoludur. Tarih boyunca birçok uygarlıkta, aydınlatma dönemleri çeviriyle başlamıştır. Her toplumda, her çağda, sanat, bilim, düşünce alanlarında özgün yaratıcılığın, açık ya da dolaylı olarak, çeviriyle beslendiği su götürmez bir gerçektir. Bu nedenle çevirinin kendisi, son yıllarda gitgide daha çok önem kazanan bir inceleme konusu durumuna gelmiştir.

Nasıl bir dilsel kültürel olgudur çeviri? Çeviri sürecinde söz, anlam, iletişim açısından hangi etkenler yürürlüktedir? Yazar, çevirmen, çeviri okuru ilişkisi ne gibi özellikler gösterir? Hangi tür metinler, hangi yöntemle çevrilmeyi gerektirir? Metinlerin yapısı, dilsel işlevleri, çeviri açısından nasıl çözümlenebilir? Hem bu çözümlemede, hem de çevirinin değerlendirilmesinde, çeviri eleştirisinde uygulanabilecek ölçütler nelerdir? Çeviri öğretiminin temel ilkeleriyle yöntemleri ne olmalıdır? Günümüzde çeviribilim adı verilen araştırma alanının yanıtlamaya çalıştığı başlıca sorulardır bunlar. Çeviribilim, çeviri olgusunu çoğunlukla bir bütün olarak ele alır. Dolayısıyla, sık sık genel kuralların dışına düşen, kendine özgü birtakım işlemler kullanan yazın çevirisiyle yeterince ilgilenmez. Oysa, çevirinin en yaygın uygulama alanından biri olagelmiş yazın çevirisinin, çağdaş metinbilim, göstergebilim, yazınbilim ışığında, hem kuram hem de yöntem açısından enikonu irdelenmesi gerekir.

Bu çalışma, kendi sınırları ölçüsünde, yazın çevirisinin genel çeviribilim içindeki yerini belirlemeye yönelik bir çabadır. Böyle bir amaçla, ilk üç bölümde çeviri, bir metin kuramından yola çıkılarak, genel iletişim açısından ele alınmış, sonraki üç bölüm ise, gene metin kuramı çizgisinde, yazın çevirisinin kendine özgü konumu ile sorunlarını betimlemeye ayrılmıştır. Yedinci bölüm de, çeviri eleştirisinin kuramsal temeli, yöntemleri, ölçütleri konusunda açıklamalar, gözlemler, öneriler içeriyor.

I
Çeviri ile Dil

Çevirmenin görevi tek tek sözcükler ya da tümcelerden çok metinleri çevirmektir. Sözcüklerin ya da tümcelerin önemini azımsamak anlamına gelmez bu. Nitekim, tek bir sözcüğün ya da tümcenin bütün bir metin işlevi kazandığı durumlar yok değildir. Bununla birlikte başarılı çeviri, çevrilmesi söz konusu olan metinle ilgili birtakım iletişimsel özelliklerin yakından tanınmasıyla gerçekleşebilir.

Gerçekte çevirmenin, hem kaynak dilin, hem de çeviri dilinin işleyiş düzenini çok iyi bilmesi, ikisinde de dilbilgisel öğeleri çözümleyebilecek yetide olması, yabana atılamayacak bir noktadır. Yalnız, metnin görünür nesnel sınırları ötesindeki birçok ilişkisinin de göz önünde tutulması, sağlıklı bir çeviri yönteminin ön koşuludur. Her metni, içinde oluştuğu toplumsal konum gereği belirleyen birtakım iletişimsel özellikler vardır. Bu özellikler, metnin göndericisine, alıcısına, iletisinin niteliğine göre değişiklik gösterir. Tek bir ses ya da sözcük olarak dilsel gösterge, nasıl yerine göre bir belirleme ("Sıcak!"), yerine göre bireysel tepki ("Bunaldım"), yerine göre bir ünlem ("Öff!") ya da buyruk ("Defol!") olabiliyorsa, tek tek göstergelerin yan yana gelmesinden oluşan daha uzun metinlerde de, bu tür işlevlerden biri ya da öteki ağır basabilir. Birbirine benzer iletişimsel işlevi olan metinler, dilden dile apayrı dilsel eşdeğerliliklerle olsa bile, benzer bir yöntemle aktarılmayı gerektirebilir. Gerçekte bir metnin iletişimsel özellikleri ile, çevirisinde benimsenecek tutum

arasındaki ilişki, ilkçağdan beri çeviri araştırmasının üzerinde durduğu noktalardan biri olmuştur.

1. Sözcükler mi, Anlam mı?

Latince'ye *Kutsal Kitap*'ın ünlü Vulgata çevirisini yapan ermiş Hieronymus (348-420), gerçekte çeviri sorununa metin türü açısından bakan ilk çevirmen sayılabilir. Gerçi Hieronymus, ilkçağın bir başka ünlü çevirmeni olan Cicero'nun (İÖ 106-43) izinden giderek, temelde iki çeviri tutumundan söz eder: *verbum e verbu*, sözcüğü sözcüğüne çeviri; *sensum exprimere de sensu*, anlamın çevirisi.[1] Yalnız, Cicero kendi çevirilerinin hemen hemen hepsinde bu tutumlardan ikincisini, anlamın özgürce aktarımını benimsemişken, Hieronymus genel olarak, *Kutsal Kitap* metni için sözcüğü sözcüğüne bir çevirinin, dindışı metinler için de anlam çevirisinin uygun düşeceğini belirtir. Hieronymus'un çeviri konusundaki bu düşüncelerini içeren *Pammakyus'a Mektup*'u, çeviri kuramının tarihinde, metnin türüne göre çeviri görüşünün ilk belgesi niteliğindedir (Störig, ^{3}1973, s. 1-13).

Hieronymus, bu görüşü yalnız ileri sürmekle kalmaz, kendi çevirmenliğinde de, metnin türüne göre çeviri ilkesinin bir uygulayıcısı olur. Bununla birlikte, çeviri geleneğinde çağlar boyu hep tartışılagelen sorun, metin türlerinden çok, çeviri yönteminin doğrudan doğruya kendisiyle ilgilidir. Yüzyıllar boyunca birçok çevirmen, ya Cicero'nun *ut interpres* diye adlandırdığı sözcüğü sözcüğüne çeviri, ya da *ut orator* dediği özgür anlam çevirisi ilkesine bağlanmış, bunlardan birinin doğruluğunu ötekine karşı savunmuştur. Birinci yol, kaynak metnin biçimsel öğelerinin elden geldiğince korunarak aktarılması, ikinci yol ise, kaynak metin yapılarının elden geldiğince, çeviri metin dilinin anlambilimsel, sözdizimsel, biçemsel işleyişine uydurulmasıdır. Bu tartışma zaman zaman kılık değiştirir, çeviride aktarılması gerekenin, biçim mi yoksa içerik mi olduğu sorunu çevresinde dönenir durur.

1 Cicero'nun görüşlerinin içinde geliştiği tarihsel kültürel bağlam ile, bu görüşlerin başlattığı çeviri tartışmasının evrimi konusunda derli toplu bilgi için bkz. Wilss 1982, s. 29-30.

2. *Hangi Metne Hangi Yöntem?*

On dokuzuncu yüzyıl başında Alman düşünürü, tanrıbilimci Friedrich Schleiermacher (1768-1834), Berlin'de Krallık Bilimler Akademisi'nde okuduğu "Çevirinin Değişik Yöntemleri Üstüne" (Störig, s. 39-70) başlıklı incelemesinde, çevrilen metin türü ile uygulanacak çeviri yöntemi arasındaki ilişkiye özel bir önem verir. Gerçekte Schleiermacher'in düşüncelerinin, çeviri kuramının gelişmesine katkısı büyüktür. Çevirmenlik (Übersetzen) ile dilmaçlık (Dolmetschen) eylemlerini yeniden tanımlayarak birbirinden açık seçik ayıran, büyük bir olasılıkla çeviribilim (Übersetzungswissenschaft) kavramını da ilk kullanan odur (Wills, 1982, s. 31). Schleiermacher ile, bilimsel bir gözlem ilk kez çeviri olgusuna yönelir. Schleiermacher metinleri genel olarak iki öbekte görür: Bir yanda sanat metinleriyle bilimsel metinler, öte yanda gündelik iş yaşamını ilgilendiren metinler. Bu metin türlerini işlevleriyle belirlemeye çalışır Schleiermacher. İş yaşamında, konu ya da nesne öncelik taşıdığı için, anlam her zaman tektir, değişik yorumlara açık değildir. İş yazışmalarında belli edimleri yansıtan kalıp sözler, bu tür metinlerde dilin, ancak belirli bir anlamın taşıyıcısı olduğuna kanıttır. Bilim ile sanat metinlerinde ise yazar, konusunu, nesnesini, özgün dil kullanımıyla, kendisi oluşturur. Bu durumda, gündelik iş metinlerindeki anlam, saptanmış niteliğiyle, doğrudan doğruya kavranır. Değişik kişilerce kavranışı da pek bir ayrımlılık göstermez. Öznel dil kullanımıyla oluşmuş bilim-sanat metinleri ise, alışılmış anlam kalıpları ötesindeki şeyleri de dile getirmeyi amaçladıklarından, çoğul anlamlı iletileri ancak yorumla, bir bakıma, dolaylı olarak kavranabilir. Bu tür metinler, var olan iletişim kalıplarını, belli sözlerle deyimleri, korumaya, sürdürmeye değil, özgünlüğe yönelirler. Gerçekte bu özgünlük, bu var olan kalıpları kırma, eskiyi aşma eğilimi, bilim-sanat metinlerinin başlıca özelliği olan canlılığın da kaynağıdır. Bu tür metinlerin çevirisinde, yazarın aktarılması büyük önem taşır Schleiermacher'a göre. Bu noktada, metin türüne uygun çeviri tutumunu belirlerken, biri okurun yazara götürülmesi, biri de yazarın okura götürülmesi olmak üzere iki yöntemden söz eder. Sanat metinleriyle bilim

metinlerinde tutulacak çeviri yolunun, okurun yazara götürülmesi olduğunu düşünür.[2] Bu metinlerde anlamın dile getirilişi, gündelik iletişim kalıplarından daha çok, yaratıcı edimin yön verdiği bir dilsel söylemle gerçekleşir. Çevirmenin burada, gündelik dilin iletişim düzeneklerini iyice tanıyor olması yetmez, kaynak dildeki metnin içerdiği özgün yaratıcılık anlarını da, bütün yenilikleri yabancılıkları ile birlikte kavramasını sağlayacak bir yorum bilgisi (Hermeneutik) yeteneğiyle donanmış olması gerekir.

3. *İletişim Açısından Çeviri*

Geleneksel çeviri kuramında, metin türü ile çeviri yöntemi arasındaki karşılıklı ilişki üzerinde duran başka kuramcı hemen hemen yok gibidir. Çeviriden çoğunlukla yazın metinlerinin ya da *Kutsal Kitap*'ın çevirisi anlaşıldığından, "sözcüğü sözcüğüne mi, özgürce mi?" tartışması, neredeyse İkinci Dünya Savaşı'na değin, bu alanda ilgilenilen tek sorun olma niteliğini sürdürür. 1945'ten sonra bilim ile teknik uygulayım alanında büyük ölçüde bir bilgi alışverişinin başlaması, iletişim araçlarının, kitle iletişiminin hızla gelişmesi, çevirinin yalnız kutsal ya da yazınsal metinleri değil, değişik bilgi alanlarından uzmanlık dallarını da ilgilendiren bir etkinlik olduğu gerçeğini ortaya çıkarır. Bu noktada, çevirinin 'yazara mı bağlı, okura mı dönük?' olması gerektiği sorunu güncelliğini yitirir, hangi okur, hangi yazar, hangi tür bilgi gibi konular önem kazanmaya başlar. Bu konular gözetildiği zaman, çevrilecek metnin kendisi, hem dilsel iç düzenlenişi, hem de toplumsal-kültürel çevresi ile yepyeni açılardan, bir sorun olarak görülür. İkinci Dünya Savaşı sonrası yıllarda

2 Schleiermacher'ın ayrımında, bilimsel metinler için ileri sürülen, yazarın bireyselliğinden gelme özgünlük, genellikle insan bilimleri için doğru olsa da, bilimin yirminci yüzyıldaki gelişmesi sonucu, özellikle deneysel bilimler için geçerliliğini yitirmiş durumdadır. Günümüzde kimi bilim dallarının dili nerdeyse uluslararası simgelere indirgenmiş, bu durumda deneysel ya da uygulamalı bilim metinlerinde, okurun yazara götürülmesi gibi bir amaç da, ister istemez gündemden çıkmıştır. Schleiermacher'ın yazın metinleriyle ilgili görüşleri ise, büyük ölçüde bugün de geçerli.

dilbilimin bağımsız bir bilim dalı olarak gelişmesi, öte yandan bildirişim kuramındaki hızlı gelişmeler, temelde bir bilgi aktarımından başka birşey olmayan çeviri ediminin tanımlanması ile çözümlenmesine yeni bakışlar getirir. Metiniçi dilsel örgüleri inceleyen dilbilimsel metin kuramı ile metindışı dilsel-toplumsal bağlamı inceleyen iletişimsel metin kuramı, çeviri araştırmasını yakından etkiler.

4. Metnin Alıcısı

Bir metnin kendi somut dilbilimsel işlevleriyle kendi dışındaki hangi okura ulaşmak istediği, çeviri açısından da önemli bir noktadır. Yazar kime seslenmek istiyor? Belli bir okur topluluğuna yönelmiş olabilir yazar, dağınık okurlara yönelmiş olabilir, ya da tek bir okurdur düşündüğü. Metnin göndericisi ile alıcısı, yazarı ile okuru arasındaki kişisel ya da toplumsal ilişkinin niteliği de önemli bir etkendir. Gönderici ile alıcı toplumdaki konumlarıyla eşit düzeyde olabilirler ya da aralarında üst-ast ilişkisi türünden bir düzey ayrımı bulunduğunu düşünebilirler. Yazarın okura hangi önyargılarla yöneldiği de önemlidir. Okurunu gerek dil yetisi, gerekse metinde söz konusu olan dildışı bilgiler yönünden kendisine eşit, kendisinden yüksek ya da aşağı görmesi, metni de değişik yönlerden etkiler. Kendisi ile okurunun bilgi düzeyi arasında bir uçurum bulunduğu kanısındaki yazar, metnin akışı sırasında sık sık belli kavramları açıklamak, belli durumlarda, olaylarla ilgili bir art alan bilgisini okura aktarmak zorunluluğunu duyabilir. Birtakım dış baskılardan, sıkıdenetimden sakınarak konuyu dolaylamalarla, sözü uzatarak anlatmayı yeğleyebilir ya da soyut bir anlatıma kayabilir. Yazarın bütün bu metin dışı etkenleri göz önünde tutup tutmaması, öbür uçtaki okurun iletiyi hangi tepkiyle alımlayacağını düşünüp düşünmemesi, metnin işlevsel yapısını önemli ölçüde etkiler. Bu da, bir metnin çevirisi sırasında, çevirmenin gözardı edemeyeceği bir durumdur.

5. Metnin İletisi

Bir önemli yön de yazarın metne yüklediği iletinin hangi konuda olduğudur. Konunun anlatılışında bir izleksel anaçizgi, bir ağırlık noktası, hemen kendini belli edebilir. İleri sürülen düşünce, tek bir mantık çizgisinden izlenmeye elverişli olabilir. Öte yandan, konunun bir ana izlek çevresindeki değişik izlek yapılarıyla sunulduğu durumlar da vardır. Böyle durumlarda, yazarın değişik izlek yapılarını nasıl bir anlam bütünlüğüne sokmayı amaçlamış olduğu önem kazanır. Baştan sona, somutlaştırıcı ara açıklamalarla da oluşturulabilir bu bütünlük, simgesel bir düzeydeki çağrışımsal anlamlarla da.

6. Metnin İşlevi

Üzerinde durulması gereken bir nokta da, yazarın metinle ne yapmak istediği, neyi amaçladığıdır. Bir şeyi betimlemek mi istiyor yazar? Yoksa bir konu, durum, olay üstüne kendi yorumunu mu sunmak istiyor? Bir yaşantıyı özgün bir dil düzenlemesiyle anlatmak da olabilir yazarın amacı. Ya da, bir konunun öğretilmesi, okurun belli bir tepkiye yöneltilmesi, kandırılması, susturulması, ayaklandırılması gibi işlevlerden birini yüklemiştir yazdığı metne. Yazarın, amaçladığı işlevi gerçekleştirmek için nasıl bir anlatıma yöneldiği, konuyu abartarak pireyi deve yapması ya da bir sorunu küçümsüyor olması, açık ya da dolaylı bir övgüyü, yergiyi, eleştiriyi amaçlaması, dil kullanımı açısından önem taşır. Neye yöneliktir metnin iletisi? Öncelikle ağır basan bir işlevi var mıdır? Yoksa, öncelikli bir işlev yanısıra, birden fazla ikincil işlev mi söz konusudur? Bütün bunlar hem metnin anlaşılabilmesi, hem de doğru çevrilebilmesi için titizlikle göz önünde tutulması gereken noktalardır.

II
Dilsel İşlev ile Çeviri

Günümüzde çeviri araştırması, metin dilbilimi, metin yorumu çalışmalarıyla yakından ilgilidir. Yalnız, bu ilgi metinlerle işlevlerinin bütünüyle kuramsal açıdan yapılmış soyut sınıflandırılmalarından çok, metinlerin iletişim özelliklerine yöneliktir. Dilin, metin türlerinin belirlenmesinde payı olan temel işlevleri üzerinde öteden beri birçok değişik görüş ileri sürülmüştür.

1. İşlevle İlgili Görüşler

Metin dilbilimi açısından ilginç görüşlerden biri, ilkin C. K. Ogden ile I. A. Richards'ın ünlü *The Meaning of Meaning* (Anlamın Anlamı) adlı yapıtında karşımıza çıkar. 1923'te yayımlanan bu yapıtta Ogden ile Richards, dilin beş temel işlevinden söz ederler:

1. Belli bir anlama yapılan göndermenin simgeleştirilmesi.
2. Dinleyiciye yönelik tutumun açığa vurulması.
3. Göndergeye yönelik tutumun açığa vurulması.
4. Amaçlanan etkinin uyandırılması.
5. Anlama yapılan göndermenin desteklenmesi (Ogden and Richards, 1972, s. 277).

Birinci işlevi nesnel bir anlamın dilsel simgelerle betimlenmesi olarak gören yazarlar "simgesel kullanım" dedikleri bu tür kullanımın daha çok bilimsel nitelikli metinleri oluşturduğunu, bu tür kullanımda sözcelerin doğruluk, yanlışlık, gerçeklik gibi ölçütlere vurularak kavrandığını belirtirler. Ayırdıkları ikinci tür kullanım, geri kalan dört işlevin hepsini kapsayabilen "duygusal" ya da "uyarıcı kullanım"dır. Bu tür dil kullanımıyla oluşan metinlerde, alıcıda uyandırılan tepkinin niteliği önem taşır. Sözgelişi, sanat metinlerinin oluşmasında bu tür kullanım ağır basar (Ogden and Richards, 1972, s. 229).

Ogden ile Richards'ın görüşü, yirminci yüzyılın ilk yarısında hem dilbilim, hem de yazın eleştirisi alanında etkili olur. Gerçekte I. A. Richards'ın kendi yazın eleştirisi kuramının temelinde de bu görüş sürer. Öte yandan, sözün değişken işlevlerinin göz önünde tutulmaması, dilin katı bir biçimsel dizge olarak görülmesi yüzünden çeviri alanında birçok karışıklığın ortaya çıktığına ilk kez değinen kaynaklardan biri yine *The Meaning of Meaning*'dir (1972, s. 28).

Çeviri araştırması, metin dilbilimiyle ilgisinde daha çok Alman dil bilgini Karl Bühler'in ilk olarak 1934'te yayımlanan *Die Sprachtheorie* (Dil Kuramı) adlı yapıtındaki görüşlerinden yola çıkar. Bühler, davranışçı ruhbilim doğrultulu, "Organon Modell" diye anılan bölümlemesinde, dilde başlıca üç işlev ayırır. Temelde dilsel göstergenin üç ana işlevinden geliştirilmedir bu bölümleme. Bühler, dilin işlevlerinden ilkini "betimleme işlevi" (Darstellungs-funktion), ikincisini "anlatım işlevi" (Ausdrucksfunktion), üçüncüsünü de "seslenme işlevi" (Appellfunktion) diye adlandırır ([2]1965, s. 28-33). Bu işlevlerden birincisi, gerçek dünyadaki nesnel durumlarla, bu durumlar arasındaki ilişkilerle ilgilidir. Tıpkı Ogden ile Richards'ın bölümlemesindeki birinci işlev gibi. Bühler'e göre, bu betimleme, tanımlama, gösterme işlevi, birkaç ünlem sözü dışında, her iletinin temelinde vardır. Anlatım işlevi ise doğrudan doğruya iletinin göndericisiyle, yazarla ilgilidir. Onun duyguları ile düşüncelerinin bir dışavurumu olduğundan, öznel bir damga taşır. Seslenme işlevi, iletinin alıcısına yöneliktir, alıcıyı belli bir edime, tepkiye, davranışa dürtmeyi amaçlar. Ogden ile Richards'da olduğu gibi, Bühler'de

de göze çarpan önemli nokta, dilin nesneler dünyasıyla ilgili bilgi, gözlem, saptama, haber ileten betimleyici işlevi ile öbür işlevleri arasında temel bir ayrım olduğudur. Gerçekte, dilin işlevlerinin iletişimsel açıdan yapılacak her bölümlemesinde, bu ayrım sürer. Nitekim J. L. Austin (1962) ile J. R. Searle'ün (1969) söz-eylem kuramındaki "salt dilsel" (locutionary), "edimsel" (illocutionary), "etkisel" (perlocutionary)[1] yönler de bu temel ayrımı sürdürürken, Bühler'in üç ana işlev sıralamasıyla bir koşutluğu yansıtırlar.

Roman Jakobson ([2]1964, s. 353-7) Bühler'in ayırdığı üç işlevden yola çıkarak, dilsel iletişim olgusunun genel bir açıklamasına varmayı dener. Bühler'in bölümlemesine üç işlev daha ekler Jakobson, ama onun görüşünde de betimleyici, anlatımcı, seslenici işlevler ağır basar. Eklediği "ilişkisel", "üst-dilsel", "şiirsel" işlevler, gerçekte yer yer Bühler'in ayırdığı işlevlerle örtüşür niteliktedir. Bununla birlikte, Jakobson'un bir önemli katkısı, her türlü iletişimi kuşatan dildışı dünyayı, kendi deyimiyle "bağlam"ı, temel etken olarak benimseyip açıklamasıdır.

M. A. K. Halliday (1970, 1971, 1973) ise dilde üç ana işlevden söz eder: "Kavramsal" (ideational), "kişilerarası" (interpersonal), "metinsel" (textual) diye adlandırır bu işlevleri. Birincide dil, dış ya da iç dünyayla ilgili bilgi aktarır; ikinci işlev kişilerarası iletişim konumlarını düzenlemeye yarar; üçüncü işlev ise dilin kendi öğelerinin bir metin oluşturmak üzere eklemlenmesini sağlar. Gerçekte Halliday'ın görüşünde de yansıyan, öteden beri süregelen ortak nokta, genel olarak temelde iki işlevden söz edilebileceği, bunlardan birincisinin nesnel bilgi içeriklerinin dile getirilmesiyle ilgili, ikincisinin de duygusal-anlatımsal nitelikli olduğudur.

2. *İşlev Açısından Çevrilebilirlik Sorunu*

Dilin işlevleri konusundaki görüşler, metin dilbiliminin ortaya çıkmasında, gelişmesinde önemli yer tutar. Yalnız, çeviri

1 J. L. Austin ile J. R. Searle'ün kuramı ile, yaptıkları bölümlemenin ayrıntısı için bkz. Göktürk, [2]1980, s. 38-45.

araştırması bu işlevlerin oluşturduğu somut metinlerle ilgilendiğinden, soyut metin kuramlarından daha çok, dilin dilbilim, toplumdilbilim, ruhdilbilim gibi alanlarından, öte yandan yazınbilimden yararlanarak, metinler karşısında sürdürülecek bir çeviri uğraşının ilkelerini saptamaya çalışır.

Albert Neubert (1968, s. 30) böyle bir çabayla, değişik dil işlevlerinden oluşmuş metinleri, çevrilebilirlik açısından sıralamaya girişir, çevrilecek metinleri dört bölüme ayırır:

1. Özellikle kaynak dile yönelik metinler (örnek: yurtbilgisi, yöresel yaşamla ilgili metinler).
2. Öncelikle kaynak dile yönelik metinler (örnek: yazınsal metinler).
3. Hem kaynak dile hem çeviri diline yönelik metinler (örnek: özel amaçlı bilimsel teknik uzmanlık metinleri).
4. Öncelikle ya da özellikle çeviri diline yönelik metinler (örnek: dış propaganda metinleri).

Neubert'e göre bu sıralamadaki her metin türünün çevrilebilirlik derecesi ötekilerden ayrıdır. Birinci tür metin hiç çevrilemezliğin ya da ancak sınırlı oranda çevrilebilirliğin, ikinci tür metin belli bir ölçüde çevrilebilirliğin örneğidir. Bununla birlikte, Neubert'in bölümlemesinin, her somut durumda işlerliğini koruyabileceği, sugötürür bir noktadır. Sözgelişi, bir ülkeye bir dile özgü son derece yöresel bilgilerle dolu herhangi bir yurtbilgisi metni, birtakım ara açıklamalarla, açımlamalarla çevrilebilir belki. Nitekim, Neubert'in daha yüksek bir çevrilebilirlik derecesinde gördüğü, kimi bilimsel teknik uzmanlık metinleri de, çeviri dilinde benzer türden açımlamaları gerektirebilir. Ayrıca, yazın metinlerinin ancak belli bir ölçüde çevrilebilirliği savı yeterince açıklık taşımaz. Yazın metinlerinin kendi aralarında bile çevrilebilirlik derecesi, metinden metine değişiklik gösterebilir. Şiir, roman, oyun, deneme gibi yazın türlerinin çevrilebilme koşulları bir genelleme ile açıklanamayacağı gibi, çevrilebilirlik niteliği bir şiirden, romandan, oyundan ötekine de değişebilir. *Robinson Crusoe* ile *Finnegans Wake*'in çevrilebilirlik derecesinin bir görülemeyeceği gibi.

Katharina Reiss, Bühler'in ayırdığı üç dilsel işlevin, değişik türden metinler oluşturduğu görüşünden yola çıkarak, metin ana-türleri üzerine temellenmiş bir çeviri kuramı geliştirmeye çalışır. Çeviri eleştirisinin olanakları ile sınırları konusundaki incelemesinde Reiss (1971, s. 24-52) Bühler'deki betimleyici işlevin "içerik ağırlıklı" (inhaltsbetonte), anlatım işlevinin "biçim ağırlıklı" (formbetonte), seslenme işlevinin de "çağrı ağırlıklı" (appellbetonte) metinler oluşturduğunu belirtir. Basılı metinlerin yanı sıra başka yollardan yayılan, radyo-televizyon oyunları, şarkı, opera sözü gibi metinleri ise "işitsel araçlı" (audio-medial) diye adlandırır, bunları dördüncü bir tür olarak görür. Reiss daha sonra yayımladığı bir çalışmasında ([2]1983, s. 5-14) yanlış anlamaları önlemek için, kullandığı kavramlarda değişiklik yapar. Bölümlemesini bu kez "bilgilendirici" (informativ), "anlatımcı" (audio-medial) diye adlandırır. Gerçekte daha sonraki bir yayımında da, dördüncü metin türüne verdiği adı "çok araçlı" (multi-medial) diye düzeltecektir (Reiss-Vermeer 1984, s. 211).

Reiss'ın bölümlemesinde bilgilendirici metinler nesnel durumların, olayların, olguların betimlenmesine yöneliktir. Bu ana-tür kapsamına haber, öğretici yazı, gözlem ya da düşünce yazısı, yasa, yönetmelik, sözleşme, her türlü kılavuz, başvuru, danışma, bilimsel ya da teknik inceleme metinleri girer. Bu metinlerin ortak özelliği, yaşamla ilgili bilgi sunmaları, dünyayı betimlemeleridir. Bunların çevirisinde, ilettikleri bilginin niteliğini korumak, bu bilginin çeviri dilinde somut bir biçimde anlaşılmasını gözetmek önemlidir. Bu anlaşılırlığı sağlamak için çevirmen, yerine göre açıklayıcı deyişlere, açımlamalara da başvurabilir, çünkü bu metinlerin ayırıcı özelliği, biçimsel dil yapılarından daha çok, içeriksel bildirimleridir (Reiss, [2]1983).

Anlatımcı metin ana-türü ise, göndericinin dili yaratıcı bir doğrultuda kullanması sonucu oluşmuş ürünleri kapsar, Bu tür metinde dil, özgün bir düzenlenişle, içeriğini ya da göndergesini kendisi oluşturur, her zaman dil dışı dünyada bir göndergeye yönelik olmak zorunda değildir. Metnin böylesi, dil aracılığıyla, daha hiç bulgulanmamış, adlandırılmamış türden yaşantıları

da çağrışımsal bir anlam örgüsüyle okura iletmeyi amaçlar. Bu bakımdan, dünya yaşantımızı zenginleştirici metinler de denebilir bunlara. Bir şiir, roman, oyun, öykü bu niteliktedir. Özgün bir dil kullanımını yansıttıklarından, bu metinlerin çevrilmesinde, yazarın biçemini yönlendiren ilkelerin özellikle gözetilmesi, çeviri dilinde, özgün metindeki sanatsal biçem ile etkinin bir benzerinin üretilmesi gerekir. Bu tür metnin nesnel anlam içeriğinden çok, ses, sözcük, tümce, bütün düzenindeki dilsel biçim özellikleri önemlidir. Ancak Katharina Reiss, burada sözünü ettiği anlatımcı metnin, geleneksel yazın metni kavramından ayrı olduğunu, biçimsel dış özelliklerinden daha çok, iletişimsel metin içi işlevleriyle kendini belli ettiğini, açıklamalarına eklemek zorunluluğunu duyar.

Reiss'ın işlemsel diye adlandırdığı ana-tür kapsamına ise, reklam, propaganda, tanıtma, vaaz, seçim konuşması benzeri metinler girer. Bu tür metnin ayırıcı özelliği, bütünüyle alıcıyı belli bir davranışa yöneltmek amacını gütmesidir. Başka bir deyişle, dünyayı değiştirmeye yönelik metinlerdir bunlar. Belli değer ölçülerini, bakış biçimlerini, yaklaşımları, eğilimleri dile getirerek, bir tepki, bir eylem uyandırmak isterler. Gerçekte böyle metinlerin çevirisinde göz önünde tutulması gereken nokta, kaynak dilin alıcısında uyandırılmak istenen tepkinin çeviri dil alıcısında da uyandırılabilmesidir. Çevirmen, gerek içerikte gerekse dil düzenlenişinde bu sonucu sağlayacak değişiklikleri yapabilir. Önemli olan, iletinin çeviri dil alıcısına kaynak dildeki çarpıcılığıyla ulaşmasıdır.

Betimleyici, anlatımsal ya da işlemsel etki çoğu zaman bir metinde yanyana da bulunabilir. Bir romanda ya da bir oyunda sözgelişi bir söylev, öğretici bir parça, bir dinsel konuşma yer alabilir. Gerçekte pek az metin, tek bir işlevle sınırlıdır. Ayrıca, metinlerin değişik iletişim konumlarında sürekli yeni işlevler kazanabileceğini de unutmamak gerekir. Ancak, her metinde bu üç ana işlevden biri öne çıkar. Çevirmen, işlevlerin metin içinde önemlerine göre sıralanışını incelemeli, ağır basan işlevin çeviri metinde de yansıtılmasını amaçlamalıdır. Bir metnin yeterli çevirisi, yalnız böyle bir çözümleme sonucunda gerçekleştirilebilir (Reiss, ^{2}1963, s. 9).

Reiss'in dördüncü ana-tür olarak ayırdığı işitsel araçlı ya da çok araçlı metinler de yerine göre üç ana-türden biri kapsamında görülebilirler. Sözgelişi, bilimsel bir radyo konuşması bilgilendirici, televizyon ya da radyodaki bir reklam işlemsel, bir opera metni de anlatımsal nitelikler taşıyabilir. Ama bu metinlerin her biri, yayılmalarını sağlayacak aracın teknik özelliklerine göre hazırlanmıştır. Bilimsel radyo konuşması, kısa, etkili, anlaşılır, sözdizimi kolay kavranır; reklam metni, kesin, yoğun, çarpıcı, kullanılacak görüntüye elverişli; opera metni de eşliğindeki müzik ile eyleme uyumlu olmak zorundadır. Bu tür metinlerin çevirisinde de, böyle özelliklerinin göz önünde tutulması, bu özelliklerin elden geldiğince, çeviri dili ile kültüründeki ileşitim araçlarına uyarlanabilmesi önemlidir.

Reiss'ın ana-türler ayrımı, uygulamada belirsizlikler taşımakla birlikte, Neubert'in bölümlemesine oranla daha tutarlı, daha işlek, daha sağlam temellidir. Reiss ile Vermeer (1984) daha sonraki ortak çalışmalarında, metin türleri yönünde bir çeviri araştırmasının uygulamadaki ayrıntılarına ilişkin açıklamalar getirirler. Gerçekte K. Bühler'in dilde üç temel işlev görüşünden, çeviriyle ilgili olarak söz eden başka çeviri araştırmacıları da vardır. Peter Newmark da (1981, s. 12) çevirmenin, bu dilsel işlevlerin herhangi birine ayarlanabilen bir dürbünle çalıştığını, metinde hangi işlev ağır basıyorsa, çeviri yönteminin de ona göre seçildiğini belirtir.

4. Metin Alt-türlerine Doğru

Üç temel dilsel işlevden yola çıkılarak geliştirilmiş metin ana-türleri görüşünün bütün diller için geçerlilik taşıdığı apaçıktır. Betimleyici, anlatımcı, seslenici nitelikte metinlerin her dilde sayısız örneği bulunabilir. Çeviride gözetilecek temel ilke, kaynak dil metnindeki işlevin ya da işlevlerin çeviri metinde de sürmesi olduğundan, metin ana-türleri, kuramsal yönden sağlıklı bir çıkış noktası sağlayabilir. Bununla birlikte, her metnin iletişimsel yapısının tek işlevle açıklanamazlığı, somut çeviri edimi içindeki çevirmeni, ardı arkası gelmez sayısız sorunla karşı karşıya

getirecektir. Öyle ya, betimleyici ana-tür kapsamına bir bilimsel deneme yazısı da, kira sözleşmesi de, okul kitabı da, yemek tanımı da girer. Robert de Beaugrande ile Wolfgang Dressler'in ([2]1983, s. 182-207) ortak çalışmasında, kimi gelenekselleşmiş metin türlerinin işlevsel bir çizgiden, toplumdaki insan ilişkilerine katkılarına göre, daha alt bölümlemelerde de tanımlanabileceği, böylece dil içinde metin türleri arasında kesin sınırlar çizilemese bile, metinde ağır basan iletinin niteliğine göre, bir ölçüde seçiklik kazanılabileceği belirtilir. Beaugrande ile Dressler böylece, "betimleyici metinler", "anlatı metinleri", "tartışma metinleri", "yazın metinleri", "şiirsel metinler", "bilimsel metinler", "öğretici metinler" gibi türler ayırır, bunların her birinin dilsel işlevini açıklamaya çalışırlar. Sözgelişi, betimleyici metinlerin nesnelerle, durumlarla ilgili bilgimizi genişlettiğini, anlatı metinlerinin eylemlerle olayları belli bir sıralama düzeninde sunduğunu, yazın metinlerinin, gerçek dünyanın karşısındaki bir seçenek olarak bir düşsel dünyayı dile getirdiğini, öğretici metinlerin ilettiği bilginin, bilimsel metinlerin tersine, toplumun o günkü bilgi düzeyini aşmamak zorunda olduğunu, bütün bu metinlerin geleneksel işlevine dayanarak belirtirler. Görüldüğü gibi, Beaugrande ile Dressler'in bölümlemesi, ana-türler bölümlemesinin bir aşama ötesinde, alt türlere yöneliktir.

Daha çok sayıda metin türünün, daha ayrıntılı tanımı, çeviri araştırması için önemlidir. Metin dilbiliminden çevirinin en çok yararlanabileceği nokta da budur. Toplumda, dil içinde öteden beri süregelen metinlerin oluşturduğu birtakım metin gelenekleri vardır. Bu gelenekler metnin, göndergesi olan anlamda, içinde oluştuğu kişilerarası iletişim bağlamında, kendi dilsel biçimsel düzenlenişinde belli kalıplaşmaların, kurallaşmaların ortaya çıkmasından doğmuşlardır. Buradaki kurallaşma, bireylerin belli metin türlerindeki dil kullanımını yönlendirdiği gibi, iletişim konumunu da belirler. Bir gazetedeki evlenme duyurusunun, Türkçe'de, İngilizce'de, Almanca'da, Japonca'da belli bir biçimi, kalıplaşmış kuralları, geleneği vardır sözgelişi. Bununla birlikte, belirttiği anlam, bu dillerin birinden ötekine pek az değişir.

Bir dil içindeki kimi metin gelenekleri tarihsel süreçte, böyle dilsel yapısı, işlevi aşağı yukarı belli türler oluştururlar. Gerçi

bu gelenekler kendi içlerinde değişikliğe uğrayabilirler. Sözgelişi, Türkçe'de gazete ölüm ilanlarında "ebediyete intikal", "irtihal" gibi sözcükler, eskiye oranla hiç kullanılmıyor artık, ya da pek seyrek kullanılıyor. Öte yandan, "ölüm" adını doğrudan doğruya anmamak için bu tür metinlerde hep başvurulan "vefat etti", "kaybettik", "yitirdik", "aramızdan ayrıldı", "Tanrı'nın rahmetine kavuştu" gibi dolaylamalı deyişler, eskiden olduğu gibi bugün de, bu metinlerin bir özelliğidir. Belli metin türlerinde böyle çizgeleşme (şemalaşma) eğilimi, hep görülen bir durumdur. Buna benzer ayrıntıların çevirmence hem kaynak metin dilinde hem de çeviri dilinde kavranabilmesi, bu diller ardındaki kültürün yeterince tanınmasıyla ilgili bir sorundur.

III
Çevribilim Açısından Metin Türü

Metin türlerini kendi aralarında toplumsal iletişim işlevlerine göre bölümlemek, bu bölümlemeyi de elden geldiğince ayrıntıya indirebilmek, çevirinin hem öğretimi hem de uygulaması açısından önem taşır. Bu amaçla, bir dildeki metin türleri genel olarak ilk elde "yalın metin türleri", "karmaşık metin türleri", "önceli metin türleri" diye üç öbekte toplanabilir (Reiss-Vermeer, 1984).

Yalın metin türleri, çoğunlukla tek başlarına çevrilmeyi gerektirmeyen örnekleri kapsar. Bir düğün çağrısı, hava raporu, ölüm ilanı, doktor reçetesi benzeri metinler böyledir. Genellikle, bir hava raporunu ya da doktor reçetesini çevirmenin hiçbir gereği, anlamı yoktur. Öte yandan iş, kira, alım satım sözleşmeleri, vaaz gibi metinler, çevrilmeyi gerektirebilecek yalın metinlerdir.

Kimi metinler, tek bir metin türü tanımının kapsamında görülemezler. Sözgelişi, yalın metin türü kapsamına soktuğumuz ilan örnekleri, yemek tanımları, vaaz, sözleşme, bütünüyle kurmaca nitelikteki bir romanda ya da öyküde karşımıza çıkabilir. Bu durumda çevirmen, kaynak dildeki metin türü gelenekleri ile bunların çeviri dilindeki karşılıklarını göz önünde tutmazsa, kaynak dilin yalın metinlerini üstünkörü çevireceğinden, yetersiz bir çeviri ortaya koyacaktır. Çoğu zaman bu tür yalın metinleri bir dilden bir dile doğrudan doğruya aktarabilmek olanaksızdır. Dolayısıyla, bunların çevirisi söz konusu olduğu

durumlarda, çeviri dilinde aynı işlevi sağlayan metin geleneği araştırılarak, iletişimsel bir eşdeğerliliğin kurulması amaçlanmalıdır. Değişik türden yalın metin örnekleri, karmaşık bir metin içinde, sözgelişi bir kurmaca metnin örgüsünde karşımıza çıkarsa, bunların bütün yapı içindeki varlık nedeninin doğru saptanması gerekir. Kuruluşlarında başka tür metinlere de yer veren karmaşık metinler, yalnız yazın metinleri değildir. Dilekçe, günce, mektup, inceleme yazanağı, tutanak benzeri metinlerde de bu karmaşık nitelik karşımıza çıkabilir.

1. Metin Gelenekleri

Dil içindeki metin gelenekleri, kültürün akışına göre değişikliklere uğrayabilirler. Gerçekte, sessizce etkilerini yürüten bu gelenekler, yazılı olmayan kurallar gibidir.[1] Gerçi temel dilbilgisi kuralları gibi kesin nitelikte değildirler ama, toplumda belli yazı ya da söz eylemlerini bir yola yordama bağlayarak ölçüt oluşturdukları da apaçıktır. Bu ölçütlerdeki değişmeler, toplumsal kültürel değişmenin bir yansıması olabilir. Sözgelişi Almanca'da olduğu gibi Türkçe'de de bilimsel araştırma metinleri türünde, konunun edilgin bir kipte ya da birinci çoğul kişi ağzından anlatılması geleneği, Amerikan yayınlarının etkisiyle, birçok durumda yerini birinci tekil kişi anlatımına bırakmıştır. Özellikle yeni kuşak bilim adamları, kendi bilim alanlarında bir şeyi yazılı anlatırken "ben" demekte sakınca görmüyorlar bugün. Öte yandan, Türkçe'de resmi yazışmalarla dilekçelerde yıllardır yerleşmiş olan "dilerim", "saygıyla bilgilerinize sunarım" gibi sözler, son yıllarda kültür alanındaki gerilemenin dile yüzlerce etkisinden biri sonucu, yerini "arz ederim", "rica ederim", "arz ve rica ederim" türünden, toplumsal düzey ayrımı vurgulayan deyişlere bırakmıştır. Gündelik resmi konuşmalarda "zat ı devlet-

1 Sözgelişi, bir ananın çocuğuna uydurduğu masal ya da çocukların oyundan önce sayışırken söyledikleri tekerleme, bir bayram söylevi, "Allah ne muradınız varsa..." gibisinden başlayıp bir sürü benzer sözle süren dilenci yakarıları, resmi genelgeler vb. gerçekte hep kendiliğinden gelişen, ama kesin yazılı kuralı da olmayan metin biçimleridir.

lileri", "zat-ı alileri" gibi saygı sözleri de sık sık boy gösterirken, özel yazışma dilindeki "sevgili babacığım", "sevgili anneciğim" örneği yalın seslenişler yerine "muhterem pederim", "muhterem valdem" gibi eski biçimleri getirmek, şimdilik olanaksız görünüyor.

2. *Dilin Değişik Düzeylerinde Metin Geleneği Etkisi*

Metin türleriyle ilgili gelenekler, değişik dil düzeylerinde göze çarpabilir. Sözgelişi, Türkçe ölüm ilanlarıyla ilgili olarak daha önce değindiğimiz özellik, sözcük düzeyinde bir gelenek etkisidir. Bilimsel anlatım diliyle ilgili olarak değinilen özellik ise dilbilgisi düzeyinde oluşmuş bir geleneğe örnektir. Türkçe'de "bir varmış bir yokmuş", Almanca'da "es war einmal", İngilizce'de "once upon a time" gibi masal girişleri, deyim düzeyinde; roman, öykü gibi anlatı metinlerinde bölümleme, oyunlarda sahne perde düzenlemesi, yasa metinlerinde maddeler, fıkralar, metin kuruluş düzeyinde; bir spor karşılaşmasının aktarılmasında, önce takımların, hakemlerin tanıtılması, metin yapısı düzeyinde; sone, koşma, mani gibi belli metinler için belli koşuk ya da uyak düzeni zorunluluğu, metin biçimi düzeyinde; mektup başlıklarında "Sevgili Kardeşim" türü bir seslenişten sonra, Türkçe'de İngilizce'de virgül, Almanca'da ünlem, İspanyolca'da iki nokta kullanılması noktalama düzeyinde oluşmuş gelenek etkisinin örnekleridir.

Bir dildeki metin alt-türlerinden kimisi, gelenekle kesin kalıplara dönüşmüş olabilir. Kira sözleşmesi, vergi bildirimi, resmi genelge, dava dilekçesi gibi örnekler, böyle birer kalıp metin niteliğindedir. Bunların genel olarak "sözleşme" ya da "resmi yazı" türü kapsamında görülmesi güç değildir. Öte yandan, gelenekle kesin kalıplar oluşturmamış metin türleri de vardır. Anı, deneme, roman, inceleme, şiir gibi yazın metinleri böyledir. Gerçekte bu metinlerin çevrilmesinde, çevirmen bunlardaki dil kullanımının hem anlatımsal hem de işlemsel niteliğini görmek, çeviri edimini ona göre yönlendirmek zorundadır. Yazın metinleri çoğunlukla, yalnız anlatım değil, büyük ölçüde bir sesleniş,

birer çağrıdır da. Seslendikleri alıcıya göre, yazarın yenilik, yaratıcılık eğilimine göre biçimlendiklerinden, bu metinlerde geleneğin payı, tek tek metinleri belirleyecek genelgeçer kalıplar sağlamak değildir.

3. İletişim Açısından Metin Türü

Metin türü geleneklerinin tanınması, iletişimin gerçekleşmesi açısından belli bir anlam taşır. Gerçekte metin türü kavramı, iletişimi üç açıdan etkiler: Bunlardan birincisi, hangi gelenekten bir metin karşısında olduğumuzu gösterecek belirtilerdir. İkincisi, belli bir beklenti durumunun uyandırılması, üçüncüsü de, metni kavrayışımızın yönlendirilmesidir. Birinci etkiye örnek: Almanca'da "im Namen des Volkes", Türkçe'de "Türk ulusu adına" gibi deyiş bir mahkeme kararı, "und wenn sie nicht gestorben sind, so leben sie noch Heute" ya da "onlar ermiş muradına biz çıkalım kerevetine" sözleri bir masal, "liebe Gemeinde" ya da "ey cemaatül Müslimin" seslenişi bir vaaz metni karşısında olduğumuzu önceden belirtir. Bu örnekler alabildiğine çoğaltılabilir. İletişim üzerinde ikinci etki, belli metin örgülerini gelenekten tanıyan okurun, biçemsel-işlevsel güdüm kurgularıyla belli bir beklentiye yönelmesidir. Sözgelişi, bir kısa hayvan öyküsü okuyunca, öykünün sonunda insan yaşamına da uygulanabilecek töre dersini bekleyecektir okur. Bir maç yazısında, takımların oluşumunu, yeri, saati, hakemleri, sonucu açıklayacak bilgiler bekleyecektir, bir gazete yazısından güncel olaylarla ilgili ayrıntılı bilgi bekleyecektir. İletişimde, metnin kavranışını yönlendiren üçüncü etki de bu beklentiler üzerine temellenir. "Son yılların en büyük romanlarından biri" gibi bir tümce, bir romanın arka kapağında ya da bir gazetede yayınevi reklamları arasında gözümüze çarparsa, bu tümceyi reklam metinleri türünde düşünür, dile getirdiği yargıyı bir çırpıda benimsemekten uzak dururuz. Öte yandan, aynı tümce, güvendiğimiz bir eleştirmenin yazısında yer alıyorsa, bu kez onu bilgilendirici işlev kapsamında bir tanıtma metni olarak okur, inanılır bir değerlendirme sayarız. Böylece bu iki okuyuştan her birinde, metni

başka bir dilsel işlevin, başka bir metin türü geleneğinin örneği olarak görürüz. Bütün bu ayrıntılar, metinlerin doğru anlaşılmasını sağladıkları gibi, çevirmence bilincine varıldıklarında, sağlıklı bir çevirinin de temelini oluştururlar.

4. Metin Türü Geleneği ile Çeviri

Metin türü gelenekleri, dil ile kültürün özelliklerine göre, çoğunlukla her dilin kendisine özgü bir biçimde oluşurlar. Bununla birlikte, benzer işlevi yürüten geleneklere ayrı ayrı dillerde de rastlanabilir. Bu açıdan bakılınca metin türleri:

a. Bütün diller için geçerli genel metin türleri
b. Tek dilden daha çok dilde bulunan metin türleri
c. Tek dile özgü metin türleri

olmak üzere üç öbekte görülebilir. Birinci öbekte, bir yazı kültürü olan her dilde bulunabilecek masal, destan, mektup, sözleşme, şiir; ikinci öbekte, sone, gazel, balad, "limerick"; üçüncü öbekte de Japon "no" oyunları ya da "haiku" şiirleri, Türkçe'deki mani gibi metinler yer alır. Bu metin türü gelenekleri, zamanla bir evrim de geçirebilirler, bugün belli bir tür kapsamında görülen metin, geçmişte bambaşka bir tür kapsamında yer almış olabilir. Sözgelişi, günümüzde hemen hemen bütün dillerde yazın metni türü içinde yer alan şiirin biçimsel özelliği koşuk ile uyak, ortaçağda öğretici, bilimsel, dinsel metinlerde de kullanılıyordu. Metin geleneklerinin gerek diliçi gerekse dillerarası ilişkilerinde bu niteliklerinin bilinmesi, çeviride kaynak metin iletişim işlevinin yeterli aktarımı için gereklidir.

Metin türü gelenekleriyle ilgili bu konularda ayrıntılı bilgi, değişik metinlere uygulanacak doğru çeviri yönteminin saptanmasında da sonsuz yarar sağlar. Metin türünün geleneği her yönüyle göz önünde tutulabilirse, hangi metinlerin iletişimsel yöntemle, iletinin aktarılmasına ağırlık verilerek çevrilebileceği, buna karşılık hangi metinlerin dilsel biçimine ağırlık verilmesi gerektiği daha kolay kararlaştırılabilecektir. Metnin türüne

göre, kaynak dilde yansıttığı geleneklerin, hangilerinin çeviri diline aktarılmaya değer, hangilerinin aktarılması gereksiz olduğu buna göre belirlenir. Sözgelişi, yeni çıkmış bir ilacın kutusu içindeki tanıtmalık metni başka dile çevrilirken, kaynak dilde böyle bir metnin gelenekle belirlenmiş biçimsel niteliklerinin çeviri dilde yansıtılmasından çok, iletisinin en kolay biçimde anlaşılmasına önem vermek gerekir. Bir yemek tanımı, yeni bir elektrik aygıtının kullanım kılavuzu gibi metinler için de durum aynıdır. Öte yandan, çevrilmesi söz konusu olan metnin, çeviri dilinin kültür dizgesi içinde daha önce bir geleneği olmayabilir. Böyle durumlarda çeviri metin, çeviri dilinde yeni bir geleneğin başlamasında etkili olabilir. Daha çok yazın alanındaki metin türlerinde görülür bu (Even-Zohar, 1978; Toury, 1980). Sözgelişi, Türk yazınında belirli geleneği bulunmayan roman türü, on dokuzuncu yüzyıl ortalarında batı yazınından ünlü örneklerin çevrilmesiyle tanınmış, böylece Türkçe'de yeni bir metin türü geleneği başlamıştır. Öte yandan, Arapça'da, Farsça'da, Osmanlıca'da yaygın bir gelenek olan gazel türü biçim olarak Almanca'ya on dokuzuncu yüzyıl başlarında Schiller, Goethe, Rückert, Platen gibi ünlü yazarlarca aktarılmakla birlikte, Alman dilinde sürekli bir metin geleneği oluşturamamıştır. Tıpkı İngilizce'de Edward Fitzgerald'ın 1859'da yayımlanan *Rubaiyat of Omar Khayyam* çevirisinin, büyük etkisine karşın İngilizce'de "rubai" benzeri bir metin geleneği oluşturamaması gibi. İtalya'da on dördüncü yüzyıl sonlarında ortaya çıkan, İngiliz yazınına on altıncı yüzyıl başlarında Wyatt ile Surrey aracılığıyla aktarılmış sone geleneği ise, hem İngilizce'de hem de öbür Avrupa dillerinde yüzyıllar boyu sürecek yeni bir metin alt-türü geleneğini başlatmıştır. İngiliz yazınının en zengin metin geleneklerinden biri olan deneme türünün, daha doğrusu deneme söyleminin oluşmasında, John Florio'nun 1603'te yayımladığı Montaigne çevirisinin payı tartışılmaz önemdedir. Çevirinin bir kültüre böyle katkılarına sayısız örnek verilebilir.

Üçüncü durum ise, yabancı dildeki bir metnin, alıcı dilde var olan metin türü geleneklerinden hiçbirine oturmaması, çeviri okurunun, daha önceden hiç tanımadığı metin yapılarıyla karşı karşıya kalmasıdır. Sözgelişi, uzaya yapılan bir yolculuğu

ayrıntılarıyla anlatan metnin uzay araştırmacılığı gelişmemiş bir toplumun diline çevrilmesi, yerine göre birçok deyimin, kavramın, araç gereç adlarının yeterli açıklamalarla, notlarla, yorumlarla aktarılmasını gerektirir.

Metin türü ile kaynak dil ya da çeviri dili gelenekleri arasındaki ilişkiler konusunda bu gözlemlerden varılabilecek sonuç, betimleyici, bilgilendirici, kullanmalık metin türlerinin çoğunlukla iletişimsel bir çeviri yöntemiyle her şeyden önce iletinin, bilgi içeriğinin aktarılması gözetilerek çevrilebileceği, kurmaca nitelikli sanat metinlerinde ise metin örgüsündeki dilsel, yapısal, biçemsel özelliklerin öncelik kazandığıdır. Böyle metinlerin çevirisinde, çeviri dilinde yalnız içerik yönünden değil, ses, sözcük, sözdizimi özelliklerine, bütün yapı öğelerinin düzenlenişine, bu öğelerin kendi aralarında etkileşimlerine, bir eşdeğer bulmak zorunludur. Bir yazın metni yalnız içerik değildir. Yalnız biçim de olamayacağı gibi.

IV
Yazın Metninin Çevirisi

Metinlerin ana işlev türlerine göre yapılan bölümlemede, en büyük güçlük, anlatımcı diye adlandırılan işlevi, somut metin örneklerinde tanımlayabilmek, irdeleyebilmektir. Dilin değişik amaçlara yönelik işlevlerini inceleyen kuramcıların (Ogden and Richards, K. Bühler, J. L. Austin, Jakobson, Halliday, Reiss) ortak yönleri, yaptıkları ayrı ayrı bölümlemelerin temelinde iki ana işlev öbeğine yer vermeleridir. Bu işlevlerden, gerçek nesneler, olgular durumlarla ilgili bilgi, gözlem, düşünce aktarımına yönelik olan birincisi kullanmalık metinlerde, yaratıcı buluş ile bilginin aktarımına yönelik olan ikincisi, kurmaca metinlerde etkilidir (bkz. Göktürk, [2]1980). Çeviri alanında ilk bilimsel çalışmalar, daha somut niteliklerinden dolayı bilimsel teknik metinlerin çevirisi konusunda ortaya çıkmıştır (Jumpelt, 1961). Gerçekte, İkinci Dünya Savaşı sonrasına değin, çeviri denince çoğunlukla yazın çevirisi düşünülmekle birlikte, çevirinin bağımsız bir bilimsel araştırma alanı durumuna yükseldiği son yirmi beş yılda, en az incelenen konu gene yazın çevirisi olmuştur. Dilbilimin nerdeyse bir yan dalı olarak geliştirilen çeviri araştırması, yazın metinlerini, gerek iletileri gerekse dilsel düzenlenişleri açısından, bilimsel kesinlikte ölçütlere vurulamazlıklarından dolayı göz ardı etmiştir. Bunun başlıca nedeni, çoğunlukla kurmaca nitelikli olan yazın metninin, dilin sözcük, sözdizimi, anlam kurallarına sıkı sıkıya bir bağlılıkla değil, anlamda, deyişte, anlamın göndergesinde, sürekli bir değişiklikle,

yaratıcı yenilikle oluşmasıdır. Yazın metni dilden oluşur, ama bu dil bir bakıma onun kendine özgü dilidir. Göstergebilimsel açıdan bakılırsa, bir yazın metninin kavranışında yazar ile okurun dilsel tepkisi, gündelik dil kullanımındaki genel kuralın tersine, her zaman birbirini bütünler nitelikte değildir. Okur ya da değişik okurlar, belli bir yazın metnine birbirinden çok ayrı tepkiler gösterebilir, anlamı bambaşka doğrultularda yorumlayabilirler. Birçok durumda okur, bir yazın metnindeki örtük anlamları da kendi kavrayışınca açık kılma eğilimindedir. Bu örtük anlamların, bireysel okurlarca hangi yönde açık kılınacağı ise, yazarca öngörülmüş bir şey değildir.

Yazın metninin bu işlevsel özelliğini uzmanlar değişik kavramlarla adlandırmışlardır. Mukarovsky'nin "doğal devinim yitimi" (1964), Eco'nun "açıklık" (1968), Ingarden'in "çok sesli uyum" (1968), Iser'in "belirlenmemişlik" (1970), Schmidt'in "çoğul işlevlilik" (1971) ya da "çok-değerlilik" (1979) diye adlandırdığı bu özelliğinden dolayı yazın metni, okurun yaratıcı edimiyle kazanır anlamını. Gerçekte yazın okuru, metin içinde, yaratıcı bir düşgücünün katkısıyla yol alır anlama doğru. Metnin anlamını kendisi yaratır bir bakıma, hazır bulmaz. Wittgenstein'ın deyimiyle, kurallarını kendi içinde taşıyan bir "dil oyunu"nun sürdürülmesini gerektirir yazın metni, dolayısıyla da yerleşik algı alışkanlıklarımız çerçevesinde yorumlanamaz. Çeviri araştırmasını yazın metni işte bu noktada zorlar, katı, kesin yöntemlerle ele alınmaya gelmez. Sözgelişi, hiçbir şiir, okurunu doğrudan doğruya bir metin dışı gerçekliğe göndermez. Dilsel gösterge olarak şiir ile metin dışı herhangi bir nesne ya da durum arasında karşılıklı, örtüşen bir ilişki yoktur. Kendi başına, bağımsız bir dilsel bütündür yazın metni.

Öte yandan, yaratıcı yazarlar, bilinen dil kurallarıyla, hazır verilerle değil, yepyeni dilsel bireşimlerle çalışırlar. Sesi, sözcüğü, yapıyı, sözdizimini en beklenmedik bileşimlerde (Catford, 1965, s. 102) kullanabilirler.[1] Bu nedenle de, yazın metni çevirmenin durumu, uygulamalı bilgi alanlarından, özel amaçlı uzmanlık metinlerinden çeviri yapan bir kimseninkine benzemez.

1 Catford'un, belirtilen yerde, bu durum için kullandığı deyim "low probability collocation"dır.

Bu tür kullanmalık metinlerde metin içi ile metin dışı anlam göndergesi özdeştir, örtüşür (Wills, 1982, s. 128). Kullanmalık bilgi metinlerinin, gerek sözlük gerekse sözdizimi yönünden bir kalıplaşmaya, gelenekleşmeye daha elverişli olmalarının sonucudur bu. Kesin bilgiye yöneldikleri için, sözcüklerin düzanlamlarından yararlanırlar daha çok. Oysa yazın metinlerinde yalnız düzanlamlardan değil, büyük ölçüde yananlamlardan da yararlanılır. Üstelik bu yananlam ilişkileri, dilin yerleşik düzeninde var olan anlam alanlarındaki belli olasılık dizilerine dayanmak zorunda değildir. Özgün olmak, yeni olmak, varlığının temelidir sanat metninin. Çok yönlülüğünün, belirsizliğinin çok anlamlılığının başlıca nedeni de budur.

Yazın çevirisinin güçlüğü iki noktadan kaynaklanır böylece (Wills, 1982, s. 133). Birincisi, yazın metinlerindeki yananlamların dilin genel yapısında, her sözcüğün ardında yer alan alışılmış anlam dizilerine göre seçilmeyişi, dolayısıyla da ancak çağrışımsal, yorumbilgisel işlemlerle kavranabilmesidir. İkinci nokta ise, özgün metin dilindeki, karmaşık, çok yönlü alımlama koşullarının, çeviri metin dilinde de yaratılması zorunluluğudur. Burada temel sorun, özgün metin dilindeki yananlamların, çeviride de yeterli etkiyle üretilip üretilemeyeceğidir.

1. Çeviribilim İçinde Yazın Çevirisinin Yeri

Değişik işlevli metin türlerinin toplumda belli uzlaşımlar, kalıplaşmış geleneklerle kurallar oluşturduklarını anımsarsak, yazın metinlerinin böyle bir kurumlaşmadan uzak olduğunu görürüz. Belli metin türlerinde sözcük, dilbilgisi, deyim, metin kuruluşu, metin yapısı, metin biçimi, noktalama gibi düzeylerde geleneksel kurallaşmalardan söz edilebileceğine daha önce değinmiştik. Yazın metninde ise, roman, şiir, oyun, deneme gibi türler için son derece esnek biçim tanımları dışında, hiçbir dil düzeyinde (ses, sözcük, anlam, sözdizimi, bütün yapı) kalıplaşmadan söz etme olanağı yoktur. Her somut yazın metni, yeni bir olgudur karşımızda.

Bütün bu özellikler göz önünde tutulursa, yazın metinleri-

nin çevirmeni için, metnin içerik düzeyinde kavramsal, bilgisel kesinlikler bulmanın, bu kesinliklerin çeviri dilde yerleşik karşılıklarını yakalamanın ne çetin bir görev olduğu ortaya çıkar. Sanatçının yaratıcı istencini, özgün ses, sözcük, sözdizimi, düzanlam-yananlam kullanımlarıyla yansıtan yazın metni, ancak çeviri dilinde çevirmenin bulabileceği, benzer dil işlevleri üzerine kurulmuş bir biçimle aktarılabilir. Dolayısıyla, çağdaş yapısal dilbilim ile bildirişim kuramı çerçevesinde geliştirilen genel çeviri kuramları, kullanmalık türden metinlerin çevirisine ayrıntılı açıklamalar, çözümleme yolları getirmekle birlikte yazın metinleri çevirisine pek bir yarar sağlamamıştır. Sözgelişi, George Mounin'in (1963), Wolfram Wilss'in (1977) genel çeviri araştırması açısından büyük önem taşıyan yapıtları, yazın çevirisi açısından bu durumdadır. Nitekim, Rolf Kloepfer yazın çevirisi kuramıyla ilgili çalışmasında (1967) genel dilbilimsel bir çeviri kuramını benimsemez. Böyle genel bir kuramın yazın çevirisini bütünüyle kapsayabileceğinden kuşkuludur. Kloepfer, yazın metinlerinin çevirmenliği ile yazındışı metinlere yönelik çevirmenlik arasında kesin bir ayrım görür. O da Schleiermacher'ı izleyerek, gerçek anlamda çevirmenliğin yazın çevirmenliği olduğunu, yazındışı çevirinin ise dilmaçlık diye adlandırılabileceğini ileri sürer (1967, s. 39). Çevirinin temel sorunları Kloepfer'e göre, on sekizinci on dokuzuncu yüzyıllarda araştırılmış, Diderot, Goethe, Schleiermacher, Wilhelm von Humboldt gibi düşünürlerin bu alanda büyük katkıları olmuştur. Bütün bu araştırmalar sonucunda saptanmış olan belli başlı çeviri yöntemleri, Tanrı dilinin insan diline çevirisi, sözcüğü sözcüğüne çeviri, özgür çeviri, güvenilir çeviri olmak üzere dörttür. Yazın çevirisi için benimsenebilecek yöntem ise, Schleiermacher'ın kendi anadiline yapılacak çeviriler için saptadığı "yabancılaştırma", "Almancalaştırma" tutumlarının bir orta yolu olan dördüncü yöntemdir Kloepfer'e göre. Bu tür çeviride çevirmen yalnız kaynak metne ya da yalnız çeviri okurunun beklentilerine bağlı kalmak gibi, tek doğrutuya saplanmaz, bu iki etkeni de yerine göre sürekli göz önünde tutar. Çeviri metin, kaynak metnin dil ile kültür dünyasını, gereken ölçüde yankılandırmalıdır. Kloepfer'e göre, çevirmen bir dilsel yapıtı yabancı bir dilde yeterli bir biçimde

yeniden kurmaya yönelirken, yabancı olanın da elden geldiğince anlaşılmasını sağlamalıdır. Yalnız bu hiçbir zaman, yabancı bir metindeki simgesel belirsizliklerin çevirmence yorumlanarak aktarılması anlamına gelmez yazın çevirisinde. Kloepfer, yazın çevirisi tanımını şöyle oluşturur sonunda: "Çeviri, yaratarak yazmaktır –ama gelişigüzel anlamda, olanı yeniden yazmak ya da aktarmak değil, yazarlığın yazarlığıdır. Novalis belki de bu anlamda, ozanınozanı diye söz ediyordu çevirmenden" (s. 126).

Özellikle yazın çevirisine yönelik, ayrıntılı bir araştırma da Jiri Levy'nin yapıtıdır (1969). Kloepfer, dilbilimin, dilbilim yöntemlerinin bir yazın çevirisi kuramında pek yeri olmadığını, yazın çevirisinin daha çok yazın kuramı ile yorumbilgisi çerçevesinde ele alınması gerektiğini ileri sürerken, Levy dilbilim yöntemlerinin gelecek yıllarda yazın çevirisi sorunlarına yönelik düşünceyi de temelden etkileyebileceğini savunur (1969, s. 22). Bunu söylerken, Prag Dilbilim Okulu'nun, genel olarak yazın kuramını da yakından etkilemiş yapısalcı yöntemleri vardır Levy'nin kafasında. Çözümleyici bir metin kavramının, çeviri araştırması için de önemli olduğu inancındadır. Bir yazın metninin anlambilim, sözdizimi, biçem, estetik etki özelliklerinin bütünü ile, ayrıntıdaki tek tek özellikleri arasındaki etkileşme, tümel-tikel, bütün-parça ilişkisi, çeviride de göz önünde tutulmalıdır. Levy'nin ilk elde ilgilendiği konu, belli bir yapıt ile onun çevirisinin bir kültür, çağ, ulusal yazın içindeki işlevidir. Metnin özgün yapısında olduğu gibi, çevirisinde de işlevdir ağır basan.

Levy, Cicero'dan beri bağımlı-özgür, metne bağlı-sanat nitelikli, yabancılaştırıcı-Almancalaştırıcı türünden çift kavramlarla adlandırılagelmiş çeviri yöntemlerini başlıca iki öbeğe ayırıyor: yanılsamacı yöntemler, yanılsamacı olmayan yöntemler. Bunlardan birincisi, çeviri yapıtın okurda bir özgün yapıt okuyormuş yanılsamasını uyandırmasının amaçlandığı durumdur. İkincisi de çevirinin okurda böyle bir yanılsama uyandırmamasına, tersine, özgün değil çeviri bir metin okuduğu bilincinin sürdürülmesine yönelik durumdur. Levy'nin kendi çeviri anlayışı da yanılsamacı, dilbilim yönünden işlevselci, estetik yönden gerçekçidir. Bu anlayışta özellikle gene Prag Okulu kökenli işlevselci bir metin kavramı ile, etki kavramı ağır basar. Yapıtın değerlerinin,

öğelerinin, kendine özgü toplumsal işlevlerinin çeviri okuruna aktarılmasıdır, Levy'ye göre yapılması gereken. "Önemli olan, çeviri okurunun yaşantısının, özgün yapıt okurunun yaşantısıyla özdeşliği değil, iki okurun da tarihsel kültürel bağlamlarının yapısı içindeki işlevin özdeşliğidir. Tek olanın dizge içinde işlev kazanması, değişmez geçerliliği yönünden, bütünlüğe yüceltilebilmesidir" (1969, s. 32). Yalnız, burada önerilen çeviri yönteminin, bütün yabancı etkilerin giderilmesi yönünden bir uyarlama olmadığını da unutmamak gerekir.

Bir çeviri sürecinde şu aşamaları saptar Levy:

1. Metnin, yazınsal, biçemsel yönden bir sanat yapıtı olarak bütünüyle kavranışı.
2. Metnin, anlam çekirdeğinin bulunarak yorumlanması.
3. Metnin, birtakım dilsel, biçemsel dizgeler arasında karşılıklı bir uygunluk gözetilerek, bir sanatsal biçimle aktarımı.

Başka bir deşiyle, Levy de birçok başka kuramcı gibi, çeviri sürecini kavrama, aktarma olmak üzere, iki aşamalı bir süreç olarak düşünür. Bu durumda çevirmen, iki dilin dilbilimsel yapısındaki karşıtlıklardan doğma sorunlarla; iki ayrı estetik değerler dünyasını karşıt dizgelerinden doğan yazınsal kuram ile biçem sorunuyla; yorumlanan yapıtın değeriyle ilgili olarak da iki ayrı yazınsal eleştiri geleneğinin sorunlarıyla karşı karşıyadır. Levy bu noktada, çevirmenin bir ölçüde, hem dilbilimci, hem yazın kuramcısı, hem de eleştirmen niteliği taşıması gerekliliğine inanır. Dolayısıyla, çeviri sürecinde gördüğü iki aşamalılık, iletinin kaynak dilde çözümlenmesi ile amaç dilde birleştirilmesi edimlerinin çok ötesinde karmaşık yönler taşır.

Levy'nin Almanca'ya 1969'da çevrilen yapıtının altbaşlığında "Bir Sanat Türünün Kuramı" (Theorie einer Kunstgattung) sözcükleri yer alır. Başlıktaki bu sözcükler, onun yazın çevirisini kendine özgü bir sanat dalı olarak gördüğünü daha ilk bakışta kanıtlar. Sanat çevirisini, yazın araştırmasıyla yakından ilgili gören kuramcılar arasında Ortega y Gasset (1983), Ralph Rainer

Wuthenow (1969, s. 499), André Lefevere (1970, 1975, 1981) gibi adlar da vardır. Ortega y Gasset şöyle belirtiyor görüşünü: "Çeviri özgün metnin tıpkısı değildir. Aynı yapıtın başka bir sözcük dağarcığıyla oluşması değildir, böyle olmayı da amaçlayamaz. Şunu özellikle belirtip vurgulamamız gerekir, çeviri kendine özgü ölçütleriyle, amaçlarıyla apayrı, bütün öbür yazın türlerinden başka, özel bir yazın türüdür" (1983, s. 65). Bu sözlerde, yazın çevirisinin, kendi ayrı kurallarıyla işleyen, ayrı bir etkinlik olarak ele alınmayı gerektiren niteliği, yeterince vurgulanıyor.

Evet, hiçbir yazın metninin çevirisi, özgününün tıpkısı olmaya yeltenemez. Bununla birlikte, çevirinin biçimsel dil düzeyinden daha çok içerik düzeyinde gerçekleştiği, öncelikle özgün metnin içeriğindeki somut bilginin aktarılabileceği de düşünülebilir. İngilizce bir kimya metni ile Almanca çevirisini ele alalım sözgelişi:

(1)

Chemistry is usually described as the science which deals with the preparation and properties of the different forms of matter, and the relations that exist between them. Different materials may be distinguished by their properties, the most obvious of which is the physical state (state of aggregation) –whether the substance is a solid, a liquid or a gas.[2]

(1a)

Chemie wird gewöhnlich als die Wissenschaft bezeichnet, die sich mit der Darstellung und den Eigen-schaften der verschiedenen Erscheinungsformen der Materie und mit den zwischen ihnen bestehenden Betziehungen befasst. Verschiedene Stoffe lassen sich durch ihre Eigenschaften unterscheiden; die auffaelligsste ist der Aggregatzustand (wörtlich: physikalischer Zustand) –die Substanz kann ein fester Stoff, eine Flüssigkeit oder ein Gas sein.

Görüleceği üzere, gerek özgün metinde gerekse Almanca'ya çevirisinde ağır basan amaç, bir temel bilginin iletilmesidir. Bura-

2 H. Fromherz A. King, *Englische und deutsche chemische Fachausdrücke*, Weinheim, Verlag Chemie GmbH, 1968, s. 2-3.

da dilsel gösterge, bizi kesin anlamlara götürmek zorundadır. Dile getirilen bilginin de, kimya biliminin uygulamalarıyla doğrulanabilir, genelgeçer nitelikte olması zorunluluğu vardır. Dolayısıyla özgün metnin yazarı, dilin ses, sözcük, sözdizimi, anlam düzeylerinde öznel biçem deneylerine girişmemiş, elden geldiğinde doğrudan doğruya bir dille, yananlamlardan çok, ilgili bilim alanının genel terimleriyle saptanmış düzanlamlarla dile getirmiştir konuyu. Almanca'ya çeviride de, genel terimlerle belirlenmiş kesin anlamın korunmasına çalışılmıştır. Metnin Türkçe'ye ya da herhangi bir başka dile yapılacak çevirisinde, bu nesnel amaç çevirmene yön verecek başlıca ilke olacaktır:

(1b)

Kimya genellikle, maddenin çeşitli biçimlerinin hazırlanmasıyla, özellikleriyle, bunlar arasında var olan ilişkilerle uğraşan bilim diye tanımlanır. Değişik maddeler, özellikleriyle ayırt edilebilirler. Bu özelliklerden en belirgini, fiziksel durum (temel hal), maddenin katı, sıvı ya da gaz bir nesne olması durumudur.

İngilizce özgün metnin, Almanca ile Türkçe'ye çevirilerinde, kimya bilim dalının kesin düzanlamlar belirleyen terimleri, dile getirilen bilginin yoruma yer bırakmaz bir biçimde aktarılmasını sağlamış, böylece çeviriden beklenen gerçekleşmiştir: chemistry / Chemie / kimya; science / Wissenschaft / bilim; preparation / Darstellung / hazırlanması; properties / Eigenschaften / özellikleri; forms of matter / Erscheinungsformen der Materie /maddenin çeşitli biçimleri; relations / Beziehungen / ilişkiler; materials / Stoffe / maddeler; physical state (state of aggregation) / Aggregatzustand (physikalischer Zustand) / fiziksel durum (temel hal); solid / fest / katı; liquid / Flüssigkeit / sıvı; gas / Gas/ gaz.

Çeviri süreci konusunda birçok kuramcının ileri sürdüğü iki-aşamalılık (Kade 1968; Jaeger 1975; Wilss 1977) bu tür bir metin çevirisi için her bakımdan geçerlidir. Gerçekten de burada çevirmen önce özgün metin dilini dilbilgisel bir çözümlemeden geçirerek anlamı saptar, sonra da bu anlamı çeviri dilinden

seçeceği dilbilgisel öğelerle anlatır. Metnin içeriğini oluşturan bilgi de her çağ, her toplum, her okur için aynı geçerlikte kalır. Bu bilginin eksiksiz aktarımı çevirinin başarı ölçütüdür. Dilin bilgilendirici işlevi her bakımdan ağır basar bu tür metinde. Nitekim İngilizce özgün metinle, Almanca, Türkçe çevirilerinde dilsel göstergeler bir dilden ötekine değişmekle birlikte, gösterge içeriği, başka bir deyişle gösterilen, üç dilde hemen hemen örtüşmektedir. İki çeviri metin de içerik yönünden, özgün metnin birer izdüşümü gibidir. Oysa böyle bir örtüşme gündelik doğal dilin ya da yazın dilinin işleyişinde söz konusu olamaz. Canlı, esnek, devingen, değişken öğelerden oluşan yazın dili, düzanlamlar doğrultusunda bir kalıplaşmaya, geleneksel bir kurallaşmaya zorlandığı an ölür. Gerçekte yazın metinlerinin, salt dilbilimsel temelli bilgisayar çevirisine elverişsizliği de, bu özelliklerinin doğal bir sonucudur.

2. *Yazın Çevirisinin Kendine Özgülüğü*

Ortega y Gasset'in, çeviri metnin, özgününün tıpkısı olamayacağını söylerken düşündüğü durum, özellikle yazın çevirisinin değindiğimiz bu yönleriyle ilgili olmalıdır. Evet, kendine özgü ölçütleri ile kuralları olan bir etkinliktir yazın çevirisi. Amacı da dilsel işlevi yönünden özgün metninkine eşdeğer bir metin koymaktır ortaya. Buradaki eşdeğerlilik ise, yalnız dilsel gösterge ya da içerik düzeyinde bir tıpkılık, bir özdeşlik olamaz. Catford'un (1965, s. 49) dediğinin tersine, bu eşdeğerlilik, aynı önermenin "değişik dillerde belli bir konumda aynı iletişimsel işlevi" yerine getirmesiyle gerçekleşmiş olmaz. Bir yazın metninin alımlanmasında, aynı iletişim konumunun değişik dillerde oluşması düşünülemez. Neden? Yazarın, yalnız her yerde, her zaman geçerli kalabilecek bir bilgiyi anlatan değil, insan varoluşunun kültürel, tarihsel, yöresel koşulluluğunu da dile getiren kişi olmasından dolayı (bkz. Reiss, 1977). Çevirmen ise bu durumda, değişik bir çağda, değişik bir yörede, değişik bir kültürde hem özgün yapıt yazarı ile okurunun konumunu hem de o yazar ile çeviri dili okurunun konumunu kavrayabilmek, bu

iki konum arasındaki uçurumu tanılayarak köprüleyebilmek görevini yüklenir. Bu noktada yazınsal çeviri eşdeğerliliği, bir dilsel sözcenin, değişik dillerde, değiştirilmiş zaman, yer, kültür konumunda aynı iletişimsel işlevi gerçekleştirmesiyle sağlanır. Catford'un sözünü ettiği, değişik dillerde hep değişmeden kalacak "belli" bir iletişim konumu, yazın metinleri için söz konusu olamaz. Onun geliştirdiği türden, katı dilbilimsel temelli bir çeviri kuramının, yazın metinleri için işlemezliği de bundan dolayıdır.

Her yazın metni, belli bir kültür toplumunun evriminde, belli bir aşamada ortaya çıkmış bir olgudur. Bu evrim çizgisinin ileri bir aşamasında, kaynak dil okurları bile, bir metni değişik anlam doğrultularında alımlayabilir. Çevirmen, dil ile kültürün zaman içindeki değişimini de göz önünde tutarak, ilkin kaynak dil okuru gibi alımlamaya çalışır metni, ama çeviri dilinde yeniden söylemeye başladığı an, kaynak dilden çok çeviri dilindeki alımlama koşularıyla sınırlı duyar kendini. Bütün bu göreceliklere ek olarak çevirmen, "metnin yazarınkiyle hiç de özdeş olmayabilecek, kendine özgü kişilik yapısı, yaratıcılığı, bilgisi, yetenekleri, eğilimleri, görüşleri ile bir ileticidir ancak. Metin yazarından gelen iletiyi, kendi yetileri ile durumu ölçüsünde algılayan, alımlayan, yorumlayan bir bireydir" (Reiss, 1977). Bütün bu özelliklerinden dolayı yazın çevirisi olsa olsa, yazar-kaynak dil okuru-çevirmen-çeviri okuru ilişkileriyle, değişik etkenlerin belirlediği kendine özgü iletişim konumu yönünden ayrı bir yazın türü sayılabilir. Çevirmen ise, özgün metnin karmaşıklık derecesini, dil kullanım bireyselliğini, yaratıcı yönelimini ayırt etmek yükümlülüğündedir.

V
Kuramsal Belirleyimler

Dilbilim ağırlıklı çeviri kuramının yazın metinlerinin çevirisine sürekli ilgisizliği, bir bilimsellik özentisiyle, yazın olgusunu nerdeyse yok sayması, bir bakıma iyi de olmuş, son on beş yıldır birçok araştırmacının yazınsal çeviriye çözümleyici bir gözle bakmasını sağlamıştır. Bu araştırmacıların çözümlemeleri iki sorun çevresinde yoğunlaşır. Birinci sorun, yazınsal çeviri ediminin bir süreç olarak irdelenmesi, ikincisi de çeviri yapıtın özelliklerinin enikonu belirlenmesidir.

James S. Holmes (1978), bin dokuz yüz ellilerden beri süregelen çeviri araştırmasını "üstünkörü", "yüzeysel" diye nitelerken, özellikle bu araştırmanın sonuçlarının yazın metinlerine uygulanamazlığına değinir, yazınsal çeviri sürecinden yola çıkılarak, yeterli bir yaklaşım biçimi geliştirmesi zorunluluğunu belirtir. Evet, her yazın metni de ilk bakışta öbür metinler gibi, dilbilimsel öğelerin birbirine zincirleme eklemlenmesinden oluşur. Yalnız bu eklemlenme ötesinde metnin bir de kendine özgü yapısal düzenlenişi vardır. Bu bakımdan, yazın metninin üç türlü bilgiyi bir arada ilettiğini belirtir Holmes. Bu bilgilerin birinci türü metindeki dilbilimsel yapının haritasından, ikinci türü yazınsal yapının haritasından, üçüncü türü ise kültürel yapının haritasından izlenmeyi gerektirir. Böylece, yazın metninin yoğruluşundaki bu üç türlü bilgiden kaynaklanan üç temel özelliğin, çeviri sürecinin ya da ürünlerinin incelenmesinde de çıkış noktası yapılması önerilmiştir (Holmes, 1972; Lefevere, 1970).

Julie Kristeva'nın göstergebilim kuramından etkilenen bu öneri, yazın metninin temelindeki üç özelliği şöyle adlandırır:

1. Metinsellik (dilbilimsel öğelerin eklemlenişiyle bir metin oluşturulması).
2. Bağlamlılık (metnin belli bir toplumsal kültürel ortamda varlık kazanmış olması).
3. Metinlerarası etkileşim (metnin dil içindeki metinlerin tümüyle uzaktan ya da yakından ilişkili olması).

Her özgün yazınsal yapıt, bir dile, kültüre, tarihsel ortama, yazın geleneğine bağlı olarak bu özellikleri gösterir. Yalnız, bir çeviri yapıt da, çeviri dilinin bütün bir dil-yazın dizgesi içinde, aynı özellikleri sürdürmek zorundadır. Başka deyişle, çevirmen hem özgün yapıtı değişik bir dile aktarmak, hem de o değişik dilde bir yazınsal yapıt olarak benimsetmek yükümlülüğündedir. Söz konusu yapıt, bir yandan başka bir kültürün, çağın, yörenin ürünüdür, bir yandan da çeviri dilinin yazın gelenekleri içindeki benzerleriyle türdeş olabilmek zorundadır. İşte çevirmen bu oyunun kurallarına göre kararlaştırır çeviri sürecinde uygulayacağı çözümleri (bkz. Levy, 1967). Çeviri diline yapıtı özgünmüşçesine kazandırırken, bu oyunun kurallarınca bir yanılsamayı, bilerek ya da bilmeyerek gerçekleştirir.

1. İlkeler Arayışı

Yazın çevirisinin bütün bu çok yönlü ilişkileri göz önüne alınırsa, bu tür çeviriye yön verecek ilkeler koymanın güçlüğü de açıkça kendini belli eder. Ama bu, şimdiye değin böyle ilkelerin, kuralların, kesinlemelerin hiç var olmadığı anlamına gelmez. Bu ilkelerden çoğu, çeviri şöyle olmalıdır, böyle olmamalıdır yollu olumlu ya da olumsuz nitelikte, öğütler, buyruklar, zorunluluklar, yasaklamalar biçiminde süregelmiştir. Derin bir düşüncenin ürünü olmadıkları da gün gibi ortadadır. "Çeviri kadına benzer, güzel olsa sadık olmaz, sadık olsa güzel olmaz", "ein übersetztes

Buch, ein verletztes Buch", "traduttore traditore"[1] gibi çarpıcı olmakla birlikte, konuya pek açıklık getirmeyen yüzeysel görüşler bu türdendir.

Değişik çağlarda, çevirmenlerin, yazarların sözünü edip durdukları, genelleyici, bulanık, birbiriyle bağdaşmaz ilkeleri Savory ([2]1968, s. 50) karşıt seçenek çiftleri olarak şöyle sıralıyor:[2]

1. Çeviri özgün yapıtın sözcüklerini vermelidir.
2. Çeviri özgün yapıtın düşüncelerini vermelidir.
3. Çeviri özgün yapıt gibi okunabilmelidir.
4. Çeviri çeviri gibi okunabilmelidir.
5. Çeviri özgün yapıtın biçemini yansıtmalıdır.
6. Çeviri çevirmenin biçemini yansıtmalıdır.
7. Çeviri özgün yapıtın çağdaşı bir yapıt gibi okunabilmelidir.
8. Çeviri çevirmenin çağdaşı bir yapıt gibi okunmalıdır.
9. Çeviri özgün yapıta ekler yapabilir, gereken yerleri çıkarabilir.
10. Çeviri özgün yapıta ek yapamaz, ondan hiçbir şeyi çıkaramaz.
11. Koşuğun çevirisi düzyazıyla yapılmalıdır.
12. Koşuğun çevirisi koşukla yapılmalıdır.

Bütün bu ilkelerin kesin birer soyutlama olduğu, çevirmene, uygulama yönünde pek de çözüm sunmadığı açıktır. Oysa önemli olan nokta, çevirinin şöyle ya da böyle olmasından daha çok, neye göre şöyle, neye göre böyle olması gerektiğidir. Bunu belirleyecek birtakım değer ölçüleri, her çeviri durumunda bulunabilir. Üstelik, art arda sıralanan bu ilkelerin, çeviri sürecinin hangi aşamalarında, nasıl gözetilmesi gerektiği, işlevsel bir biçimde açıklanmadıkça, hiçbir yere varılamaz. Bunca çelişik seçeneğin böyle birbiri ardından sıralanabilmesi ise, olsa olsa konunun çetinliğini belirtmeye yarar.

1 "Ein übersetztes Buch, ein verletztes Buch": Çevrilmiş bir kitap yaralı bir kitaptır. "Traduttore traditore": Çevirmen haindir.

2 Savory'nin adı geçen bu yapıtı, Türkçe'de Hamit Dereli çevirisiyle yayımlanmıştır: *Tercüme Sanatı*, Ankara, MEB, 1961.

Yazınsal iletişimin niteliğinden dolayı, özgün yazın yapıtı gibi çevirisinin de dilsel, toplumsal, kültürel etkenlerle koşullu olduğunu, her çeviri yapıtın dilin büyük yazın dizgesinde yer alma eğilimini anımsarsak, çevirmeni yönlendiren ilkelerin nasıl belirlendiği de biraz ortaya çıkar. Bu ilkelerden bir bölümü doğrudan doğruya, çeviri yapıtın içine yeni katılacağı yazınsal kültürel dizgenin birtakım özellikleriyle, gelenekleriyle ilgilidir. İkinci bir bölümü ise, çevirmenin, çeviri sürecinde dilbilimsel birimlerin karşılıklarının seçilmesi, dağılımı, yapıtın amaç dilde belli bir yazınsal geleneğe, türe, yazma tutumuna yerleştirilmesi konusundaki uygulamalarıyla ilgilidir.

Birinci bölümdeki ilkeler "öncül ilkeler", ikinci bölümdekiler ise "işlemsel ilkeler" diye adlandırılmıştır (Toury, 1980). Yalnız bu ilkeler genellikle kesin yasalar olmaktan uzaktırlar. Yararları, bir dil içinde, çevirmenin karşılaşacağı benzer türden sorunlar konusunda benimsenebilecek tutumu elden geldiğince gelenekselleştirmek, benzer durumlarda benzer çözümlere bir süreklilik kazandırmaktır.

2. *Yazın Tarihi İçinde Çeviri*

Öncül ilkelerin kurallaştırdığı durumlar arasında, bir dile yapılacak çevirilerin genellikle özgün dilden yapılmış olması, gündelik konulara, bilim ya da sanat alanına ilişkin olması gibi yerleşik uzlaşımlar anılabilir. Sözgelişi, günümüzde İngilizce, Fransızca, Almanca, Rusça gibi dillerden Türkçe'ye yapılacak herhangi bir çevirinin, doğrudan doğruya birinci dilden yapılması, üzerinde uzlaşılmış bir ilkedir artık. Bununla birlikte, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında başlayan, yirminci yüzyılın başlarında da süren bir uygulama, batı dillerinden Türkçe'ye yapılan birçok çevirinin Fransızca aracılığıyla, ikinci dilden gerçekleştirilmesidir. Batılı yapıtların Arapça aracılığıyla çevrildiği bile görülmüştür. Sözgelişi, *Robinson Crusoe*'nun Osmanlıca'ya ilk çevirisi 1864'te Vakanüvis Ahmet Lütfi Efendi'nin, Arapça'dan *Hikay-i Robenson* başlığıyla yaptığı çeviridir. Daha sonraki çevirileri ise Fransızca'dan yapılmıştır. Şemsettin Sami'nin 1884'te *Robenson*

başlığıyla yayımlanan çevirisi Fransızca'dandır.[3] O günlerin Osmanlı toplumunda İngilizce bilenlerin hemen hemen hiç denecek sayıda olduğu düşünülürse, böyle bir yapıtın Arapça ya da Fransızca üzerinden çevrilmesi de, o zaman geçerli bir uzlaşım olarak görülebilir.

Çeviri tarihinde, bir dilden ötekine doğrudan doğruya çeviri, bu iki dili konuşan toplumlar arasında bir kültürel yakınlığın söz konusu olduğu durumlarda daha kolay gerçekleşmiştir. Özellikle yazın alanı için doğrudur bu. Nitekim, doğrudan doğruya özgün dilden çevirilerin en erken örnekleri böyle bir kültür yakınlığının ya da ortak kültürün ürünleridir. Yunanca'dan Latince'ye, Arapça'dan Farsça'ya, Çince'den Japonca'ya ya da Hintçe'den Çince'ye ilk çeviriler bu niteliktedir. Böyle bir kültür birliğinin olmadığı durumlarda ise, ikinci bir dilin aracılığı çoğunlukla hoşgörülmüştür. Dokuzuncu yüzyılda Abbasiler'in, felsefe ya da bilim alanındaki Yunanca kaynaklardan önemli bir bölümünü Arapça'ya Süryanice aracılığıyla çevirmeleri gibi. Bu durumun yanı sıra, bir dil ile kültürde, hangi konuların hangi yabancı dillerden çevrileceğine ilişkin uzlaşımlar da oluşabilir. Nitekim, gene Abbasi döneminde Arapça'ya, devlet yönetimi, saray töresi gibi konular Farsça'dan, matematikle ilgili konular ise çoğunlukla Hintçe'den çevrilmiştir.[4] Herhangi bir yazın dizgesi içindeki bu tür yerleşik uzlaşımların hepsi, çevirmenin metin seçimini, yöntemini, etkinliğinin her aşamasında yakından ilgilendirir.

Çevirmen, "işlemsel ilkeler"ini ya da yöntemle ilgili ilk adımını saptarken de, sanıldığı ölçüde bağımsız değil, gene belli uzlaşımlarla geleneklerin etkisindedir. Çeviride özgün metne mi, yoksa amaç dilin bütün yazın dizgesindeki dilbilimsel, yazınsal ölçütlere mi bağlı kalacağını kararlaştırırken çevirmen, her şeyden önce, kim için çevirdiğini düşünmek zorundadır. Burada, Schleiermacher'ın deyimiyle "okuru yazara" götürme-

3 Türk yazınının bu ilk büyük çeviri dönemiyle ilgili bilgilerin çoğunu, Cevdet Kudret'in *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman* 1859-1959, I. (Ankara, Bilgi Yayınevi, ^{2}1965, s. 13-15) adlı yapıtından ediniyoruz.

4 Bernard Lewis, *The Muslim Discovery of Europe*, London, Weidenfeld and Nicholson, 1982, s. 74.

ye yönelecek çevirmenin ölçütü, çeviride kullanılan her dilsel birimin, özgün metni *yeterince* aktarıp aktarmadığı, "yazarı okura" götürmeye yönelen çevirmenin ölçütü ise, amaç dilin büyük yazın dizgesi içinde, yapacağı çevirinin *benimsenebilirliğidir.* Bunlardan birinci durumda çevirmen, çevirisini amaç dilden daha çok, onun üzerine kurulu bir örnek dilde aktarır. Gerekirse, özgün metni yeterince aktarmak için, bir dil kurar amaç dil içinde, yepyeni bir söylem dener. İkinci durumda ise, özgün yapıtın bir değişkesini, çeviri dilinde önceden var olan kalıplara göre biçilmiş bir örnek olarak sunar. Hiç kuşkusuz, ikinci durum okura varmakta daha kestirme yol sanıldığından, sorumsuz çevirmenlerin başıboş uygulamalarına açıktır. Birinci durumda ortaya çıkabilecek, benzer türden bir sakınca ise, çevirideki her anlamsızlık ile mantıksızlığın, özgün metinden doğduğunun ileri sürülmesi olasılığıdır. Nitekim, çevirilerinin anlaşılmazlığından ya da güç anlaşılırlığından yakınılan çevirmenlerin, özgün metnin de çok güç anlaşıldığını ileri sürerek kendilerini savunmaya yeltenmeleri, hiç de seyrek rastlanan bir durum değildir.

Amaç dil kültürü ile geleneklerinin yön verdiği çeviri tutumunun birçok örneği on dokuzuncu yüzyılda, Türk yazınının daha önce kısaca değindiğimiz ilk büyük çeviri döneminde bulunabilir. Sözgelişi, Türk yazınında batılı roman türünün ilk örneği diye anılan, Yusuf Kamil Paşa'nın Fénelon'dan 1959'da çevirdiği *Terceme-i Telemak* (Aventures de Télémaque), divan düzyazısının süslü, ağır, yabancı sözcüklerle, çapraşık dilbilgisi kurallarıyla dolu anlatımıyla, özetlenerek aktarılmıştır. Daha da ilginci, çevirmenin bu serüven romanını, Türk yazınının o günkü genel dizgesi içinde benzeri bir türe rastlanmadığı için, "aslı hikmet olan" bir "ahlak kitabı" diye tanıtması, giderek Fénelon'un yapıtında, tasavvuf izleri bile yakalayıp anlatmaya çalışmasıdır.[5] Bütün bunlara karşın, *Terceme-i Telemak*, yayımlandığında büyük ilgi uyandırmış, Osmanlı Tanzimat yazını içinde yer almış, uzun bir süre okul kitaplarından eksik olmamıştır. Burada, çevirmenin kullandığı ağdalı dil, dayandığı metin gelenekleri (ahlak kitabı), yabancı yapıtı özetleyerek sunma çabası,

5 Bu bilgilerin kaynağı da, Cevdet Kudret a.g.y., s. 12.

seslendiği okurun yazınsal alışkanlıklarıyla beklentilerini, değer ölçülerini gözetmesi, hep amaç dil ile kültürünün çeviriyi nasıl etkileyebileceğinin kanıtıdır.

Buna karşılık, on dokuzuncu yüzyılın bu dilsel kültürel bağlamında, böyle yöntemlerle yapılmış batılı roman çevirileri, Türkçe'nin yazın tarihinde yeni bir türü, roman geleneğini başlatırlar. Victor Hugo'dan, Daniel Defoe'dan, Chateaubriand'dan, Alexandre Dumes Père'den, Voltaire'den, Swift'ten, Alphonse Daudet'den, Zola'dan değişik yazarların yaptıkları çevirilerle, konuşma diline yönelik bir anlatı yazınının yolu açılır. Ahmet Mithat Efendi (1844-1912), Şemsettin Sami (1850-1904) gibi ilk çevirmenlerin sonra kendilerinin roman yazmaya başlamış olmaları, bu bakımdan ilginçtir.[6]

Çevirinin genel tarihinde bu duruma yüzlerce örnek bulunabilir. İlkçağ Yunan kültürü dışında bütün yeni kültür evrelerinin çeviriyle başladığı bile, ileri sürülmüş bir görüştür (Procházka, 1964). İlkçağ Latin yazını, Yunanca'nın etkisini sürdürür. Luther'in *Kutsal Kitap* çevirisi, ölçüt Almanca'nın gelişmesine önemli bir katkıdır. Yedinci yüzyılda, Tang döneminde Hintçe'den Çince'ye çevrilen Budist metinlerin etkisi, Çin dili ile düşüncesinde bugün bile sürmektedir. Abbasiler'in dokuzuncu yüzyılda Yunanca'dan çevirileri, İslam kültürüne bilim ile düşünce alanında yeni bir güç katar. On dördüncü, on beşinci yüzyıllarda İtalya'da, özellikle Floransa kentinde, eski Yunan Latin yapıtlarının İtalyanca'ya birbiri ardından çevrilmesi, özgür yeniçağ insanının doğuşunu hazırlamıştır. İngiltere'de Kraliçe I. Elizabeth (1558-1603) döneminde hem eski Yunanca ile Latince'den, hem de Fransızca, İtalyanca, İspanyolca, Flamanca, Rusça gibi yaşayan Avrupa dillerinden yapılan çevirilerle İngiliz düşüncesi ile yaratıcılığı bilim, sanat, eğitim alanlarında büyük bir atılımı gerçekleştirmiştir. Türkiye'de Milli Eğitim Bakanlığı'nın 1940'larda yayımladığı dünya yazınından çeviriler dizisi, düşünce ile yazın alanında bir yeniden doğuşu hazırlar. Dünya dillerinden yapılmış sayısız çevirinin yayımlanmasıyla çeviri Cumhuriyet tarihinde gelmiş geçmiş en parlak dönemini

6 bkz. Cevdet Kudret ay.y., s. 27-76.

yaşar, bu dönemin etkisi 1950 sonrası Türk yazınının her alanında kendini belli eder.[7] Çevirinin dillerle kültürler üzerindeki bu etkileri düşünülecek olursa, ulusal yazınların bu tür ilişkilerden soyutlanarak ele alınamayacağı da iyice ortaya çıkar. Bununla birlikte, yeniçağdan bu yana, yazın alanında ulusallık gitgide ağır bastığından, çeviri ile özgün yaratıcılık arasında kesin sınırlar oluşturulmuştur (Procházka, 1964). Biraz küçümsenerek bakılmıştır çeviriye. Bu durumun bir sonucu, çeviride genel bir düzey düşmesi, daha önemli öteki sonucu ise, çevirinin yazın kuramı sınırları dışına itilmesidir. Nitekim, yazın kuramıyla ilgili en ünlü araştırmalarda bile, çeviri konusuna ya hiç değinilmez, ya da şöyle bir değinilir. Öte yandan, daha önce de belirttiğimiz gibi, 1950'den bu yana, dilbilimden yola çıkan birçok çeviri kuramcısı, yazın çevirisini konusu dışında görür. Günümüzde bu durumu eleştiren kimi araştırmacılar (Beaugrande, 1978, 1980; Toury, 1980; Lefevere, 1981) yazın çevirisinin, yazın kuramı çerçevesinde ele alınmasını kaçınılmaz bir zorunluluk sayarlar. Daha önce benzer doğrultuda görüşlerine değindiğimiz Kloepfer, Levy, Holmes gibi araştırmacıların tutumunu da anımsarsak, bugün geliştirilecek bir yazın çevirisi kuramının yalnız dilbilim sınırları içinde kalamayacağı, yazın tarihi, biçembilim, göstergebilim, metin dilbilimi, metin eleştirisi, yazın eleştirisi, çeviri eleştirisi, dil felsefesi, yorumbilgisi gibi alanlarla da ilişki kurmak zorunda olduğu açıkça ortaya çıkar.

Yazın çevirisi araştırması, bütün bu alanların yöntemleriyle verilerinden yerine göre yararlanmayı amaçlarken, çeviri yapıtları da dilbilimsel oluşum, toplumsal, tarihsel, kültürel bağlam, amaç dil yazın geleneği içindeki metin ilişkileri açısından ele

7 Cevdet Kudret, bir yazısında, şöyle dile getiriyor bu etkinin niteliğini: "Köy Enstitülerinin de kurulduğu yıllara rastlayan o dönemde, edebiyatımız özellikle öykü, roman, deneme ve şiir alanlarında büyük gelişme gösterir. Tanzimat, Edebiyat-ı Cedide ve İkinci Meşrutiyet dönemlerinde ancak soylu ailelerden gelme bir azınlığın (Recai-zade Mahmut Ekrem, Sami Paşa-zade Sezai, Nabi-zade Nazım, Uşşaki-zade Halit Ziya, Müftü-oğlu Ahmet Hikmet, Köprülü-zade Mehmet Fuat, Kara Osman-zade Yakup Kadri, vb) tekelinde olan edebiyat, bu çeviri hareketlerinin etkisiyle çok geniş bir çevreye yayılır, köy kökenli gençlere kadar ulaşır; böylece, edebiyatçıların coğrafyası değişir, bütün memleketi kaplar." "Çeviri ile Meviri Üzerine" *Milliyet Sanat Dergisi*, 15 Temmuz 1986, s. 28-32.

almak zorundadır. Gerek kaynak dil gerekse çeviri dili içinde bütün bu karmaşık, metin ötesi etkenler, yazın çevirisinin yalnız dilsel yapıyla ya da belli bir tek dilsel işlevle açıklanamaz niteliğini göstermeye yeter. Bu bakımdan, gerek yazın çevirmeni, gerekse çeviri eleştirmeni, hiçbir zaman yazın metnini özerkmişçesine görmek yanılgısına düşmemelidir. En azından iki ayrı dildeki yazma uğraşıyla okuma uğraşının bütün karmaşık sorunlarını bir yumak gibi içerir çeviri süreci.

3. *Yazın Çevirisi Süreci*

Her yazın yapıtının sunduğu metinsel dünya, toplumca benimsenmiş gerçek deneyler dünyası örneği karşısında, yeni bir seçenek olarak yer alır. Bu seçenek, gerçeğe benzerliği, karşıtlığı ya da aykırılığıyla, gerçek dünyanın okur algısındaki örgütlenişine yeni bakış açıları, yeni içgörüler getirmeyi amaçlar. Gerçekte yazın çevirisinde, çevirmenin üstlendiği görev, bu amacın, bu işlevin aktarılmasıdır (Beaugrande, 1980). Nitekim her yazın çevirisinin ilk evresi:

1. Metinde sunulan dünyanın çevirmen-okur kafasında somutlanarak bir tasarıma dönüştürülmesidir.

Bunu sırayla izleyen öbür evreler ise kısaca şöyle betimlenebilir (krş. Beaugrande, 1978, s. 29):

2. Alışılmış olmayan anlamda kullanımların, çeviri dilinde eşdeğer öğelere yüklenebilmesi.
3. Metin dışı bağlam (İng. context) ile metin içi bağlamın (İng, cotext) içerdiği bilgilerin toplanarak, bu bilgilerin, yorumlanması sorun olan noktalara yöneltilmesi.
4. Bütün bu süreçlerde kafada oluşan tasarımın, çeviri dilinde karşılığının araştırılması.
5. Özgün metnin hem oluşmaktaki çeviri, hem de çevirmenin kafasındaki çoğul düzeyli tasarım ile yanyana getirilerek örtüştürülmesi.

Bütün bu çabanın belirtilen evreleri ile, her evrenin özellikleri düşünülürse, yazınsal çeviri sürecinin, çevirmenin kafasındaki akışıyla, Jakobson'un ([2]1966) "diller arası", "dil içi", "göstergeler arası" diye adlandırmış olduğu çeviri etkinliklerinin üçünü birden yanyana içerdiği ileri sürülebilir. Öyle ya, yazın çevirmeni burada bir bakıma, kaynak dil iletilerinin dilsel eşdeğerlerini çeviri dilinde ararken diller arası; kafasında önce kaynak dilden somutlayarak çeviri diline aktardığı metinsel dünya tasarımını, gene çeviri dilinde yorumlarken dil içi; özgün metnin dilsel göstergelerini çeviri dilinin göstergelerine dönüştürürken de göstergeler arası bir çeviri etkinliği içindedir. Yazın çevirmeni bu etkinliği sırasında seçimlerini yaparken, kalıplaşmış dilbilimsel eşdeğerlilikler ötesine zorlanır. Kaynak dildeki ya da çeviri dilindeki metin türü geleneklerinin, bir ya da ikisinden değil, yerine göre hepsinden yararlanmak zorunda kalır (bir yazın metninin kuruluşunda, bilimsel bildiri, satış sözleşmesi, alışveriş pusulası, ölüm ilanı, futbol oyunu, hava raporu vb. yer alabilir sözgelişi).

Çevirmen, yapacağı çevirinin okur doğrultulu ya da kaynak metin doğrultulu olacağına bile, yazın metninin güdüm kurgusu gereklerince, değişik yerlerde bir ya da öteki yönde karar verebilir.[8] Yerine göre bir genel çeviri ilkesinden ya da ötekinden özveride bulunabilir. Burada önemli olan, çevirmenin nerede nelerden özveride bulunabileceğini bilmesi, yaptığı her seçimde metnin izleksel örgüsüne bağlı kalmasıdır. Bu da iki dilin enikonu bilinmesinin yanı sıra, belli bir okuma deneyimini, kavrayış genişliğini, beğeni eğitimini, duyarlığı gerektirir.

Yalnız ulusal yazın ya da ulusal yazınlar öğretiminin bulunduğu bir yerde bu niteliklerde çevirmenlerin yetişmesi beklenemez. Gerçek yazın kuramı ile çeviri kuramı, ancak yazın uluslararası bir etkinlik olarak görülebiliyorsa gelişebilir (bkz. Lefevere, 1981). Yabancı bir dilden bir yazarı çevirecek kimsenin, hem kendi dilinin, hem de o yabancı dilin yazınındaki metin geleneklerini, türlerini, alt türlerini birbirlerine karşılıklı benzeyen benzemeyen yönleriyle tanıması gereklidir.

8 "Güdüm kurgusu" kavramı için bkz. Göktürk, [2]1980.

Yazın çevirmenliğinin temelini oluşturan dilsel yapılaştırma yetisi (İng. structuration competence), çeviri dilinde, düzenli tutarlı sözdizimsel, anlamsal yapılar üretebilmektir. Yazın yapıtlarının çevirisi söz konusu olduğu zaman, bu tutarlılığın metin içleminden (İng. intension) metin kaplamındaki (İng. extension) izleksel ilişkilere değin uzanabilmesi önemlidir. İşte en çok bu yönünden dolayı yazın çevirmenliği, kuru bir anlam aktarımcılığı değildir.

VI
Eşdeğerlilik–Yeterlilik

Yazın yapıtının sunduğu dünyanın dilsel bir düzenleme ile çeviri diline aktarılması sürecinde en çok sözü edilen iki kavram, "eşdeğerlilik" ile "yeterlilik"tir. Bu iki kavram son yıllarda çeviri konusundaki incelemelerin hemen hemen hepsinde karşımıza çıkar. Bununla birlikte, kullanımlarında büyük bir belirsizlik, bulanıklık vardır. Tek belirli yönleri, özgün metin ile çeviri metnin değişik öğeleri arasında karşılıklı bir ilişkiyi gösteriyor olmalarıdır. Bu iki kavram kimileyin eşanlamda kullanılır, kimileyin de "karşılık", "yaklaştırım" gibisinden bambaşka bir kavramla yer değiştirir. Çeviri araştırmasının bunlarsız olamayacağı apaçık bir gerçektir.

Eşdeğerlilik ile yeterlilik kavramlarından, yazın çevirisi için özellikle vazgeçilemez nitelikte olanı, birincisidir. Bu kavramın açık seçik tanımlanarak kullanılması, çeviri sürecine ilişkin kimi işlemlerin daha kolay betimlenebilmesini sağlar. Yalnız, içeriğinin elden geldiğince belirlenmesi, kesinleştirilmesi gerekir. Yeterlilik kavramı için de söz edilebilir böyle bir gereklilikten. Yoksa bu kavramların, bir çeviri kuramında enikonu kullanımı olanaksızlaşır.

Eşdeğerliliğin en ilginç tanımlarından biri, "özgün metnin, kendi dilinin okurunda uyandırdığı etkinin, çeviri metnin de çeviri dili okurunda uyandırabilmesi"dir (Güttinger, 1963). Bu anlamda bir eşdeğerlilik, özellikle deyimlerin bir dilden bir dile çevirisinde gözetilmeyi gerektirir. Sözgelişi İngilizce'deki:

(1)

To jump out of the frying pan into the fire,

deyimi Türkçe'ye anlambilimsel bir ölçütle, başka deyişle salt anlama bağlı kalınarak:

(1a)

Tavadan ateşe atlamak,

diye çevrilirse, düzanlam içeriği yönünden aynı bilgi aktarılmış olsa da, özgün deyimin İngilizce'de uyandırdığı etki, Türkçe'de uyandırılmış olmaz. Etkinin çevrilebilmesi ancak:

(1b)

Yağmurdan kaçarken doluya tutulmak,

deyimiyle sağlanmış olur belki. Yukarıda sözü edilen, Güttinger'in tanımladığı türden bir eşdeğerliliğe de böylece ulaşılabilir. Oysa gene İngilizce'deki:

(2)

To kill two birds with one stone,

deyiminin Türkçe'ye düzanlam içeriğiyle çevrilmesi, aynı zamanda özgün deyimin kaynak dilde uyandırdığı etkinin de aktarımını sağlar:

(2a)

Bir taşla iki kuş vurmak.

Böylece, İngilizce deyiminin Türkçe'ye çevirisinde de bir taşla iki kuş vurulmuş olur. Aynı deyimin ya da Türkçe karşılığının Almanca'ya çevirisinde ise, anlam ile etkinin bir arada aktarılabilmesi olanaksızdır. Almanca'da ancak, düzanlamı "bir şaplakla iki sinek vurmak" olan:

(2b)

Zwei Fliegen mit einer Klappe schlagen,

deyimi (2) ile (2a)'nın İngilizce ile Türkçe'de uyandırdıkları özgün etkiyi uyandırabilir.

Örneklerden anlaşılacağı gibi, Güttinger'in tanımladığı türden bir eşdeğerliliğin gerçekleşmesinde, özellikle karşılıklı dillerdeki yerleşik kullanım alışkanlıkları ağır basar. Anlambilimsel bir aktarımdan daha çok, iletişimsel etkinin aktarımı önem kazanır. Tıpkı Almanca'da "demiryolu üzerinden geçmek yasaktır" anlamındaki:

(3)

Überschreiten der Geleise verboten,

sözcesinin İngilizce'ye anlambilimsel aktarımının:

(3a)

It is forbidden to cross the lines,

bir İngiliz için yadırgatıcı olmayacak, aynı iletişimsel etkiyle çevirisinin ise:

(3b)

Don't cross the lines,

olması gibi.

Özgün bir metnin, kendi okuru üzerindeki etkisinin çeviri okuru üzerinde de gerçekleştirilmesi amacına yönelik, örneklemeye çalıştığımız türden bir eşdeğerlilik anlayışı, kuşkusuz birtakım üstünlükler taşır. Bununla birlikte, böyle bir eşdeğerlilik tanımı, yazın metinlerinin daha önce evrelerini belirttiğimiz çeviri sürecine her zaman uygulanamaz. Bu durumun nedenleri de:

1. Bir yazın metninin, kendi özgün dilindeki, ses, sözcük, sözdizimi, bütün yapı gibi öğelerin birbirine örüşük işlevlerinden doğma etkisinin, çok karmaşık olabileceği;
2. Karmaşık, çoğul anlamlı nitelikteki özgün metinlerin, kendi dillerinin değişik okurları üzerinde bile aynı etkiyi uyandıramayacağıdır.

Bu nedenlerden dolayı, aynı etkiyi uyandırmak ya da "benzer etki sağlamak" (Koller, 1972, s. 114) gibi amaçlar, yazın metin-

lerinin çevirisinde her zaman işe yarayacak eşdeğerlilik ilkeleri olamazlar. En azından, hangi eğitim düzeyinden bir kaynak dil okuru üzerindeki etki olacaktır çevirmenin çıkış noktası? Amerikalı bir kadının, Shakespeare'in oyunlarından birini okuyuşta "astonished! it's full of quotations" (şaştım kaldım! hep altınlarla dolu) demiş olması, özgün dil okurunda bir metnin uyandıracağı etkinin, ne değişik olabileceğine örnektir. Nitekim, Eugene A. Nida'ya göre: "Değişik öğrenim düzeyleri, değişik meslekler, ilgiler, insanların bir iletiyi anlayabilme yetisini önemli ölçüde etkiler. Dolayısıyla, bir metnin üniversite öğrencileri, ilkokul bitirmişler, yeni okumaya başlamış yetişkinler, yabancı dilde okuyan okul çocukları, geri zekalılar gibi değişik okur toplulukları için birbirinden apayrı nitelikte çevirilerinin yapılması gerekebilir. Son zamanlarda *Kutsal Kitap* dernekleri, böyle değişik alıcı türleri için, *Kutsal Kitap*'ın değişik çevirilerini yapmaktadırlar" (1976, s. 68).

Nida bunları söylerken hiç kuşkusuz, konuya kendi deyimiyle alıcı (receptor) doğrultulu iletişimsel çeviri yöntemi açısından bakar. Bu tür çeviri yönteminin gerektirdiği eşdeğerlilik kavramını ise "devingen eşdeğerlilik" (dynamic equivalence) diye adlandırır: "Devingen eşdeğerlilikle yapılan çeviri, anlatımda bütün bir doğallığı amaçlar, alıcıya kendi kültürü bağlamına uygun davranış kipleriyle seslenmeyi dener; alıcının, iletiyi kavrayabilmek için kaynak dil kültürünün örgüsünü bilmesi gerektiği görüşünde diretmez" (1964, s. 159). Açıkça görüldüğü gibi, bu çeviri anlayışında da amaç, özgün dildeki iletişimsel etkinin tıpkısını, çeviri dilinde uyandırmaktır.

Nida'nın bütün kuramı ile uzmanlığının çıkış noktası olan *Kutsal Kitap* çevirisi için, böyle bir eşdeğerlilik anlayışının yerindeliği tartışma götürmez. Bununla birlikte, böyle bir anlayışın, her yazın metninin çevirisinde geçerli olabileceğini ileri sürmek de oldukça güçtür. Yazın çevirisinde, özgün yapıtın, bütünüyle çeviri okurunun kültürü ile yaşama alışkanlıklarına uyarlanması bir yöntem olabilir belki, ama bu yöntemin uygulandığı yerde her zaman bir eşdeğerlilikten söz edilemez. Yazın alanında her çeviri, özgün yapıttaki yabancılığı da, örtük ya da açık bir yoldan, bir ölçüde taşımak

zorundadır (bkz. Störig, [3]1973, s. VII; a.y, Schopenhauer, s. 103; Benjamin, s. 192).[1]

Eşdeğerlilik kavramının incelenişinde, kimileyin biçim, kimileyin de içerik yönünden bir eşdeğerliliğin önemi vurgulanmıştır. Anton Popovic (Reiss-Vermeer, 1984, s. 126) "biçemsel eşdeğerlilikten söz ederken, Otto Kade (1968) içerik düzeyinde değişmeyenin yakalanıp aktarılması ile bir eşdeğerliliğin sağlanabileceğini ileri sürer. Bununla birlikte, özellikle yazın metinlerinde biçem ile içeriğin nasıl birbirinden ayrılmaz, birbirini bütünler nitelikte olduğu, ortak bir yapı oluşturduğu düşünülürse, eşdeğerlilik konusundaki böyle tanımlamaların yetersizliği de ortaya çıkar. Üstelik biçem, metni oluşturan sayısız öğeden ancak biridir. İçerik ise, her zaman bir dilsel bağlamda, bir iletişim konumunda, bir tarihsel noktada içeriktir, bunlardan ayrı tek başına düşünülemez. Dolayısıyla, yazın çevirisinde eşdeğerlilik, dilbilimsel çeviri kuramcılarının ileri sürdükleri gibi belli bir konumda iki dilin öğelerinin birbirlerinin yerine geçebilmesi (Catford, 1965, s. 49) diye tanımlanamaz. Belli bir konumdan, olsa olsa dilmaçlıkta, anında çeviri durumlarında söz edilebilir. Yazılı çeviride ise, özgün dildeki iletişim konumuyla, çeviri dilindeki iletişim konumu hiçbir zaman aynı nitelikteki "belli bir konum" olarak görülemez. Yazın çevirisi, hep ayrı bir iletişim konumunda gerçekleşir. Yazın çevirmeni işe giriştiği zaman, yazarın sözünü söylediği belli konum, hem zaman, hem yer, hem de toplumsal kültürel koşullar bakımından çoktan değişikliğe uğramıştır.

Kavramın tanımlanması yönündeki bu tür çabaların hepsinden anlaşılacağı üzere, eşdeğerlilik özgün metin dili ile çeviri metin dili arasında ya da bu iki dilin öğeleri arasında, karşılıklı özel bir ilişkiyi belirtir. Bununla birlikte, bu karşılıklı ilişkinin niteliği pek kesinlik kazanmamıştır. Değişik kuramcılar, yaklaşımlarında eşdeğerliliğin ayrı ayrı yönlerine değinirken, kavramı olsa olsa sınırlı açılardan aydınlatabilmişlerdir.

Katharina Reiss ile Hans J. Vermeer, "Eşdeğerlilik kavramı nerden geliyor?" sorusuyla işe başlayarak, konuya yeni bir yak-

1 Walter Benjamin'in, Störing'in derlemesinde "Die Aufgabe der Übersetzers" başlığıyla yer alan bu yazısını Ahmet Cemal, "Çevirmenin Görevi" adıyla Türkçe'ye çevirmiştir: *Çeviri*, 1975, 1. s. 19-21).

laşımı denerler (1984, s. 128). Kavramın kökenini bilmenin, konuya bir bütünlük, bir açıklık getireceği inancındadırlar. Yalnız, eşdeğerlilik kavramının nerden geldiği konusunda da görüşler oldukça değişiktir. Sözgelişi, mantıktan geldiği ileri sürülmüştür bu kavramın (Jaeger, 1968, s. 37). Böylece de, iki dili bir çeviri kuramının temel koşulu, mantık olarak görülmüştür. Günümüzde, çeviriyi göstergebilimsel bir olgu, kültürler arası bir karşılıklı etkileşim olarak gören kuramcılardan da, bu mantıkçı görüşe katılanlar vardır: Gideon Toury, bir metnin belirleyici temel birimini "metinbirim" (Fr. texteme) değil de "mantıkbirim" (Fr. logème) diye adlandırırken aynı tutumdadır. (Toury 1980). W. Wilss ise, eşdeğerlilik kavramının matematikten gelme olduğunu ileri sürer (1977, s. 159). Wilss'e göre, iki ayrı dizgedeki öğeler arasında var olan karşılıklı ilişkilerden doğar eşdeğerlilik. Nasıl matematik denklemlerde, eşitlik bağıntısının iki yanındaki öğeler birbirleriyle yer değiştirebilirlerse, çeviride de bu nitelikte bir x=y ilişkisi olanaklıdır. Bu anlamda bir eşitlik bağıntısı, bilgisayar çevirisi için geçerlidir belki, ama Wilss'in kendisinin de belirttiği gibi, insan çevirisi için her zaman işlemez.

Reiss ile Vermeer (1984, s. 129) teknik bilgi alanından, elektrikle ilgili bir tanımı, eşdeğerlilik kavramının kökeni konusundaki araştırmalarına, çıkış noktası yapmayı yeğlerler: "İki dalgalı akımın, değişik yapılı ayrı devreler oluşturmakla birlikte, her frekansta aynı elektrik etkisini taşımaları, bunu açığa vurmaları, eşdeğerlilik diye adlandırılır." Bir teknik uzmanlık dalından aktarılma bu tanım, çeviri alanına uygulandığı zaman, "değişik yapılı ayrı devreler" kaynak dil ile çeviri dilini, bunlardaki tarihsel kültürel koşulları (metin ana-türü, metin geleneği, tek tek metinlerin özelliği, dilkullanım alışkanlıkları) karşılar. "Aynı elektrik etkisi" ise, özgün metin ile çeviri metinde benzer olması amaçlanan iletişimsel-işlevsel etki gücü sayılır bir bakıma. Tanımdaki "devre" terimi de çevirideki bütünlük, dönüşümlülük, çembersellik etkisini çağrıştırmasıyla, çeviri sürecinin açıklanmasına, ayrımsal dilbilim (İng. contrastive linguistics) yönteminin karşıtlamalarından daha uygun düşer. Çünkü iki dal arasındaki ayrılıklarla karşıtlıklardan çok, bir dilden ötekine akan çembersel bir süreklilikle açıklanabilir çeviri süreci. Ayrıca, bu

dönüşümlü devingenlik ilişkisiyle böyle bir tanım, eşdeğerlilikle ilgili olarak öteden beri kullanılagelmiş devingen (dynamic), biçimsel (formal), işlevsel (functional), göndergesel (referential), içeriksel (contential), biçemsel (stylistic) türünden bütün nitelemeleri de içerebilir.

Gerçekte bu nitelemelerin bunca çok sayıda oluşu bile, eşdeğerlilik kavramının dolaşıklığını, eşdeğerliliğin bir metnin çok değişik öğelerine dayanan çok yönlü bir kavram olduğunu göstermeye yeter. Dolayısıyla, eşdeğerlilik kavramını bu çok yönlülüğü ile ele almakta yarar vardır. Bu doğrultuda, açıklayıcı bir çaba, Werner Koller'in yaptığı bölümlemedir (1979, s. 186-191; krş. Reiss-Vermeer 1984, s. 130). Koller, çeviri eşdeğerliliğini, kendi aralarında birbiriyle de ilişkili olabilecek beş temel düzeyde ele alır. Bu düzeylerin, bir metnin çevrisindeki hem metin ötesi hem de metin içi etkileşimlerin bütününü kapsaması amaçlanmıştır. Koller'in bu amaçla saptadığı beş eşdeğerlilik türü şunlardır:

1. Düzanlamsal eşdeğerlilik.
2. Yananlamsal eşdeğerlilik.
3. Metin türü gelenekleriyle ilgili eşdeğerlilik.
4. Dil-kullanımsal eşdeğerlilik.
5. Biçimsel eşdeğerlilik.

Koller'in bölümlemesini benimsediğimizde, hangi tür eşdeğerliliğin hangi çeviri durumlarında ya da hangi metin düzeyinde gerekli olduğunu örneklerle açıklamak, konunun anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

1. Düzanlamsal Eşdeğerlilik

Düzanlamsal eşdeğerlilik, bir metnin doğrudan doğruya nesnel konusuyla, metin dışı göndergesel anlamıyla ilgilidir. Çeviri araştırmasında sık sık geçen "değişmez içerik" ya da "içerik düzeyindeki değişmezlik" bu türden bir eşdeğerliliğin konusudur. Böyle bir eşdeğerlilik sözcük, dizi, tümce, metin düzeylerinde söz konusu olabilir. Sözgelişi, teknik bilgi alanından:

Alm. Stromkreis / İng. electric circuit / T. elektrik devresi,

sözcük düzeyinde sağlanacak bir düzanlam eşdeğerliliğine örnek sayılabilir. Öte yandan:

Alm. blinder Passagier /İng. stowaway / Fr. passager clandestin / T. kaçak yolcu,

dizim düzeyinde düzanlam eşdeğerliliğine örnektir. Tümce düzeyinde bir eşdeğerlilik örneği olarak da:

Alm. Rauchen verboten / İng. No smoking / T. Sigara içilmez.

sözceleri verilebilir. Metin düzeyinde bir düzanlam eşdeğerliliğine ise Basel kentinin bir gezi kılavuzundaki, kent içi ulaşımla ilgili kısa bilgi veren bir Almanca metin ile iki çevirisini, metnin Türkçe'ye çevirisini de ekleyerek, örnek verebiliriz:

(4)

An der Reception zahlreicher Hotels erhalten Sie die besonders preisgünstigen, speziell für Hotelgaeste geschaffenen Zwei oder Dreitageskarten. Sie berechtigen zu unbeschraenkten Fahrten auf dem gesamten Netz der Basler Verkehrs-Betriebe.

(4a)

A la réception de la plupart des hôtels de Bâle, des cartes de circulation, spécialement conçues pour les visiteurs de notre ville, son â votre disposition. Ces cartes vous permettent de circuler librement sur tout le réseau des Transports Publics Bâlois pendant deux resp. trois jours.

(4b)

At the reception desk of numerous hotels you can obtain the exceptionally inexpensive two –or three– day tram/ bus tickets which have been made up especially for ho-

tel guests. These tickets are valid for unlimited rides on the complete network of the Basel public transportation system.

(4c)

Birçok otelin girişinde, otel konukları için özel hazırlanmış, olağanüstü ucuz, iki ya da üç gün geçerli tramvay/otobüs biletlerini edinebilirsiniz. Bu biletlerle Basel kenti kamu taşıtlarından sınırsız yararlanabilirsiniz.

Görüldüğü gibi, burada metnin bir dilden ötekine çevirisinde sözcük sözcük ya da tümce tümce bir dilsel eşdeğerlilikten çok, konunun, nesnel anlam içeriğinin iletilmesi, kullanmalık bir bilginin aktarılması öncelik taşıyor. Sözgelişi, etkisi düzanlamın ötesinde oluşan bir şiirin çevirisinde, Almanca metindeki "Hotelgaeste", Fransızca'ya düpedüz "les visiteurs de notre ville" diye, iletişimsel etkinin korunması uğruna, tek tek sözcükler, özgün metindekilerden bambaşka anlama gelen karşılıklarla aktarılamazdı. Ayrıca, gene bütün metnin düzanlamına yönelik bir iletişimsel amaçla, Almanca metindeki "Zwei-oder Dreitageskarten" sözünde "iki ya da üç günlük", biletin bir nitelemesiyken, Fransızca metnin sonunda "iki üç gün boyunca" anlamındaki bir sözceye dönüşüyor. Bilet anlamının kendisi ise, Fransızca'da "cartes de circulation", İngilizce ile Türkçe, de de bir açıklamayla "tram/bus tickets" "tramvay/otobüs biletleri" diye aktarılıyor. Dört metnin daha yakın incelenmesinden, düzanlamın iletişimsel etkisiyle aktarılması uğruna, tek tek sözcükler, sözdizimi, deyimler düzeyinde yapılan değişikliklerin azımsanamayacak sayıda olduğunu anlıyoruz.

Burada çevirinin amacının metindeki nesnel bilgi içeriğini iletmek olduğunu anımsarsak, başka türlü bir metnin çevirisinde göz önünde tutulmayı gerektirebilecek biçem, okunabilirlik, okur beklentisi, metnin çağrışımsal, biçemsel özellikleri gibi birçok yönünün, çevirmenin sorunu olmadığını da anlarız. Gerçekte bu tür bir çeviride özellikle göz önünde tutulan, sözcüklerle dizimlerin amaç dil sözlüklerinde yer alan en yerleşik, kullanımı en yaygın, en kestirme anlamlarının işe koşulmasıdır. Özgün metnin çağrısal işlevi, böyle bir çeviri yöntemini baştan belirlemiştir.

2. *Yananlamsal Eşdeğerlilik*

Yananlamsal bir eşdeğerlilik sözcük, dizim, tümce, bütün yönünden özgün bir dilsel yapı gösteren metinler için geçerli olur. Her yazar kullandığı dilin öğelerini, dilin büyük dizgesi içindeki benzer seçenekler arasından derler, birleştirir. Seçilen biçemin kendisi, kullanılan dilin toplum sınıflarıyla, yöresel ağız özellikleriyle, topluluk dilleriyle ilişkisi, metindeki sözcüklerin doğal dilde kullanım sıklık derecesi, kısaca, çeviri araştırmasında biçemsel eşdeğerlilik diye geçen kavramın kapsadığı her durum, bu tür eşdeğerlilikle ilgilidir. Burada tek tek birimlerin yalnız düzanlamlarıyla değil, işlevlerinin yöneldiği yananlamlarıyla da aktarılması gerekir. Sözgelişi, gündelik dilde düzanlamıyla yemek eylemini belirleyen "yemek" sözcüğünün birçok eşanlamı vardır. Türkçe bir metinde beslenmek, karın doyurmak, atıştırmak, gövdeye indirmek, tıkınmak, ziftlenmek biçiminde karşımıza çıkabilecek bu eşanlamlardan herhangi birini, sözgelişi Almanca'ya "essen", İngilizce'ye "to eat" sözcükleriyle aktarmak, çeviri açısından yetersiz bir işlem olur. Özellikle, yazarın biçemsel titizlik gösterdiği bir yazın metninin çevirisinde eşdeğerliliğin amaç dilde de çağrışımsal anlamlarla sağlanması, metnin işlevsel etkisi bakımından önemlidir.

Bir romanın, oyunun, şiirin örgüsünde, dilin yer yer gündelik, bilgiçge, yapmacıklı, argo, kaba kullanımlarla işlev yüklendiğini görürüz. Kimi durumlarda da, metinde öğrenci, işçi, asker, memur, polis, köylü, orta ya da yüksek tabaka ağzı, bir topluluk dilinin bütün özellikleriyle karşımıza çıkabilir. Kimi yazar, belli yörelerin kendine özgü ağız özelliklerini kişilerden birinin, birkaçının ya da bütününün konuşmasında yansıtarak bir işlev kazandırır anlatımına. Kimisi katı kurallı, ağdalı bir yazı dili, kimisi konuşma dili, kimisi eskicil bir biçem, kimisi süslü, kimisi yalın dil kullanır. Kullanılan sözcüklerin, doğal dildeki kullanım sıklığı da, yazarın biçeminde önemli bir etken olabilir. Kimi yazar, bilimsel uzmanlık alanlarından çok sayıda kavrama yer verebilir romanında ya da şiirinde. Bu kavramlar arasında hiç işitilmedik sözcükler ya da yepyeni türetimler de bulunabilir. Kimi yapıtın dilinde nesnel, somut, ussal bir özel-

lik, kimisinde de düşsel, soyut, duygusal bir özellik ağır basar. Gerçekte çeviri araştırmacısının önemli görevlerinden biri, bir dildeki sözcüklerin anlam alanları ile düzanlam-yananlam ilişkilerini, bütün bu değişik etkenler çerçevesinde incelemek, bir dizge içinde açıklamaya çalışmak olmalıdır.

Yananlamsal bir eşdeğerliliğin, sözcük, sözdizimi, dil kullanımı düzeylerinde kurulabilmesi, yukarda belirttiğimiz türden biçem özelliklerinin çevirmence gözetilmesi ile olanaklıdır. Böyle bir çeviri durumuna örnek olarak, İngiliz oyun yazarı Henry Livings'in *The Day Dumbfounded got his Pylon* adlı oyunundan bir tümce alıyoruz. Sonradan görme zengin, orta tabakalı Skern, bahçe çiti önünde duran iki işçiye şöyle seslenir:[2]

(5)

Look, gentlemen, won't you, both of you, please come and have a cup of tea with my lady wife and myself? (Calls) Dear-est!

Bu tümcenin çevirisinde, Skern'in orta tabakalı, yüksekten bakan, sözde inceliği de elden bırakmayan görgüsüzce konuşma biçimini, uyandırdığı gülünçlük çağrışımıyla, çeviride de sezdirebilmek önem kazanır. İngilizce'de "won't you please", "gentlemen", "lady" gibi törensi bir incelikle soyluluk belirten sözcüklerle "look", "you, both of you", "have a cup of tea", "dear-est" gibi senli benli konuşmada kullanılabilecek sözcüklerin, aynı kişinin ağzından dökülüvermesi uyandırır gülünç etkiyi. Bu karşıtlığın en somut örneği de Skern'in biraz böbürlenerek karısından "my lady wife" diye söz etmesi, hemen ardından da ona gösterişçi yılışık bir duygusallıkla "dear-est!" diye seslenmesidir. Buradaki bütün gülünçlük etkisi, sözcüklerin düzanlamlarından çok, çağrışımsal yananlam ilişkilerinden doğar. Tümcenin Türkçe'ye aktarılmasında, sınırsız sayıda seçenek vardır. Sözgelişi:

2 İngilizce metin ile Almanca çevirisini, çevirmenlerle yazarların "Esslinger Gespraeche" adıyla yaptıkları toplu çalışımın tutanaklarından aktarıyoruz: *Übersetzer-Werkstatt*, Hrsg. Helmut M. Bream, München, dtv. 1979, s. 19-21.

(5a)

Bakın beyler, ikiniz de içeri gelip ben ve karımla birlikte bir çay için lütfen. (Seslenir) Sevgilim!

(5b)

Haydi beyler, buyrun da içeriye, birer fincan çay içelim birlikte lütfen. (Seslenir) Hayatım!

(5c)

Bakar mısınız beyler, buyrun birlikte çay içelim. Hanımımla beni memnun edersiniz. (Seslenir) Karıcığım!

İlk elde sıralayabileceğimiz üç seçenek örneği bunlar, İngilizce tümcenin olası çevirileri arasından. Yalnız, özgün metindeki incelik özentisiyle sonradan görmelik karışımı etkinin çağrışımları, bu üç tümcenin hiçbirinden yansımaz Türkçe'ye. Özellikle bu yananlamsal etkiyi göz önünde tutarak, dördüncü bir çeviri seçeneğini şöyle deneyebiliriz belki:

(5ç)

Hey, baylar, bendeniz ve karım hanımefendiyle birlikte çay içmeye var mısınız, lütfen? (Seslenir) Canikom!

İngilizce özgün tümcenin, bir çeviri toplu-çalışımında, uzman çevirmenlerce, birçok olası seçenek arasında, uygun eşdeğer olarak yeğlenen Almanca çevirisi de şöyle:

(5d)

Wie waer's mit ner Tasse Tee? Meine Gattin und ich würden uns freuen. (Ruft) Schatzi!

Görüldüğü gibi, Almanca çeviride de "wie waer's mit'ner Tasse Tee", "Schatzi!" türünden yılışkan deyimlerin yanı sıra, bir incelik, soyluluk özentisini belirten biçimsel "meine Gattin", "würden uns freuen" sözleri *Bild-Zeitung* başlıklarındaki türden bir orta tabaka görmemişliğini yankılandırırken, özgün tümcedeki gülünçlük yananlamını da başarıyla yansıtır.

Herhangi bir eski metinde, bir sözcüğün bugün artık unutulmuş bir yananlamının kullanılmış olması ya da çağdaş bir yazarın, alışılmış sözcüklere yepyeni yananlamlar yüklemesi, çevirmen için tuzak durumlardır. Böyle durumlarda çevirmen, söz konusu yananlamı gözden kaçırabilir. *Hamlet*'in son perdesinde, kraliçenin, Laertes ile düello yapmakta olan Hamlet'le ilgili bir tümcesini, böyle tuzak bir duruma örnek verebiliriz:[3]

(6)

He's fat and scant of breath
Here, Hamlet take my napkin, rub thy brows.

(V-2)

Bu dizeler, Türkçe'ye yayımlanmış olan bir *Hamlet* çevirisinde şöyle aktarılıyor:

(6a)

Hamlet şişman, nefesi kesiliyor. Buraya gel Hamlet, şu mendili al da terini sil.

Schlegel'in Almanca'ya çevirisinde ise şöyledir:

(6b)

Er ist fett und kurz von Atem.
Hier, Hamlet, nimm mein Tuch, reib dir die Stirn.

3 A. W. Schlegel'in *Hamlet* çevirisinin değişik basımlarından verdiğimiz bu örnekleri Fritz Gütinger'in *Zielspreche. Theorie und Technik des Übersetzens* (Zürich, Manesse Verlag, ^{3}1963, s. 30) adlı yapıtından aktarıyoruz. Bununla birlikte, bugün ünlü bir yayınevinin bastığı Schlegel çevirisinde, başlangıçtaki yanlış olduğu gibi sürmektedir: Bkz. Shakespeare, *Romeo und Julia, Hamlet, Othello.* Übersetzt von A. W. von Schlegel und L. Tieck, Zürich, Diogenes Verlag, 1979, s. 222: "Er ist fett und kurz von Atem Hier, Hamlet, nimm mein Tuch, reib dir die Strin."
Metinde verdiğimiz Türkçe örnek ise, Halide Edip Adıvar ile Vahit Turhan'ın çevirisinden alınmadır: *Hamlet Danimarka Prensi*, İstanbul, İngiliz Edebiyatı Semineri Shakespeare Külliyatı, No. 1. 1943, s. 115. Bu çeviriden birkaç yıl sonra yayımlanmış Orhan Burian çevirisinde ise, söz konusu dizeler, doğru bir anlamla aktarılıyor. (*Hamlet*, İstanbul, MEB, 1946, s. 185): "Terledi, hem soluğu tükendi. Bana bak, Hamlet, mendilimi al da alnının terini sil."

Shakespeare'in dizelerinde, tuzak sözcük, bugünkü İngilizce'de genellikle şişman düzanlamını taşıyan "fat" sözcüğüdür. Sözcüğün Shakespeare gününde yaygın olmakla birlikte bugün yitmiş yananlamlarından biri, "terlemiş", "terden sırılsıklam" nitelemesidir. Shakespeare'in kullanımında "fat" böylece, Hamlet'in şişmanlığını değil, terlemiş olduğunu belirtir. Gerçekte, oyunun bütününde Hamlet'in şişman olduğunu belirten hiçbir ipucu da yoktur. Ama örneklerde görüldüğü gibi, hem Schlegel hem de Türkçe metnin çevirmenleri, büyük bir doğallıkla "fat" sözcüğünü bugünkü yaygın anlamıyla aktarmış, özgün metindeki yananlamsal işlevini gözden kaçırmışlardır. Schlegel çevirisinin sonraki basımlarında bu dizelerin çevirisinde gerekli düzeltme yapılmıştır:

(6c)

Er ist in Schweiss und ausser Atem.
Hier, Hamlet, nimm mein Tuch, reib dir die Stirn.

Bununla birlikte, değindiğimiz bu çeviri yanlışı, birçok dildeki sayısız *Hamlet* çevirisinde bugün bile sık sık göze çarpmaktadır.

3. Metin Türü Gelenekleriyle İlgili Eşdeğerlilik

Daha önce belli metin geleneklerinden söz ederken, bir dil içindeki sözleşmeler, iş yazışmaları, ilaç tanıtmalıkları, kullanım kılavuzları gibi, gündelik alışveriş pusulalarına varıncaya değin birçok metni, belli sözdizimsel, sözcüksel kalıpların, üzerinde uzlaşılmış birtakım düzenleniş kurallarının oluşturduğunu söylemiştik.

Bu tür metinlerin çevrilmesi durumunda, amaç dilin benzer yerleşik kurallarıyla geleneklerine uyacak bir yapıyla aktarılmaları zorunluluğu doğar. Yazın metinlerinin çevirisinde de, bu tür bir eşdeğerliliğin gözetilmesini gerektiren durumlar eksik olmaz. Sözgelişi, salt mektup dizilerinden oluşan romanların çevirisinde, mektupların en azından, amaç dil okurunun alışmış olduğu kurallara da uygun bir görünüşte çevrilmeleri doğaldır.

Ayrıca, bir duruşma tutanağı, tekbir mektup, bir duyuru metni, yemek tanımı ya da iş dilekçesi, herhangi bir roman, öykü ya da oyunda karşımıza çıkabilir.

Lewis Carroll'un *Alice in Wonderland*'ında, boyu alabildiğine uzadığından başı ayağına çok uzak düşen Alice'in, artık ayağı ile ancak yazışarak haberleşebileceğini, yılbaşında ona bir ayakkabı gönderebileceğini düşündüğü an, böyle bir çeviri durumuna çok kısa, kesin bir örnek oluşturur:[4]

(7)

Alice's Right Foot, Esq.
Hearthrug,
near the Fender,
(with Alice's love).

Türkçe'de yayımlanmış *Alice Harikalar Ülkesinde* çevirisinde, bir zarf ya da paket üzerinde yer alabilecek bu adres metni, kuralına uygun biçimde saygı sözü, alıcının adı, yer, ayraç içinde selam sevgi sözünden oluşturulur, bu arada İngilizce'deki "Esquire" sanı, Türkçe'nin adres metinleri geleneğine uydurularak "Sayın Bay"a dönüştürülür:

(7a)

Alice'in Sayın Bay Sağ-Ayağı
Yaygı
Küllüğün yanı
(Alice'in sevgileriyle).

Aynı özelliği daha da kuralcı bir aktarımla, Almanca çeviride görüyoruz. "Esq." kısaltması Almanca'ya da, amaç dilin metin geleneğine uyarlanarak "An den Herrn" diye aktarılıyor. Öte yandan, İngilizce'deki "with love" sözcesi, Almanca'da bir armağan paketi üzerine yazılması daha yaygın olan "mit herzlichen Grüssen" kalıbına dönüştürülüyor:

4 İngilizce metin ile Almanca çevirisini, Lewis Carroll, *Alice in Wunderland*, Englisch und Deutsch, München, Goldmann (yıl yok) s. 20-21'den aktarıyoruz. Türkçe çeviri: *Alice Harikalar Ülkesinde*, çev. Tomris Uyar, İstanbul, Kök Yayınlar, 1969, s. 18.

(7b)

An den Herrn
Rechten Fuss von Alice Kaminvorlage
beim Kamingitter
(mit herzlichen Grüssen von Alice).

Kuşkusuz, Lewis Carroll'dan aldığımız bu örneğin çevirisinde, amaç dilde küçük bir metin geleneğinin göz önünde tutulması, bağımsız bir çeviri sorunu olarak yer almaz çevirmen karşısında. Ama Alice metninin bağlamı içinde, bu adres yazısı, ancak amaç dildeki geleneğine uydurulduğu zaman, yazarın demek istediği gerçekleşir, okur gülümseyerek düşünür bir an.

4. Dil-kullanımsal Eşdeğerlilik

Bir özgün metnin, amaç dil okuru çevresi dilsel davranış özelliklerinin, kendine özgü dil kullanımının göz önünde tutularak çevrilmesi durumunda, kullanımsal bir eşdeğerlilikten söz edilebilir. Gerçekte, çeviri araştırmasında özellikle E. A. Nida'nın sözcülüğünü ettiği iletişimsel eşdeğerlilik de budur. Bir dile ya da kültüre özgü apayrı konularla içeriklerin, amaç dilde seslenilen okurun, en kolay anlayabileceği bir biçimde aktarılmasında, bu tür bir eşdeğerlilik söz konusudur.

İngilizce bir oyunda ya da romanda, İngiltere'de sokakta ayaküstü karın doyurmak için en yaygın çabuk yemek olan:

(8)
fish and chips,

deyim olarak geçse, Türkçe'ye yapılacak bir iletişimsel çeviride denenebilecek:

(8a)
balıkla patates tava,

(8b)
balıkla cips,

(8c)
balık ekmek

türünde seçeneklerin hiçbiri yeterli iletişimsel eşdeğer olamayacaktır. "Fish and chips"in İngiliz gündelik yaşama kültürü içindeki, bütün ülkeye yaygın yeri ile sınıf belirleyici çağrışımı, Türkçe'de belki de ancak:

(8ç)
köfte ekmek

deyiminde, kullanımsal eşdeğerini bulacaktır. Aynı İngilizce deyimin Almanca'ya çevirisinde de:

(8d)
Fisch und Pommes frites

(8e)
Fisch und Röstkartoffel

gibi aktarımlar, anlamca doğru olmakla birlikte, iletişimsel ya da kullanımsal eşdeğerliliği, yalnız, Almanya'da gündelik yaşama alışkanlıkları içinde aynı derecede yaygın, sınıf belirleyici bir çabuk yemek olan sosis-ekmek karşılığı:

(8f)
Wurst und Brot

sağlayabilecektir.

Çeviri alanında bu duruma birçok örnek bulunabilir. Bu tür eşdeğerlilik konusunda en çok örnek sağlayabilecek kaynaklardan biri de *Kutsal Kitap* çevirileridir. Sözgelişi, Meksika yaylalarındaki Kızılderilileri için yapılmış bir *Kutsal Kitap* çevirisinde, çevirinin okurları denizi tanımazlar düşüncesiyle, İsa'nın yürüyerek deniz üzerinden değil, bir bataklık üzerinden geçtiğini söylemek gerekmiştir. Eskimolar için yapılmış çevirilerde "Tanrım, bugünkü ekmeğimizi ver bize" yakarısı, Eskimolar ekmek tanımadığı için "bugünkü balığımızı ver" diye aktarıl-

mıştır. İsa'nın sanlarından biri olan "Tanrı'nın kuzusu" deyimi ise "Tanrı'nın foku" diye çevrilmiştir (Reiss, [2]1983, s. 25).

5. Biçimsel Eşdeğerlilik

Özgün metnin yalnız iletişimsel içeriğinin değil, sözdizimi, biçem özellikleri ile kendine özgü anlatımını, çeviride de benzer bir estetik etki sağlayabilecek biçimde aktarmak, biçimsel eşdeğerliliğin kurulması yönünde bir çabadır. Yazın yapıtlarının söylemini oluşturan deyimler, söz oyunları, uyak, ölçü, imgeler, eğretilemeler, bu tür eşdeğerliliğin kurulmasında göz önünde tutulmayı gerektiren noktalardır.

Şiir gibi çok kurallı metin türlerinin çevirilerinde genellikle, özgün metnin söylem yönünden bir benzerini yaratmak, çevirmence bir zorunluluk olarak kendiliğinden benimsenir. Çevirmenin bir şiiri, özgünündekini andıran bir uyak düzeniyle çevirme çabası, bu durumun apaçık örneklerinden biridir. Öte yandan, düzyazı metinlerin çevirisinde, nedense aynı türden bir titizlik pek seyrek gösterilir. Her düzyazı çevirisinde gerekmez böyle bir titizlik belki, ama içlerinde dilin, yerleşik yazma alışkanlıkları ötesinde, özel düzenlemeler ya da etkilerle kullanıldığı düzyazılarda, bu titizlik gösterilmezse, çeviri yöntemi açısından sakıncalar doğabilir.

Sözgelişi, Proust, Joyce, Virginia Woolf gibi yazarların romanlarında kullanılan bilinç akışı yönteminde iç konuşmaların çokluğu, yazarın söylemine biçemsel bir özellik olarak yansır. Roman kişilerinin öznelliği, onların bilincinden doğrudan doğruya aktarılır. Anlatıcı ya da yazarın, bilinçteki her gözlem ya da iç konuşmadan sonra "dedi", "baktı", sordu", "yanıtladı", diye dolaylı olarak söze karışmasından kaçınılır. Bu kaçınma, çağdaş insan bilincinin ayrıksı, yalnız, kendine dönük öznelliğini anlatabilmenin bir yoludur. Yazarın bile bile seçtiği bir yoldur bu. Virginia Woolf'un *To the Lighthouse* romanının ilk bölümünden buraya aktaracağımız bir parçada, bu anlatım özelliği kolayca görülebilir:

(9)

No, she thought, putting together some of the pictures he had cut out –a refrigerator, a mowing machine, a gentleman in evening dress– children never forget. For this reason, it was so important what one said, and what one did, and it was a relief when they went to bed. She could be herself, by herself. And that was what now she often felt the need of to think; well not even to think. To be silent, to be alone... When life sank down for a moment, the range of experience seemed limitless. And to everybody there was this sense of unlimited resources, she supposed.[5]

İçine kapanık Mrs Ramsey'in bilincinden geçenleri yansıtan bu parçanın Türkçe yayımlanmış çevirisi ise şöyle:

(9a)

Oğlunun kestiği resimleri –bir buzdolabı, bir ot biçme makinesi, fraklı bir erkek resimlerini– toplarken, "Çocuklar hiç unutmazlar," diye düşündü. İşte bunun için insan onların yanında söylediğine yaptığına dikkat etmeliydi; onlar yataklarına çekildiklerinde insan rahatlıyordu. Artık hiç kimseyi düşünmek derdi kalmamıştı. Şimdi olduğu gibi görünebilir, kendi kendine olabilirdi. Şu son zamanlarda en çok gereksinme duyduğu şey de buydu –düşünmek; düşünmek bile değil, susmak, yalnız başına kalmak istiyordu... Yaşam bir an geri çekilir çekilmez olasılıklar sonsuzlaşıyordu sanki. Mrs. Ramsay'e öyle geliyordu ki bu sınırsız olasılıklar duygusu herkesin içinde vardı.[6]

Bu çeviride, sözcük düzeyinde eşdeğerliliklerin tartışmasını bir yana bırakır, özgün metin biçeminin, sözdizimiyle genel söylem açısından ne ölçüde karşılanabildiğini araştıracak olursak, biçimsel bir eşdeğerlilikten söz etmenin güçlüğünü görürüz. Woolf'un metni bir bilinç sürecini, özneyi herhangi bir dış iletişim konu-

5 Virginia Woolf, *To the Lighthouse*, Harmondsworth Penguin, 1964, s. 72.

6 Virginia Woolf, *Deniz Feneri*, çev. Naciye Akseki Öncül, İstanbul, Can Yayınları, 1982, s. 83.

muna bağlamadan, bir iç konuşma biçiminde verir. Biçemin özelliği, gündelik dilden ya da geleneksel anlatı dilinden alışık olduğumuz betimlemeleri, açımlamaları, karşılıklı konuşmaları, bağlaç sözlerini en aza indirmiş, eksiltili bir söylem oluşturmasıdır. Oysa özgün metnin bu özelliği, oldukça betimleyici bir dile bırakıyor yerini çeviride. "He" adılı "oğlunun" diye açımlanıyor sözgelişi, bilinçten sessizce geçen "children never forget" sözcesi de "Çocuklar hiç unutmazlar diye düşündü" çevirisiyle, sanki okuduklarımız öznel bilincin içinden doğrudan doğruya değil, bilinci gözlemleyen başka birince anlatılıyormuş izlenimi veriyor. Üstelik bu sözce tırnak içine de alınarak, sanki metindeki kişice söylenmiş, dışlaşmış bir söz gibi sunuluyor. "It was so important what one said, and what one did" sözünün "insan onların yanında söylediğine, yaptığına dikkat etmeliydi" diye çevrilmesi de, gereğinden çok açımlayıcı, bilince dıştan kural koyucu, anlam daraltıcı oluyor. "She could be herself, by herself"in "şimdi olduğu gibi görünebilir, kendi kendine olabilirdi" diye çevrilmesi, görünmek eylemi her zaman birilerine, bir şeye görünmek anlamına geleceğinden, bilincin kendi içine kapanık öznel akışını bir kez daha kırıyor. "Kendi olabilirdi, kendi kendine kalabilirdi," gibisinden bir çeviride, bu sakınca doğmazdı sözgelişi. "Now" sözcüğünün "şu son zamanlarda" diye çevrilmesi de, yazarın roman kişisinin bilinç yaşantısını, şimdinin odağından aktaran anlatı yöntemine aykırı düşüyor. Aynı tümcenin sonunda Türkçe çeviride eklenen "istiyordu" eylemi, gene anlatılan bilinçle aramızda bir başka gözlemci varmış yanılgısına yol açıyor. İngilizce metnin sonunda "she" adılının Mrs. Ramsay diye açımlanması ise bu yanılgıyı iyice pekiştiriyor.

Söylemin bütünü açısından değindiğimiz bu durumlardan dolayı, İngilizce parça ile Türkçe'ye çevirisi arasında bir biçimsel eşdeğerlilik bulunduğunu söylemek güçleşiyor. Gerçi bunda Türkçe çevirinin ilk yayımlandığı bin dokuz yüz kırklarda, Türk yazınında bu tür incelikli yöntemleri yansıtacak bir anlatı söylemi bulunmamasının da payı vardır. Ama günümüzde yapılacak çevirilerde, söylemin bu özelliklerinin de göz önünde tutulması, çeviride eşdeğerinin aranması gerekir. Aynı metnin Almanca'ya çevirisinde, değindiğimiz noktalar açısından, bir

biçimsel eşdeğerliliğin sağlanmasına çaba gösterildiğini görüyoruz. Türkçe çeviride yetersizliğine değindiğimiz noktalara sırayla dönerek karşılaştırırsak: "he" adılı Almanca çeviride açımlanmadan "er" diye; "children never forget", dolaylı bir gözlemle değil, bilincin içinden "Kinder vergassen nie" biçiminde; "it was so important what one said, and what one did" tümcesi, gene açımlanmadan "war es so wichtig, was man sagte und was man tat" diye; "she could be herself, by herself", öznenin ayrıksılığı vurgulanarak "Sie konnte sie selbst sein und ganz für sich", "now" ise "jetzt" diye aktarılırken, parçanın sonundaki "she" adılı da Mrs. Ramsay diye açımlanmadan, olduğu gibi "sie" diye çevriliyor:

(9a)

Nein, dachte sie, waehrend sie einige der Bilder, die er ausgeschnitten hatte –einen Kühlschrank, eine Maeh-maschine, einen Herrn im Frack– zuzammenlegte, Kinder vergessen nie. Darum war es so wichtig, was man sagte und was man tat, und es war eine Erlösung, wenn sie zu Bett gegangen waren. Denn nun brauchte sie an gar niemand zu denken. Sie konnte sie selbst sein und ganz für sich. Und das war es, wonach sie jetzt oft das Bedürfnis fühlte –nachzudenken; nun, nicht einmal nachzudenken. Zu schweigen; allein zu sein... Wenn das Leben für einen Augenblick niedersank, schien die Weite des Erlebens grenzenlos zu sein. Und für alle Menschen, so nahm sie an, gab es immer dieses Gefühl unerschöpflicher Hilfsquellen.[7]

Yazın çevirisinde, özgün metnin sözcük, sözdizimi, anlam düzeylerinde, söylemin bütünüyle de ilgili birtakım özelliklerin çevirmence gözden kaçırılması, biçimsel bir eşdeğerliliğin sağlanmasını engelleyen başlıca etkendir. Aşağıdaki parçaları da Ernest Hemingway'in *The Old Man and the Sea* öyküsü ile yayımlanmış Türkçe çevirisinden aktarıyoruz:

7 Virginia Woolf, *Die Fahrt zum Leuchttrum*, übersetzt von H. und M. Herlitschka, Frankfurt, Fischer Verlag, s. 78.

(10)

"Think about something cheerful old man" he said. "Every minute now you are closer to home. You sail lighter for the less of forty pounds."[8]

(10a)

"Biraz da güzel şeyler düşünsene, yaşlı adam" dedi. "Her an eve biraz daha yaklaşıyorsun. Hem yükün de yirmi kilo azaldı."[9]

Burada, İngilizce metinde yaşlı adamın kendi kendiyle sürdürdüğü iç konuşmada "iç açıcı, neşeli, hoş vb." anlamlarını çağrıştıran "cheerful" sözcüğünün Türkçe'ye "güzel" diye çevrilmesi, çeviride çağrışımsal anlamın, bir ölçüde yitimiyle sonuçlanıyor. Özgün metnin ikinci tümcesindeki "home" sözcüğü için benzer bir durum çıkıyor ortaya. İngilizce'de "home" Hemingway metninin bu noktasında, yaşlı adamın denizde çektiği güçlüklerin karşıtı olarak "kurtuluş, kara, varış" gibi anlamları yoğun bir biçimde çağrıştırırken, Türkçe çeviride anlamın bu boyutu yitiyor. Öte yandan, sözdizimi düzeyinde de anlamı olumsuz etkileyen bir işleme başvuruyor çevirmen. Hemingway'in özgün metninde ikinci tümceyle üçüncü arasında herhangi bir bağlayıcı sözcük yer almıyor. Böylece metin kesintili, boşluk içeren anlamı sıçramalarla işleyen bir nitelik kazanıyor. Bir bakıma Hemingway biçeminin özellikle *The Old Man and the Sea*'de en göze çarpar yönünü oluşturuyor bu tür kullanımlar. Oysa Türkçe çevirideki "hem" sözcüğü, özgün yazarca örtük kalması amaçlanmış bir nedenselliği, açık kılarak şiirsellik yitimine yol açıyor. Sonuçta, Hemingway metninin ele aldığımız üç tümcesi, hem sözcük, hem sözdizimi hem de anlam açısından yeterli bir eşdeğer kazanmıyor Türkçe çeviride.

Herhangi bir çeviriyi sınamanın yolu olarak uzmanlar zaman zaman, çevirinin özgün dile geri-çevirisini önerirler. Bu

8 Ernst Hemingway, *The Old Man and the Sea*, New York, Charles Scribner's Sons, 1955, s. 115.

9 Ernst Hemingway, *Yaşlı Adam ve Deniz*, çev. Anjel Selver, İstanbul, Oda Yayınları, 1981, s. 72. Metinde verilen geri-çeviri örnekleri, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili Edebiyatı Anabilim Dalı, 1985-86 öğrenim yılı birinci yıl öğrencilerinin çeviri ödevlerinden alınmıştır.

yöntemin, içeriğe bağımlı olması gerekmeyen yazın çevirilerinin sınanmasında her zaman işleyeceği söylenemez. Bununla birlikte, yukarda değindiğimiz Hemingway çevirisinden, bir çeviri sınıfında öğrencilerce yapılmış iki geri-çeviri, yayımlanmış çevirinin Hemingway metninin anlamını iletmekte ne ölçüde yetersiz kaldığını göstermeye yeter. Öğrencilerin İngilizce'ye geri çevirisinden, Türkçe yayımlanmış çevirinin nasıl yanlış anlamalara açık olduğu ortaya çıkmaktadır:

(10b)

"Think about some good things, old man" he said. "You are getting closer every moment to your house. Also your boat's weight has lessened twenty kilos."

(10c)

"Go ahead and think, a little on the positive side of things, old man" he said. Every moment you're a little
closer to home, not to mention that your load has been lightened by forty pounds."

Görüldüğü gibi, yayımlanmış Türkçe çevirideki "güzel" sözcüğü geri-çevirilerde "good" ya da "positive side of things"e dönüşerek gitgide kaynaktan uzaklaşıyor. "Ev" sözcüğü de geri-çeviride "house" olurken, bütün çağrışımsal gücüllüğünden koparak somut bir göndergeye bağlanıyor. Çeviride yersiz olduğunu belirttiğimiz "hem" sözcüğü ise, geri-çevirilerde "also", "not to mention" gibi yüzeysel yapı öğelerine dönüşürken, özgün Hemingway metninin derin, boşluklu anlam yapısından, tutumlu yoğun biçeminden, hiçbir şey yankılandırmıyor.

Çeviride biçimsel bir eşdeğerlilik, bir metnin değişik dilsel düzeylerinden özellikle biri üzerine kurulmayı gerektirebilir. Sözgelişi, Wolfgang Borchert'in "Schischyphusch oder der Kellner meines Onkels" adlı öyküsünde bütün anlam sesbilimsel düzeyde, bir söyleyiş bozukluğu üzerine kurulmuştur. Öyküdeki garson Schischy- phusch da küçük çocuğun dayısı da "s, z, ç, c" seslerini hep "ş" olarak söyler. Bir sürü yanlış anlama doğar aralarında bu yüzden. Öykünün bütün eylemi bu yanlış

anlamalardan gelişir. Böylece bir öykünün çevirisinde de, burada söz konusu olan türden ya da doğuştan bir söyleyiş bozukluğunun, amaç dilin genel ses yapısına uyarlanarak, özgün metindeki işleviyle aktarılması gerekir.

Adı geçen öyküdeki garsonun konuşmasından alınan aşağıdaki parçada, doğal Almanca'daki bütün "s" seslerinin metinde "sch" (ş) olarak yazıldığı göze çarpmaktadır:

(11)

"Bitte schehr. Wenn Schie schehen wollen. Schtellen Schie höflichscht fescht. Mein Pasch. In Parisch geweschen. Barschelona. Oschnabrück, bitte schehr. Allesch ausch meinem Pasch schu erschehen."[10]

Bu sözlerin Türkçe'ye:

(11a)

"Buyrun. Görmek işterşeniş. Kendiniş bakın bir keş lütfen. Paşaportum. Pariş'te bulunmuşum. Barşelona'da. Oşnabrük'te, buyrun görün. Hepşi paşaportumda yaşılıdır."[11]

diye çevrilmesi gerekirken, İngilizce'ye söz konusu söyleyiş bozukluğu, "ş" yerine İngilizce'nin genel sesbilimsel yapısına daha uygun olan "th" sesiyle aktarılmıştır:

(11b)

"Pleath. If you would pleath look. Moth courteouth if you make thertain for your thelf. My pathport. Been in Parith. Barthelona. Othnabrück, pleath. Thee it all in my pathport."

10 *German Short Stories* 1, Penguin Parallel Text. Harmondsworth, Penguin, 1983, s. 146. Öyküde söyleyiş bozukluğuyla aktarılan Almanca metnin, doğal dilde doğru yazımı:
"Bitte sehr. Wenn Sie sehen wollen. Stellen Sie höflichst fest. Mein Pass. In Paris gewesen. Barcelona. Osnabrück, bitte sehr. Alles aus meinem Pass zu ersehen."
Aynı kaynaktan aktarılan İngilizce metnin (s. 147) söyleyiş bozukluğu olmadan, doğal dildeki yazımının da şöyle olması gerekirdi:
"Plase. If you would please look. Most courteous if you make certain yourself. My passport. Been in Paris. Barcelona. Osnabrück, please. See it all in my passport."

11 "Şişifuş -Dayımın Garsonu", çev. Akşit Göktürk, *Yeni Dergi*, Mayıs 1966, s. 323-333.

Buna benzer çözümler, belli bağlaç, ek ya da niteleme sözcüklerinin kullanılmadığı durumlarda da, özellikle sözdizimi düzeyinde gerekebilir. Öte yandan, hem ses, hem sözcük, hem sözdizimi, hem de anlam düzeylerinde, karmaşık bir eşdeğerliliğe yönelik olabilir. Edwin Morgan'ın, on yedinci yüzyıl Japon ozanı Basho'nun bir şiirinden esinlenerek "haiku" düzeninde yazdığı uyarlama şiiri "Summer Haiku", karmaşık yapılı eşdeğerlilik gerektiren bir metin örneği olarak görülebilir:

(12)
pool
peopl
e plop!
cool.[12]

Burada, Japonca'daki özgün bir haiku şiirinin sözcük ile sözdizimi düzeyindeki eksiltili deyişi, ses düzeyinde de yansıtılmış, bunun sonucu olarak da şiir metni, beş harften oluşturulmuştur. Morgan'ın bu şiirinin bir başka dile çevirisinde, dilin bu söz konusu düzeylerindeki eksiltili özelliğinin, karmaşık yapılı bir biçimsel eşdeğerlilikle karşılanabilmesi önem kazanır.

Değişik yönlerini irdeleyerek örneklendirmeye çalıştığımız eşdeğerlilik, genel bir anlamda, karşılıklı metin çiftlerinin hem tek tek dilsel göstergeleri arasındaki, hem de iki metnin bütünü arasındaki ilişki diye tanımlanabilir. Ama tek tek öğeler arasındaki bir eşdeğerlilik ilişkisi, her zaman metinsel eşdeğerlilik anlamına gelmez. Sözgelişi, bir metnin başından sonuna bütün göstergelerinin düzanlamsal karşılıklarıyla art arda aktarılmasından doğma bir eşdeğerlilik, kimi durumlarda bütünün gerektirdiği biçimsel eşdeğerliliğin kanıtı olamaz. Bu durumun tersi de doğru olabilir çoğu zaman. Gerçekte metinsel bir eşdeğerlilik, metnin somut dilsel varlığını aşar, kültürel bir eşdeğerlilik anlamını da almaya başlar (Reiss-Vermeer, 1984, s. 131). Yazın çevirisinin çetin yönü, kurulacak eşdeğerliliklerde çevirmenin, hem kaynak dil hem de amaç dil kültürünün evrimini tanıyarak, bu bilinçle davranmasıdır.

12 Anthony Thwaite, *Poetry Today* 1960-1973, Edinburg, Longman, 1973, s. 67. Şiirdeki sözcüklerin kabataslak anlamını şöyle sıralayabiliriz: havuz, insanlar, cum, serin.

Yazın metinlerinin çevirisinde eşdeğerlilik, nitelik yönünden de oldukça karmaşık bir sorundur. Dilin çok yönlü işlevlerinden kurmaca anlatımın gereklerine göre yararlanan yazın metinlerinde, yukarda sözünü ettiğimiz beş tür eşdeğerlilikten, çoğunlukla biçimsel eşdeğerlilik geçerlidir. Yalnız bu, bir yazın metninin çevirisinde, tek türden bir eşdeğerliliğin amaçlandığı, ötekilerin bütünüyle dışlandığı anlamına da gelmez. Gerçekte çevirmen, bir şiirin, öykünün, romanın, oyunun neresinde hangi tür eşdeğerliliğin uygun düşeceğini doğru kararlaştırabilmelidir. Daha önce belirttiğimiz gibi, yazın metni bir dil içindeki bütün metin geleneklerinden, metin türlerinden, alttürlerinden yeri geldikçe yararlanır. Önemli olan, bu geleneklerin, bu türlerin, alttürlerin, yazın metninin neresinde, bütün açısından hangi işlevle yer aldığını görebilmektir.

6. Yeterlilik

"Yeterlilik" kavramı, nesnel bilgi içerikli metinlerin çevirisinde sağlıklı bir ölçüt olabilirse de, sanat nitelikli metinlerin çevirisinde olamaz. Gerçekte, yeterliliğin belirleyici özelliği, kolay anlaşılırlıktır. Özgün metnin aktarılışında anlam, sözdizimi, dil kullanımı açısından göstergelerin:

a) Metindeki bilginin amacına göre
b) Okur topluluğunun düzeyine göre

seçilmesi, yeterli çevirilerin ortaya çıkmasını sağlayabilir. Bir coğrafya, tarih, kimya, fizik metninin yeterli çevirisi, içerdiği bilgi açık seçik aktarılabilmişse, başarılmış sayılır. Öte yandan, büyükler için yazılmış bir kocaman romanın, *Kutsal Kitap*'ın, *İlyada*'nın, *Don Quijote*'nin ya da bir Shakespeare oyununun çocuklara özetlenerek çevrilmesi de, eşdeğerliliğin değil, olsa olsa yeterliliğin konusu bir durumdur. Bunlarda da içeriğin yeterli bir biçimde aktarımı, sanatsal etkinin karmaşık eşdeğerli işlevlerle aktarımından daha ağır basar. Bir dilden bir dile, düzyazıyla yapılan şiir çevirilerinde de göze çarpar bu durum ya da bir dil ile kültür, belli bir evrede, bir yapıtın ancak yeterli bir çevirisinde el-

verişli olabilir, eşdeğerliliğin sağlanmasına yetmez. Batı romanlarından Türkçe'ye yapılmış ilk çeviriler buna örnektir. Türk yazınında roman türü anlatı geleneğinin bir karşılığı olmadığından, batı toplumlarının kültürü ile yaşamı da yeterince tanınmadığından, bu ilk çeviriler, çoğunlukla ikinci dilden yapılan özetleyici uyarlamalar olmaktan öteye geçememişlerdir. Sözgelişi, Ahmet Lütfi'nin 1864 yılında Arapça'dan çevirdiği *Hikaye-i Robenson*'u bu niteliktedir. Bu çeviriden bir parçanın, Defoe'nun özgün metniyle karşılaştırılması, çevirinin özetleyici yöntemi konusunda bir bilgi verebilir. Batan gemiden kurtulmaya çalışırken dalgalarla boğuşan Robinson'la ilgili şu satırları okuyoruz Defoe'da:

(13)

The last of these two had well near been fatal to me; for the sea having hurried me along as before, landed me, or rather dash'd me against a piece of a rock, and that with such a force as it left me senseless, an indeed helpless as to my own deliverance; for the blow taking my side and breast, beat the breath as it were quite out of my body; and had it returned again immediately, I must have been strangled in the water; but I recover'd a little before the return of the waves, and seeing I should be cover'd again with the water, I resolv'd to hold fast by a piece of the rock, and so to hold my breath, if possible, till the wave went back; now as the waves were not so high as at first, being neaer land, I held my hold till the wave abated, and then fetch'd another run, which brought me so near the shore, that the next wave, tho'it went over me, yet did not so swallow me up as to carry me away, and the next run I took, I got to the main land, where, to my great comfort, I clamber'd up the clifts of the shore and sat me down upon the grass, free from the danger, and quite out of the reach of the water.[13]

Ahmet Lütfi çevirisinde, bu parçada söylenen herşey, metnin daha öncelerini de özetleyegelen şu birkaç satıra sığdırılmıştır:

13 Daniel Defoe, *Robinson Crusoe*, London, Dent, 1966, s. 35-36.

(13a)

Can havliyle dalga gelmeden üzerine çıkmağa çalıştım. Lâkin sahile gelen dalgalar beni sahile götürürse de çekilen dalgalar yirmi otuz arşın derinliğinde olan denize beni çeker götürürdü. Salıncak gibi böyle birkaç defalar gâh deniz ve gâh karaya min gayr-i irâdetin gidip gelerek bir defasında yüksek bir taşın üzerine attı. Taş kenarda ve yüksek olduğundan, dalga beni çekip götüremedi. Hele bîm-i canla oraya tabassun eyledim.[14]

Burada Defoe'nun metninin, çok kaba çizgileriyle, o günkü Türkçe anlatı dilinin, uzun nesnel betimlemelere elverişli olmayan, yalnız eylemi dile getirmeye yatkın özelliğiyle aktarıldığını görüyoruz. İşte böyle bir çeviri, Türkçe'nin, Türk yazın geleneğinin on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısındaki sınırlı olanakları açısından, yeterli sayılabilir. Bununla birlikte, Türkçe'nin evrimi içinde, bugün bu çevirinin okurlarca güç anlaşılır duruma gelmesiyle, o gün için söz konusu olan yeterlilik, bugün ortadan kalkmıştır. Günümüzün Türkçesi ile Türk yazın geleneği koşullarında, eşdeğerlilik ilkesine dayanan bir çeviri de olanaklıdır. Nitekim *Robinson Crusoe*'nun 1969'da yayımlanmış bir Türkçe çevirisinde, böyle bir eşdeğerlilik amaçlanmıştır. Gerek çeviri yöntemi, gerekse dil kullanımı yönünden aradaki ayırımı gösterebilmek için, aynı parçayı bir de bu çeviriden aktarıyoruz:

(13b)

Bu son iki dalga nerdeyse işimi bitirecekti; çünkü deniz beni önceki gibi ileriye sürükledikten sonra karaya bırakmış, daha doğrusu bir kayaya öyle bir hızla çarpmıştı ki bayılmış, hiç kımıldayamayacak bir durumda kalmıştım. Bu çarpma göğsümle boş böğrüme rastladığı için soluğum tıkanıvermişti. Az bir süre daha soluk alamasaydım, suyun altında boğulacaktım. Dalgaların gene gelişinden az önce kendimi toparladım, yeniden su altında kalacağımı görünce bir kaya parçasına sıkıca yapışmaya, dalga geri dönünceye dek soluk almamaya karar verdim. Kıyı yakın olduğu için dalga öncekiler gibi büyük gelmiyordu.

14 Cevdet Kudret, *Edebiyatımızda Hikâye ve Roman* 1859-1959 I, s. 20-21.

> Dalga geri çekilinceye dek tuttuğum kayayı bırakmadım sonra karaya doğru hızla bir daha koştum, ikinci bir dalga yetişerek üstümden aştıysa da öncekiler gibi beni yutup ileriye sürükleyemedi. Böylece bir daha koşarak kendimi karaya attım, kıyıdaki kayalara tırmandım, dalgaların hiç yetişemeyeceği bir yerde, çimenlere oturarak, tehlikeden uzak, geniş bir soluk aldım.[15]

Bununla birlikte, günümüzde yeterlilik, birçok dilde olduğu gibi Türkçe'de de, bir çeviri ölçütü olarak zaman zaman geçerlidir. Herhangi bir araştırma kurumu ya da bir yayınevi, yabancı dilde yayımlanmış yeni bir bilimsel yapıtın ya da bir romanın, oyunun, incelemenin neyin nesi olduğunu, yararlanılıp yararlanılamayacağını, çevirtilmeye değip değmeyeceğini anlamak için, söz konusu bu metinleri ilkin özet çevirilerinden tanımak isteyebilir. Bu tür çeviride ölçüt, hiç kuşkusuz yeterliliktir. Bununla birlikte, James Joyce'un, Samuel Beckett'in, Günter Grass'ın, J. L. Borges'in yapıtları türünden metinlerin, bu amaçla bile bir özet çeviriye elverişli olmayacağı, hele içeriksel çevirilerinin hiç yapılamayacağı apaçıktır.

Ara sıra, bir roman, şiir ya da oyun çevirisinin, özgününden bile daha iyi anlaşıldığı söylenerek, sözde övüldüğüne tanık oluruz. Oysa böyle bir değerlendirme, yazın çevirisinin sağlığı açısından bütünüyle çarpıktır. Aynı çarpıklık, bir şiir çevirisinin özgününden daha güzel olduğu savında da yürürlüktedir. Bu iki durumda da çeviri çoğunlukla, içerik aktarımıyla yeterli olabilir belki, ama, yazınsal çevirinin ölçütü olan bir biçemsel eşdeğerlilikten yoksundur. Böyle durumlarda, özgününden daha anlaşılır, daha güzel olduğu söylenen çevirinin, başarısızlığı bile ileri sürülebilir. Usta bir yazar, belli şeyleri örtük ya da simgesel bir biçimde dile getirmeyi yeğlemişse, bunun bir estetik nedeni vardır. Kötü çevirmenin, bir yazın yapıtını çevirirken, anlam yönünde yapacağı olur olmaz açımlamalar, özgün dilde istediğini güç anlatan kötü yazara bir yardım olur belki, ama ne o yazarı kurtarır, ne de o çevirmeni yüceltir. Hiçbir gerçek sanat yapıtı, anlamı ile güzelliğini çırılçıplak ortaya sermez.

15 Daniel Defoe, *Robinson Crusoe*, çev. Akşit Göktürk, İstanbul, Kök Yayınlar, 1969, s. 66.

VII
Çeviri Eleştirisi

Çeviri eleştirisi, zaman zaman sözü edilmekle birlikte, yöntemleri ile ölçütleri tanımlanmamış, baştan sona belirsizliklerle dolu bir alandır. Hele yazın çevirisinin eleştirisi söz konusu olunca, bu belirsizlik iyice artar. Gündelik basında, dergilerde, çeviri yapıtlarla ilgili tanıtma yazıları ile incelemeler, birtakım uluorta yargılarla işi geçiştirir hep: "Rahat okunur", "özgün yapıta bağlı", "yazarın sesini aktaran", "özgününden daha güzel", "akıcı" türünden övücü, ya da karşıt nitelikte, yerici yargılardır bunlar.

Nedir bu yargıların dayanağı? Anlamları nedir? Çeviri yapıtların böyle ele alınışında, değerlendirilmesinde gözetilen yol yordam nedir? Bu sorunların yanıtı öyle pek araştırılmaz. Bir yabancı dili biraz bilen, sözlüğe bakmasını da çat pat beceren herhangi bir kimse, çeviri konusunda uzun kısa yargı yürütme yetkisini görür kendinde. (Çeviri yapma yetkisini de görebileceği gibi). Bu genelleyici, yüzeysel tutum, kendine biraz nesnellik süsü vermek isterse, falanca sözcüğün ya da deyimin çevirisi şöyle yapılmış, oysa doğrusu şudur, türünden bir yanlış avcılığına da yeltenir. Çeviri eleştirisi alanında değerlerin, ölçütlerin belirlenmemişliğinden dolayı, bulanık bir ortamda etkili de olur.

Bu durumun temelindeki neden, yazın araştırmasının öteden beri, çeviri eleştirisini kendi ilgi alanı dışında görmüş olmasıdır. En ağırbaşlı yazın kuramcıları bile, açıktan açığa ya da örtük bir biçimde, çeviriyi özgün yazın yapıtlarına oranla daha az önemli bir alan saymaktan kurtulamamışlardır. Oysa çeviri-

nin her ulusal yazın geleneğini besleyen, yenileyen, canlandıran, vazgeçilmez bir kaynak olduğu, daha önce de açıklamaya çalıştığımız gibi, tartışma götürmez bir gerçektir. Nitekim, değişik dillerin yazınları arasındaki bir etkileşmeyi, ne hemen hemen bütün dillerde yaygın olan kötü çevirilerin kabarık sayısı, ne de yazın kuramcılarının çeviri konusuna ilgisizliği engelleyebilmiştir.[1]

Bununla birlikte, kimi araştırmacılar, çağımızda bilimsel çevirilerle teknik çevirilerin düzeyinde bir yükseliş görülürken, yazın çevirilerinin niteliğinde sürekli bir düşüş olduğunu belirtirler (Kloepfer, 1967, s. 7). Doğrusu bilim ile tekniğin hızla ilerlediği günümüzde, bilimsel teknik metinlerin çevirisinde de birtakım ölçütlere, eleştiri ilkelerine gereksinme vardır. Bilimsel teknik kavramların her dilde kendine özgü dağılımı, türeyiş kuralları, çağdaş bilginin aktarımına yeterliği yetmezliği, incelenmeyi, irdelenmeyi gerektiren konulardır. Sözgelişi, günümüzde en hızla gelişen alanlardan biri olan bilgisayar kullanımının, her yeniliği ile Türkçe'ye kazandırılabilmesi, çok sayıda terimin türetilmesine bağlıdır. Bu bakımdan, bilgisayar alanında yeni Türkçe kavramların sayıca çokluğu, bir rastlantı ya da özenti değil, çağdaş bilgiyi özümleme çabasının en doğal sonucudur. Öte yandan, tıp, mühendislik gibi kimi alanlarda, yabancı dilden terimlerin papağanca bellenmesiyle gözü kapalı gerçekleştirilen bir bilgi aktarımı, Türkçe'de bu alanlardaki birçok çevirinin önemle üzerinde durulması gereken sorunudur.[2] R. Kloepfer'in, bilimsel teknik çevirilerin günümüzdeki düzeyi konusundaki iyimser gözlemi, böylece, en azından, Türkçe'ye yapılan bu tür çeviriler için şimdilik geçerli değildir.

Yazın çevirilerinin düzeyindeki gerilemeye gelince, bu durumun en önemli nedenlerinden biri, bir yazın çevirisi kuramının yokluğundan dolayı, iyi çevirilerin değerlerinin, üstünlüklerinin nesnel çözümlemelerle betimlenememesi, yukarıda değin-

1 Bu olumsuz koşullara, Türkiye gibi ülkelerde, en saygın geçinen yayınevlerinin bile, bir çeviriyi ucuza kapatmak için, salt pazarlık uğruna, çevirmeni yaratıcılığı olmayan sıradan bir aktarıcı gibi görmeye yeltenmelerini de ekleyebiliriz.

2 Ülkemizde birçok üniversitenin tıp fakültelerinde ya da teknik bölümlerinde okutulan ders kitaplarındaki dil, böyle gözü kapalı bir bilgi aktarımına örnektir. Oysa papağanca aktarılan, dil ile düşünceye özümsenmemiş bilgi, olsa olsa bağımlı kafalar yetiştirir.

diğimiz gibi, basmakalıp övgülerle geçiştirilmesidir. Buna karşılık, başarısız bir çevirideki yetersizlikler, büyük bir kolaylıkla, yanlış doğru mantığıyla göz önüne serilebilmektedir. Gerçekte sözlük anlamlarından yola çıkarak, bir çeviriyi kötülemekten daha kolay bir şey yoktur. Önyargıyla davranıldığı zaman, iyi bir çeviri bile bu yöntemle yerin dibine batırılabilir. Ne var ki, sözcük düzeyinde bu yanlış-doğru kovalamacası, yazın çevirisi eleştirisinde en son düşünülecek yöntemlerden biridir. Kısacası, yapıcı bir çeviri eleştirisinin yokluğu, başarılı çeviri çabalarının kıyıda bucakta kalmasına yol açar. Çeviri eleştirisi adına yürütülen yüzeysel yanlış doğru tartışmaları da, çok çok, çeviri yapıtlara saygıyı daha da azaltmakla kalır.

Çeviri metinle özgün metnin karşılaştırılması, çeviri incelemesinde önemli bir yer tutarsa da, her böyle karşılaştırma eleştiri sayılmaz. Özellikle yazın yapıtlarının çevirisinde, çevirmen kişiliği, alımlama koşulları, dilbilimsel etkenler, göz önünde tutulması gereken yönlerdir. Yazın çevirisi, içeriğin doğrudan doğruya aktarımıyla başarılamayacağından, ister istemez yorumbilgisel bir süreç sonunda gerçekleşir.

Böylece her yazın metninin çevirisi, çevirmenin yorumu ile bireysel biçeminden izler taşır. Kimi durumlarda çevirmen, çevirisinde kendi biçem ülküsünü gerçekleştirmeyi bile denemiş olabilir. Bu tür çevirilerin incelenmesinde, çeviri eleştirmenini güç bir görev bekler: "Çeviri kavramının sınırları çiğnenmiş midir?" sorusuna yanıt bulmaktır bu görev. Burada, yapıtın iki dildeki alımlanma koşulları, çeviri koşulları, çeviri okurunun beklentileri, en az kaynak dil ile çeviri dil arasındaki eşdeğerlilik ilişkileri ölçüsünde önem taşır. Özgün metin ile çeviri metnin alımlama açısından yapılacak çözümlemesinde, kaynak dilin yazın tarihine, geleneklerine, yapıtın ilk yayımlanışında tanıtma yazılarında dile gelen okur tepkisine, çevirmenin, içinde bulunduğu koşulları kavrayış çevrenine göz atmak gerekir. Dilbilimsel bakış açısı ise, iki dil arası ya da bütün dillerarası gücül eşdeğerlilik ilişkilerini karşılaştırmalı olarak incelemek, çeviri sürecindeki işlevlerini izlemek olanağını sağlar. Ayrımsal dilbilim ile dillerarası dilbilimin (Wandruszka, 1969), çözümleme yöntemleri çeviri eleştirisine bu noktada yararlı olur.

1. Kuram Yönünde Çabalar

Çevirinin bu değinilen açılardan da irdelenmesini amaçlayan yöntemli bir çeviri eleştirisinin nasıl olması gerektiği, hangi ölçütlerle işleyeceği, çeviri araştırmacılarının son yıllarda üzerinde durdukları bir konudur. A. Popovic (1973, 1976), W. Wills (1974, 1977, 1982), K. Reiss (1971), W. Koller (1979) bu konuda, ilk elde anılabilecek araştırmacılardır.

A. Popovic (1973), çeviri eleştirisinin, metni ilkin, hem kaynak dil hem de çeviri dili yazını bağlamında, gerek dil, gerekse yazın geleneğinin yerleşik kurallarından sapma açısından incelenmesi gerektiğini belirtir: Bir yazın yapıtı ne ölçüde geleneksel kalıpları sürdürür, ne ölçüde, yerleşik kalıplardan sapan bir özgünlük gösterir? Öte yandan eleştiri, çeviriyi çeviri olarak ele alır, özgün metinle dilsel, biçemsel yönden karşılaştırır, nesnel yanlışları saptayarak çözümler. Popovic'e göre, eleştirinin üzerinde durması gereken üçüncü nokta ise, çeviri metnin alımlanma koşullarıdır.

Daha sonraki bir başka çalışmasında A. Popovic (1976, s. 2), biraz değişik bir sıralamayla, çeviri eleştirisinin, yapıta temel yaklaşım yollarını şöyle niteler:

1. Okur bakış açısından çevirinin değerlendirilmesi.
2. Çevirinin özgünüyle, özgün metindeki düşünsel estetik değerlerin çeviride gerçekleşip gerçekleşmediği açısından karşılaştırılması.
3. Çevirinin, alıcı dil yazını bağlamındaki düşünsel estetik yerinin saptanması.

A. Popovic'in görüşlerinde, genel çeviri eleştirisine önemli katkı sayılabilecek yönleri W. Koller (1979, s. 197) şöyle saptar:

1. Eleştirinin, çeviri metni, hem kaynak dil yazını hem de çeviri dil yazını içindeki konumuna yerleştirerek, çeviri okuru açısından da ele alması.
2. Kaynak metin ile çeviri metnin biçemsel açıdan çözümlenerek, dilsel biçemsel açıdan karşılaştırılması.

3. Yanlışları saptamanın, çeviri eleştirisinin ancak tek bir yönünü oluşturması.

Çeviri eleştirisini metin işlevi, metin kuruluşu, metnin alımlanması gibi etkenlerin bir incelenişi olarak gören W. Wilss ise, eleştiride nesnellik sorunuyla ilgilenir daha çok (1977, s. 279-296; 1982, s. 216-227). Somut bilgi taşıyan düzanlamlı metinlerin çevirisinde, içeriksel bir eşdeğerlilik ağır bastığından, bu tür çeviriye yönelik eleştiri de, metinde kendine oldukça sağlam, nesnel dayanaklar, ölçütler bulabilir. Kendine özgü bir biçem gösteren, yananlamlarla, çağrışımlarla etki kazanan yazın metinlerinin çevirisinde ise, öznel yorumbilgisel etkenler öyle ağır basar ki, eleştirmenin nesnel ölçütlere dayanabilmesi güçleşir. Bu düşünceyle Wills, kaynak metin ile çeviri metin arasındaki içeriksel bağların çözümlenmesine yönelmekten daha çok, doğrudan doğruya amaç dildeki çeviri metinden geliştirir eleştiri ilkelerini. Nesnel bir çeviri eleştirisinin temeli olabilecek dört türlü ilişki saptar, çeviri metnin dilsel biçemsel yüzey yapısında:

1. Genel dil düzeyinde, yerleşik kurallar ile bu kurallardan sapma arasındaki ilişki.
2. Bağımsız dil kullanımı düzeyinde yerleşik kurallar ile bu kurallardan sapma arasındaki ilişki.
3. Toplumsal uzlaşımlarla saptanmış belli durumlara özgü dil kullanım örnekleri ile bu örneklerden sapma arasındaki ilişki.
4. Çevirinin "karmaşık değişkeler arasından bir seçme süreci" olarak işlediği bireysel söz kullanımı düzeyinde, kural ile sapma arasındaki ilişki.

İlk iki durumda, genel dil dizgesinin çevirmen kafasındaki kalıp işleyişi ile eleştirmen kafasındaki kalıp işleyişi, örtüşen bir nitelik gösterebilir. Bu koşullarda eleştirmen, pek bir sorunla karşılaşmadan, doğru-yanlış değerlendirmeleriyle yürütür işini. Üçüncü durumda, çeviride, toplumsal kurumlarla, gelenek, görenek, uzlaşımlarla yerleşmiş kalıp dil kullanımlarının yerindeliği, kurala uygunluğu, özgün metinle bir eşdeğerliliği sağlayıp

sağlamadığı irdelenecektir. (Bir duruşma kararını, bir dilekçeyi, mektubu vb. çeviri dilinin hangi geleneksel metin kalıplarına uygun ya da aykırı çevirmiştir çevirmen, sözgelişi?) Buraya değin, çeviri eleştirisine nesnel dayanaklar bulmak güç değildir. Oysa, dördüncü durumda, çevirmenin bireysel seçmesinin, öznel eğilimlerinin ağır basması, nesnel bir eleştiriyi güçleştirir. Burada artık çeviri dilindeki metinleştirme çabası, çevirmen özneye bağlı biçem yeğlemeleriyle, yaratıcı bir etkinliğe, bir biçemsel yenilik sürecine dönüşmüştür. Yazın çevirilerinde, çoğunlukla geçerli olan durum budur.

Wills daha sonraki çalışmalarında (1982, s. 218-219) çeviri eleştirisinde, kaynak metnin, özellikle de çevirmenin önemini belirtir. Çevirmenin "aktarabilme yetisi" (İng, transfer competence) en önemli etkendir. Bu, Chomsky'nin dilyetisi dediği, dilin sözdizimsel anlambilimsel yapılarını kullanabilme becerisinden çok ayrı, iki dili karşılıklı ilişkileri, eşdeğerlilikleri, devingen etkileşimleri ile tanımaya dayanan bir yetidir. Gerçekte aktarabilme yetisi, çevirmenin hem doğru aktarma, hem de çeviri dilinde örgütleme çabalarının temelidir. Bu yeti dil içi, dil dışı olmak üzere iki yön gösterir. Dil içi yeti, kaynak metnin alımlanışı ile çeviri metnin yeniden üretilmesi edimlerini ilgilendirir. Dil dışı ise, çevirmenin iki dilin kültür, toplum, tarih değerleriyle tanışıklık yetisidir. Aktarabilme yetisinin bu değişik düzeyleri izlendiğinde, çevirmenin kaynak metinden çeviri metne varış süreci adım adım açıklanabilir.

Wills'in, yukarda anılan dörtlü, kuraldan sapma ölçütü, bir çeviri eleştirmenini, gene de çoğunlukla yanlışların aranmasına yöneltir. Yerleşik kurallara uygun sözcüklerden, sözdizimi yapılarından sapmaları ararken, ister istemez bir yanlış-doğru mantığının eşiğine gelir dayanır eleştirmen. Bununla birlikte, iki dildeki kullanım ölçütleriyle, yerleşik kalıpların, metin türlerinin, ayrımsal (İng. contrastive) incelenmesinden çeviri eleştirisine yarayacak birçok ipuçu elde edilebilir (Wandruszka, 1978).

Katharina Reiss da Wills gibi, "her türlü çevirinin değerlendirilmesinde kullanılabilecek nesnel ölçütler" (1971, s. 7) bulmak üzere yola çıkan bir araştırmacıdır. Çeviri eleştirisinin olanakları ile sınırlarını inceleyen *Möglichkeiten und Grenzen der Überset-*

zungskritik adlı yapıtında sözünü ettiği nesnellik, verilecek değer yargılarını somut kanıtlara dayandırmak anlamındadır. Reiss, doğrudan doğruya amaç dile yönelik bir eleştiri anlayışından yanadır. Öte yandan çeviri eleştirisinin, dilde K. Bühler'in saptadığı bilgilendirme, anlatma, seslenme işlevleriyle, bu işlevlerin yarattığı ana-metin türlerini her zaman gözetmesi gerektiğini ileri sürer. Her metnin temelinde ağır basan dilsel işlevin, o metnin çevirisinde uygulanacak yöntemi de belirlediği inancındadır Reiss (s. 24-31). Daha sonraki yapıtlarında da ([2]1978), yeni açıklamalarla geliştirdiği üzere içerik doğrultulu bilgilendirici metinlerin somut soğukkanlı bir düzyazı diliyle, yazar-doğrultulu anlatımcı metinlerin yazarın deyiş biçimini de gözeten onunla özdeşleşen bir dille, seslenici metinlerin ise uyandırılması amaçlanan davranışa yönelik bir dille çevrilmesi, yöntemin bu amaca göre saptanması gerekir.[3] Reiss'ın baştan saptadığı üç ana-metin türü yanında andığı işitsel araçlı (audio medial) (1971, s. 49) tür ise, daha sonraki yayımlarında çok araçlı (Reiss, Vermeer, 1984, s. 211) diye adlandırılarak genişletilir. Bu ana-tür, görsel işitsel bütün iletişim araçları için hazırlanan (film sözleri, film altyazıları, resimli roman yazıları, opera sözleri vb.) metinleri kapsar. Bu tür metinlerin çevirisinde de yöntemi, iletişim aracının niteliği belirler. Sözgelişi, bir filmin altyazıları, operet şarkısından başka yöntemle çevrilmeyi gerektirir. Birincide çevirmen, görsel insan algısının işleyiş hızını, saniyede kavranabilecek harf sayısına değin göz önünde tutmak zorundadır. İkincisinde ise öncelikle işitsel algı yetisi göz önünde tutulacaktır.

Reiss'ın, K. Bühler'den benimsediği metin ana-türleri görüşü, uygulamada kesinlik taşımadığı için zaman zaman eleştirilmiştir (bkz. Koller, 1979, s. 199). Yalnız, Reiss'ın kendisinin de bu durumun bilincinde olduğunu, bir metnin yan yana içerebileceği birkaç işlevden hangisi ağır basıyorsa, çevirmenin ona

3 Katharina Reiss, *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik*'te (s. 31) metinleri "inhaltsbetonte, formbetonte, appelbetonte" (içerik ağırlıklı, biçim ağırlıklı, çağrı ağırlıklı) diye ayırırken, daha sonra *Texttyp und Übersetzungsmethode*'de (1976, s. 5-24) "informative, expressive, operative" (bilgilendirici, anlatımcı, işlemsel) diye adlandırıyor, ilk kavramları da "sachorientiert, senderorientiert, verhaltensorientiert" (konu doğrultulu, gönderen doğrultulu, davranış doğrultulu) diye değiştiriyor.

göre karar vermesini önerdiğini, katı tür ayrımlarından yana olmadığını unutmamak gerekir. Üstelik, metnin türü ile iletişimsel doğrultusu saptandıktan sonra bile, çeviride daha birçok sorunun, çevirmenin bireysel seçimiyle çözüme kavuşacağı da apaçıktır. Diyelim ki geleneksel bir yazın metni çeviriyor çevirmen: Nasıl bir dille çevirecektir? Aynı nitelikte bir geleneksel biçem ya da söylem var mıdır çeviri dilinde? Yoksa, yabancılaştırıcı bir söylemi, çeviri okuru ne ölçüde kavrayabilecek durumdadır? Amaç dilde, özgün yapıtı sunabilecek yepyeni olanaklar mı yaratmak gereklidir? Çeviri dilinin olanakları nereye değin zorlanabilir? Özgün metnin dilsel biçemsel özellikleri mi, amaç dilin gelenekleri mi, çeviri okurunun beklentileri mi gözetilecektir ilk elde? Hepsi birden gözetilemeyeceğine göre, yöntemde neye öncelik tanınacağını çevirmen kararlaştıracaktır. Bu noktada, eleştirmenin üzerinde duracağı sorun, çevirmenin benimsediği önceliklerin, çeviribilim açısından mantıklı dayanaklarının olup olmadığıdır.

Gerçekte Reiss'ın eleştiri konusundaki düşüncelerinde güç anlaşılır olan şey, Koller'in de belirttiği gibi (1979, s. 206), bütünüyle çeviri metin doğrultulu, kaynak dilden bağımsız bir eleştirinin olabilirliğine inanmasıdır. Oysa çeviri eleştirisinde özgün metinle yapılacak karşılaştırmaların büsbütün yadsınamayacağı bir gerçektir. Yalnızca çeviri metnin çözümlenmesi, çeviri eleştirisinin bir aşamasıdır olsa olsa. Sözgelişi, bir yazın metninin çevirisinde, dilsel biçemsel özelliklerin, özgün metindeki deyiş ile biçemin eşdeğeri olup olmadığını eleştirmen ancak kaynak metinle yapılacak karşılaştırmalardan çıkarabilir. Ancak böyle bir karşılaştırmadan sonra, eşdeğerliliklerin, çeviride benimsenmiş yöntem ile amaçların irdelenişine geçilebilir.

Eleştirmen, yalnız amaç dile bakarak, çevirinin son değerlendirilmesinde payı olacak ipuçları da çıkarabilir kuşkusuz. Sözgelişi, çeviriye bir okur gibi yaklaşarak şu soruların yanıtını arar: Amaç dil okuru anlayabiliyor mu metni? Ortalama okura mı, özel bir okur çevresine mi yönelik çeviri? Amaç dilde metin türünün belirleyicisi sayılan dilsel biçemsel özellikler yansıtılıyor mu? Çeviri, dilsel biçemsel, izleksel yenilikler açısından ne özellikler gösteriyor? Amaç dilin yazın gelenekleri içinde, dilsel

biçemsel yönden nerede yer alıyor? Bütün bu soruların yanıtlarının aranmasında eleştirmen, bir çevirinin ilk yayımlanışında gazetelerle dergilerde çıkmış tanıtma yazılarına varıncaya değin birçok gereci, bilgi kaynağı olarak kullanabilir.

2. *Eleştiri Yöntemi Üstüne*

Anlaşılacağı gibi, çeviri eleştirisinde önemli olan, doğrudan doğruya yapılacak yanlış-doğru çözümlemeleri değildir. Kaynak dil ile amaç dil, özgün metin ile çeviri metin arasında yapılacak ayrımsal karşılaştırmalarla, tek tek yanlışlar ötesinde, benzer türden yanlışların nedenleri, işlenme olasılıkları, dizgeli bir biçimde ortaya konursa, yapıcı bir eleştiriye doğru adım atılmış olacaktır. Bu tür bir inceleme genel dil (langue) düzeyinden başlar. Sözgelişi, İngilizce, Almanca, Fransızca gibi sözdizimi özne-yüklem-nesne çatılı dillerden, özne-nesne-yüklem çatılı Türkçe'ye ya da Türkçe'den bu dillere yapılacak çevirilerde, sözdizimi yapısındaki bu ayrılık, işlenmesi olası birçok yanlışın kaynağıdır. Burada, Türkçe'nin öbür dillere oranla birçok kendine özgü yönünden birkaçına değinebiliriz: Dolambaçlı bileşik tümceler Türkçe'de yok denecek ölçüde azdır. "Der Schriftsteller, der einen der populaersten Autoren unserer Sprache ist..." benzeri bağlaçlı yan-tümceler ise hemen hemen hiç yoktur. Soyut kavramlar sık sık, somut gösterenlerle anlatılır: "göze girmek, başa çıkmak, alın yazısı, gönül yarası, çıkar yol vb." gibi. Akrabalık ilişkilerinin oldukça ayrıntılı bir kesinlikle belirtilmesi eğilimi vardır: Türkçe'deki "baldız, yenge, görümce, elti" gibi anlamların hepsi, Almanca'da "Schwaegerin", İngilizce'de ise "sister in law" ile karşılanır sözgelişi. Son-eklerin, çekim eklerinin bolluğu; bağımsız bir "to be", "sein", ya da "être" eyleminin yokluğu; üçüncü tekil, çoğul adılların tek örnekliği (Almanca'daki "er, sie, es" karşılığı yalnız "o", "wir, ihr, sie" karşılığı yalnız "onlar" gibi); edilgin çatıların Türkçe'de öbür dillere oranla çok az kullanılması; sözlüksel çoğul anlamlılığın eğretilemeli deyimlerle gündelik dilde de sürmesi ("sigara içmek", "canı sıkılmak", "içi burkulmak" vb.), ilk anda sıralanabilecek bu tür özelliklerden birkaçıdır.

Böyle noktalardan yola çıkılarak, sözün değişik metinlerdeki kullanımında görülebilecek olası yanlışlar, karşılıklı dil çiftleri açısından, bir düzen içinde saptanabilirse, sonuç birçok çeviri durumuna uygulanabilir. Yanlışların iki değişmez kaynağı, çeviri sürecinde özgün metin dilinin çözümlenmesi ile çeviri metin dilinin düzenlenişi olduğuna göre, dil çiftleri arasında yapılacak bu tür çalışmalar, çeviri eleştirmeninin işini büyük ölçüde kolaylaştıracaktır.

Bu tür ön bilgilerle donanmış olarak yola çıkacak çeviri eleştirmeni, herhangi bir çeviri metnin bilimsel eleştirisine, daha çok kaynak metne yönelik bir metin çözümlemesiyle başlar. Çeviri metnini de, çeviri dili olanakları açısından sürekli göz önünde tutacak eleştirmen, kaynak metne bir dizi soru yöneltir önce (Koller, 1979, s. 211). Bu soruları tek tek açıklayarak sıralamaya çalışalım şimdi:

a) Metnin dilsel işlevi nedir?

Bir metnin bütününde ağır basan dilsel işlev, K. Bühler'in görüşlerinden yola çıkılarak, ilk elde bilgilendirici, anlatımcı ya da seslenici olarak saptanabilir. Bunlara Reiss'ın dördüncü olarak önerdiği çoğul-araçlı işlevi de ekleyebiliriz. Yalnız, Bühler'in temel dil işlevlerine örnek olarak sıraladığı metin ana-türlerinin değişkenliğe açık olduğunu, kimi metinlerde iki ya da üç işlevin eşit derecede önemle yan yana bulunabileceğini unutmamak gerekir. Sözgelişi, Bühler'in bilgilendirici işleve temel örnek olarak verdiği bilimsel metinlerin yanı sıra, bir gazete yazısı, belgesel roman, ilaç tanıtmalığı ya da kullanım kılavuzu da bilgilendirici, betimleyici bir dille yazılmış olabilir. Reklam ya da propaganda metinleri de her zaman seslenici değil, kimi durumlarda anlatıcı ya da bilgilendirici bir dille yazılmış olabilir (bkz. Koller, 1979, s. 212). Metin türlerinin dilsel işlevleri arasındaki buna benzer değişkenliklerle kaymaların ya da karmaşık işlevli yapıların ele alınışında, Bühler görüşüne dayanan bir metin türü bölümlemesi, çevirmene de eleştirmene de her zaman yararlı olabilir. Önemli bir nokta, işlevsel metin türü ayrımı ile yazın alanındaki geleneksel metin türleri ayrımını birbirine karıştırmamaktır. Nitekim, sözünü ettiğimiz dil işlevleri, bir metnin

çevirisinde ya da eleştirisinde benimsenebilecek yöntemle ilgili önemli ipuçları sağlarsa da, bir metnin roman, şiir ya da oyun türünde yazılmış olduğunu bilmek, özellikle karmaşık söylemli çağdaş yazın metinleri sözkonusu ise, bu açıdan pek sınırlı bir yarar sağlar.

b) Metnin içeriksel özellikleri nelerdir?

Çok yalınlaştırarak söyleyecek olursak, genellikle bir metnin içeriği dört temel özellikten birini taşıyabilir. Karmaşık metinlerde ise içerik, birden fazla doğrultuda gelişebilir:

1. Kimi metinlerin içeriği, herhangi bir bilgi ya da uzmanlık dalında, kaynak dil kültürüyle doğrudan doğruya koşullu olmayan, genelgeçer konulardan oluşur. Bilimsel teknik metinlerin çoğu böyledir.
2. Kimi metinler ise, kaynak dilin kültürel bağlamıyla koşullu konuları dile getirdiklerinden, o kültürün dünyasıyla ilgili bir ön bilgi ışığında anlaşılabilirler. Yöresel halk yazını, Türkçe'deki divan ya da tekke yazını bu tür bir içeriğin örnekleri olarak anılabilir.
3. Kimi metinler, kaynak dilin kültürel bağlamıyla koşullu konuları dile getirmekle birlikte, içeriklerinin anlaşılması için gerekli ek bilgiyi de dile getirirler. Yolculuk yazıları, budunbilimsel halkbilimsel incelemeler, gezi reklamları bu özelliktedir.
4. Kaynak dil kültürüyle koşullu olup da, bu bağı özel bir biçimde, çoğunlukla örtük olarak sürdüren metinler de vardır. Bu metinlerin kaynak dil ortamıyla içeriksel ilişkileri, ancak kendilerinin dilsel iç bağlamından çıkarılabilir. Gerçekte bu metinler, çoğu durumda, kendi içerik göndergelerini, içlerinde oluştururlar. Sanat nitelikli yazın metinleri çoğunlukla böyledir.

c) Metnin dilsel biçemsel özellikleri nelerdir?

Bu özelliklerin saptanmasında, metne değişik açılardan bakılarak çok sayıda etken irdelenebilir (Koller, 1979, s. 213).

(1) Sözcük dağarcığı ile söz kullanımı açısından:
- — Değişik dillerden aktarma terimlerle sözcüklerin kullanılması.
- — Özellikle kaynak dil kökenli terimlerle sözcüklerin kullanılması.
- — Tek bir dilin kültür bağlamıyla koşullu terimlerle sözcükler kullanılması.
- — Tek bir dildeki çoğul anlamlı sözcüklerin kullanılması.
- — Çoğul anlamlılığın metin içi bağlamda da sürmesi.
- — Kaynak dille koşullu eğretilemeli deyim ya da sözcüklerin kullanılması.
- — Sözcüklerin ses yapılarından yararlanılması.
- — Yananlamlı sözcüklerin sıkça kullanılması.

(2) Sözdizimi açısından:
- — Kaynak dilin kendine özgü sözdizimsel özelliklerinin kullanılması.
- — Kaynak dilin alışılmış sözdiziminin karılması.

(3) Dil kullanım kuralları açısından:
- — Kaynak dil metninin, söz konusu metin türünün yerleşik dil ile biçem özelliklerine bağlı kalması.
- — Kaynak dil metninin, söz konusu metin türünün yerleşik dil ile biçem özelliklerini kırması.

Yukarda sıralanan etkenlerin incelenmesi sonucunda, kaynak dil metninin kendine özgü dilsel biçemsel nitelikleri, üç değişik noktadan birinde yoğunlaşabilir: Bir metin ya kaynak dille koşullu dilsel biçemsel işlemleri yüksek oranda kullanıyordur, ya bu işlemlere ilgisizdir, ya da karmaşık yapısıyla bu iki uç arasında herhangi bir noktada yer almaktadır. Dilin soyutlama, simgeleme eğilimindeki çağrışımsal kullanımına öncelik tanıyan yazın metinleri birinci öbekte, betimleyici, bilgilendirici ya da kullanmalık metinlerin çoğu ikinci öbekte, her türlü yazın metni ise üçüncü öbekte yer alır.

ç) Metnin biçemsel estetik özellikleri nelerdir?

Bu konuda, biçimsel eşdeğerliliği amaçlayabilecek bir çeviri açısından, kaynak metinde, yerleşik birtakım biçimsel uygula-

maların kullanılıp kullanılmadığına bakmak gerekir. Sözgelişi, koşuk, uyak, ritim gibi uygulamalara, özellikle geleneksel şiir, oyun, destan metinlerinde büyük eğilim vardır. Kimi metinlerde ise bu uygulamalar hiç yer almaz.

d) Metindeki dil kullanımının alıcıya yönelik özellikleri nelerdir?

A. Neubert'in (1968, s. 30) çeviri açısından, metinleri yönelik oldukları okura göre bölümlemesini anımsarsak, teknik, bilimsel nitelikli kimi metinler eşit ölçüde hem kaynak dilin hem de başka dillerin okuruna; ulusal hukuk, politika, coğrafya, ulusal tarih türü metinler özellikle kaynak dil okuruna; yazın metinleri kaynak dille koşullu olmakla birlikte, hem kaynak dil hem de başka dillerin okurlarına; propaganda, reklam, gezi kılavuzu gibi metinler ise kaynak dilde olmakla birlikte her dilin okuruna yöneliktir. Ayrıca, herhangi bir metnin özetlenmesi, yalınlaştırılması ya da dilinin güncelleştirilmesi ile, yeni bir okur topluluğu söz konusu olur. Bu bakımdan, sözgelişi Shakespeare oyunlarını herhangi bir dile çevirmek, o oyunların İngilizce'de yayımlanmış özet öykülerini çevirmekten çok ayrı bir şeydir. En azından, kaynak dilde o iki metin, çok değişik nitelikli iki ayrı alıcı ya da okur topluluğuna yöneliktir.

Kaynak metnin, bütün bu belirtilen etkenler açısından ayrıntılı bir çözümlemesini yapan eleştirmen, ikinci adım olarak, çeviri metinle kaynak metnin bir karşılaştırmasını yapar. Sözcük, sözdizimi, bütün yapı düzeyinde çeviri birimlerini yan yana koyarak, dil işlevleriyle, içerikle, biçemle ilgili kaynak metin özelliklerinin amaç dile ne türden eşdeğerliliklerle aktarıldığını inceler. Çevirmenin hangi sorunlarla karşılaştığını, hangi çözümlere başvurduğunu, çözümlerin yerinde olup olmadığını araştırır. Gerçekte önemle araştırılması gereken bir konu da, çeviri yapıtın, amaç dil yazın geleneği içinde nerede, nasıl bir yer aldığıdır. Uygulamayla ilgili bu noktaların yanı sıra, kuramsal yönden de, çevirmenin eşdeğerlilikleri seçerken hangi ilkeleri izlediği, özgür ya da metne bağlı bir yol tuttuğunu söylüyorsa, bununla ne demek istediği, üzerinde durulması gereken konulardır. Gerçekte, eleştirmen burada çevirmenin önsözünden ya da metne yazdığı notlardan büyük ölçüde yararlanabilir.

Bütün bu incelemelerden sonra, eleştirmen çevirinin değeri ya da başarı derecesi konusunda bir yargı oluşturabilir. Yalnız, bunu yaparken ölçütlerini iyi tanımlamalıdır. Bir dilin içinde çeviri konumunun kendisi ile çeviriler sürekli değişiklik gösterirler. Toplumda, kimi dönemlerde bir yabancı kültür dünyasına, kimi dönemlerde bir başkasına eğilim duyulması, seçilecek metinlerle konular açısından, çeviri etkinliğini de yönlendirir. Kimi dönemlerde yabancılaştırıcı, kimi dönemlerde amaç dile yaklaştırıcı bir tutum yaygın olabilir çeviri alanında. Çeviri eleştirmeni de, kullanacağı ölçütlerin, bu değişken bağlamla ilişkisini her zaman göz önünde tutmak zorundadır. Çevirmen, ilkelerini iyi koyarsa, yabancı bir dilin, kendi dilini güçlü bir biçimde devindirmesine olanak sağlayabilir. Büyük çevirilerle, büyük yazın dönemleri başlar böylece. Öte yandan çevirmenin, kendi dilinin geçmişte vardığı bir noktada ayak diremesi, geriletici bir yanılgı olabilir. Çeviri eleştirmeni, yargılarını oluştururken, bu tür gerçekleri de görmezden gelmemeli.

Sonuç

Çeviri, genellikle sanıldığından çok daha karmaşık, açıklanması güç bir olgudur. Bu nedenle, dilden dile kuru bir bilgi aktarımı olarak nitelenmesi yanlış, en azından yetersiz olur. Hangi bilginin, hangi amaçla, hangi dilden, hangi dile, kimin için aktarıldığını düşünmek bile konunun çok yönlülüğünü belirtmeye yeter. Aktarılması söz konusu olan bilgi, düşünce ya da duygunun, dilin hangi işlevlerinden doğduğu, her çeviri konumunda, hem çevirmenin tutumunu, hem de ortaya koyacağı işi belirleyen bir etkendir.

İnsan dili genellikle, ya bir konuda nesnel bilgi vermek, ya konuşan öznenin duygularını, düşüncelerini, gözlemlerini yansıtmak, ya da dinleyeni herhangi bir davranışa yöneltmek gibi üç değişik işlevle kullanılır. Bu üç işlev öte yandan, dildeki nesnel nitelikli bilgilendirici, öznel nitelikli anlatımcı, çağrısal nitelikli seslenici metinleri oluşturur. Bir çeviri konumundaki çevirmen çoğunlukla, bu üç işlevden birinin ötekilere oranla daha öne çıktığı bir metin karşısında bulur kendini. Bilimsel nitelikte uzmanlık metinlerinden, ilaç tanıtmalıklarına değin, geniş bir alana yayılan bilgilendirici metinlerin çevirisi, genel olarak bir içerik aktarımıdır. Çağdaş çeviribilim, son yirmi beş yıl içindeki araştırmaları sonucunda, bu tür metinlerin dilden dile çevirisi için geçerli olabilecek birçok genel ilke, kural, ölçüt bulmuş durumdadır. Bilgisayar çevirisi de, birçok dilde bu tür metinlere başarıyla uygulanmaktadır.

Gerçekte, özel amaçlı bilgi taşıyıcı metinler, her zaman ortak terimlerle işleyen, içerik yapılarıyla bir bakıma, dilden dile "yinelenen" (İng. repetitive) metinler; bireysel özne kaynaklı anlatımcı işlevin oluşturduğu metinler de "yorumsal" (İng. interpretative) metinlerdir (Ross, 1981). Çağrısal işlevli metinler ise, bu iki türün de sınırlarına taşma eğilimi gösterirler. Bir reklam metni sözgelişi, hem satılacak bir nesneyle ilgili bilgi verebilir, hem onu şiirsel nitelikli sözlerle tanıtabilir, hem de bu arada doğrudan doğruya alıcıya seslenir. Dil içindeki ayrı işlevler, birbirinin alanına böyle sık sık taşacağından, bu işlevlerin oluşturacağı metinler de, nitelik yönünde değişikliğe uğrayabilir, her zaman yalın değil karmaşık da olabilir.

Değişmeyen tek şey, yazın metinlerinin her zaman için yorumsal nitelikli kalacağıdır. Her yazın yapıtı, bireysel bir kafa ile düşgücünün, daha önceki örnekleri yinelemeyen, bir özgün yaratısı olmak zorundadır. Bu bakımdan, yazın yapıtının çevirisi de, her zaman önceden belirlenmiş kurallara işleyecek bir etkinlik değil, bireysel bir yorum ile yaratma sürecidir. Yalnız, çeviride yaratma oldukça çapraşık bir kavramdır. Alabildiğine özgür bir yaratma değildir yazın çevirmenininki, özgün yapıtın güdümünde, gerektiği yerde kendine sınırlar koyabilen bir yaratmadır.

Her çeviri, bir bakıma, belli bir oranda da olsa, çevirmenin parmak izlerini taşır bu nedenle. Ama bu izlerin, en çok görüldüğü alan, yazın yapıtlarının çevirisidir. Çevirmenin kendine özgü düşünsel konumu, bilgisi, okuma birikimi, kaynak dil ile çeviri dilini kullanabilme gücü, zihinsel çözümleme, yorumlama, çağrıştırma yetisi, belli bir yazarın yapıtını seçmekteki amacı, çeviride sorumluluk duygusu gibi bireysel özellikler, bu durumun başlıca etkenleridir. Çevirmenin kişiliğiyle ilgili bu özellikler, yaptığı işe de ister istemez yansır. Sonuç olarak, bir metinden yüzlerce çevirmenin yaptığı yüzlerce çeviri arasında hiçbiri ötekinin tıpkısı değildir. İşin ilginç yönü ise, böylesine geniş bir değişkenlik eğrisinin, yazın yapıtlarının çevirisine hiç de aykırı düşmemesi, bu koşullarda bile iyi çevirilerin olasılığıdır.

Oysa, bilimsel uzmanlık dallarından çevirilerde, çevirmenin parmak izleri olsa da olmasa da, önemli nokta, metindeki

bilgi içeriğinin bireysel değil, genelgeçer bir düzlemde aktarılmasıdır. Bu amaç ötesinde, çevirmenin öznel yaratıcılığının bireysel buluşlarla çeviriye yansıması beklenmez. Bir bakıma, bilimsel ya da kullanmalık bilgi metinlerinin çevirmeni, kendi bireysel yaratıcılığını sürekli bastırmak, etkisiz tutmak zorundadır. Çevirmenlikteki başarısı, nesnel bilgi içeriğini, yerleşik kavramlar kullanarak, açık seçik kavramlar kullanarak, açık seçik aktarabilmesine bağlıdır. Yazın metinlerinin çevirmeni ise, kaynak metnin kafasında oluşturduğu kurmaca tasarımı, çeviri dilinde yeniden kurmak için, yaratıcı imgelemini sürekli kullanmak zorundadır.

Yazın çevirmenini bekleyen bir güçlük, yazınsal bir metnin çevirisi sırasında, zaman zaman bu metnin örgüsünde yer alan yazındışı metin türleriyle de başetmek zorunda kalmasıdır. Bir yazın metni, temelde kurmaca olmakla birlikte, her türlü metin geleneğine –dilekçe, sözleşme, gazete haberi, resmi genelge, bilimsel bildiri vb.– gündelik dilden sayısız metin türü ile alt-türüne yer verebilir. Bundan dolayı, yazın metninin çevirisinde, amaç dilde bütün yapıtın özellikle dilsel-biçemsel bir eşdeğerinin oluşturulması öncelik taşırken, metnin belli anlarında çevirmenin, kendisini değişik metin türlerinin gerektirdiği düzanlamsal, dil-kullanımsal, metin-türsel eşdeğerliliklere de uyarlayabilmesi zorunlu olur. Bir yazın metninin çevirisinde, çevirmenin arayacağı eşdeğerlilik, karmaşık bir eşdeğerlilik olur böylece. Nitekim, çevrilecek metinleri genellikle yalın metinler, karmaşık metinler diye ikiye ayırırsak, hiç kuşkusuz yazın metinleri, en karmaşık, çevirisi en çok sorun çıkaran, çevirmeni en çok zorlayan, taşıdığı parmak izleriyle de onu en çok ele veren metinlerdir.

Tek tek yazın yapıtlarının çevirisinde, çevirmenin metnin öğelerini nasıl çözümleyeceği, çeviri edimi sırasında hangi işlemlere başvuracağı önceden genel kurallara bağlanamaz. Her metin, yazarın kişisel kurmaca dünyasıyla birlikte, bütün bir dil kültür ortamının, yazın geleneğinin, yaşama biçiminin yankılarını taşır. Yazın çevirmeni kendi kişisel konumu içinde, dünya görüşü ile alımlama yetileri apayrı yönde gelişmiş bir okur kitlesi için, başka bir kültür ortamının, yazın geleneğinin, yaşama

biçiminin diline çevirir bir yapıtı. Bu bakımdan, yazın çevirmeninin yöntemiyle çevirideki amacını koşullandıran, sayısız metin dışı etken vardır.

Bu etkenler arasında en önemlisi, çeviri dili okurunun yazınsal alışkanlıkları ile beklentileridir. Her çeviri, dilin yerleşik yazınsal dizgesine yeni bir katkı olduğundan, hem bu okur beklentisini, hem de amaç dildeki büyük yazın geleneğini şu ya da bu yönde etkiler. T. S. Eliot'ın bir yazın geleneğine yeni katılan yapıtlarla ilgili sözleri, dildeki yeni çeviri yapıtlar için de geçerliliğini korur: "Yeni bir yapıtın yaratılmasıyla ortaya çıkan durum, aynı zamanda o yapıttan önce gelen bütün sanat yapıtlarını da etkiler. Var olan büyük yapıtlar, kendi aralarında, yeni katılan –gerçek yeni– yapıtın değiştireceği eksiksiz bir düzen gösterirler. Bu düzen yeni yapıt gelmeden önce tamdır; yeniliğin araya girmesinden sonra da sürmesi için, bu düzenin pek hafif de olsa değişikliğe uğraması gerekir; böylece her sanat yapıtının bütüne olan bağları, oranları yeniden ayarlanır; işte bu, eski ile yeni arasındaki uyumdur."[1] Bir dile yeni katılan çeviri yapıtın, o dilin yazın geleneğine etkisiyle, daha önceki metinlerle ilişkisi de, tıpkı bu sözlerde belirtilen niteliktedir. Yeni bir çeviri yapıt da, dil içindeki metinlerin oluşturduğu yerleşik düzeni değişikliğe uğratmakla kalmaz, o dilin gelecekteki yazınsal yaratıcılığını da etkiler. Bu metinler arası etkileşim, her yazın yapıtı gibi çevirinin de önemli özelliğidir. Çeviri yapıtın, bütün yazınsal yapıtlarla paylaştığı öbür iki özellik ise, dilbilimsel yönü ile, toplumsal, tarihsel, kültürel bir bağlam içinde ortaya çıkmış olmasıdır.

Yazın çevirisinin kuramsal incelenmesi ile eleştirisinde, metin dilbilimi, iletişim bilimi, yazın kuramı, ayrımsal dilbilim yöntemleriyle verilerinden yararlanmak gereklidir. Bu tür çalışmalarda varılacak sonuçlar, belli çeviri yapıtlarının daha iyi anlaşılmasını, çevirilerde kullanılan değişik yöntemlerle işlemlerin de hem çevirmene hem de çeviri eleştirmenine ya-

1 T. S. Eliot, *Selected Essays*, London, Faber and Faber, 1958, s. 15. Yalnız, burada Eliot'ın yazın yapıtı için koyduğu "gerçek yeni" koşulunu, yeni çeviriler durumunda "gerçek çeviri" diye düşünmek gerekir belki. Yüzlerce sıradan yapıtın, yüzlerce sıradan çevirisi, bir dilin yazın geleneğinde, hiç kuşkusuz böyle bir etki kazanamaz.

rarlı olacak bir biçimde açıklanmasını sağlar. Yazın çevirisinin yöntemleriyle, bu tür çevirilerin nasıl inceleneceği konusunda kesin kurallar koymanın olanaksızlığı günden güne daha çok ortaya çıkmaktadır. Her kaynak dilde olduğu gibi çeviri dilinde de, kendini sanat yapıtlarında açığa vuran insan düşgücü sınır tanımaz. Dillerin her birinde kurmaca tasarımların anlatımı için de tükenmez olanak ile kaynak bulunduğundan, yazın çevirisinin incelenmesinde, değişkenliğe açık etkenlerin, hem metiniçi, hem de metindışı bağlam yönünden göz önünde tutulması hep gerekli olacaktır.

Sonsöz

Akşit Göktürk'ün çeviri üzerine yazdığı bir kitabın yeni basımının editörlüğünü üstlenmek gerçekleşmesini çok istediğim bir düş olabilirdi; ama bu işi onun ölümünden sonra yapacağımı sanırım hiç düşünemezdim. Ne var ki yaşam ve onun doğal uzantısı olan ölüm, insanlardan çok bağımsız olan kendi yasalarının çizdiği yolları izleyen gerçekler. *Çeviri: Dillerin Dili* adlı eser yeniden basılırken, Prof. Dr. Akşit Göktürk artık yaşayanların dünyasında değil... Buna karşılık birbirinden değerli, örnek niteliğindeki çevirileriyle, bilimsel çalışmalarıyla ve özellikle de Türkiye'de çeviri sorunlarının "çeviribilim" çerçevesinde ele alınmasını hedefleyen çabalarıyla Göktürk, kendi "sonraki yaşam"ının haberciliğini çoktan yaptı.

Onun çevirilerini sanırım lise yıllarımda okumaya başlamıştım. Şahsen tanışmamız ise çok sonra oldu. O sıralarda – yanılmıyorsam yetmişli yılların başı– İstanbul'daki Avusturya Kültür Ofisi'nde Yuvarlak Masa Toplantıları düzenlemeye karar vermiş, ilk toplantının konusunu da çevrinin sorunları olarak saptamıştık. Duyurusunu yapmaya başladığımda, "çevirinin böyle bir toplantı kapsamında ele alınacak kadar önemli ne gibi sorunları olabilir ki?" sorusunu soranların sayısı, hiç de küçümsenecek gibi değildi. Ama ben hazırlıkları yine de sürdürdüm. Akşit Göktürk, Cevat Çapan, Tahsin Yücel, Yurdanur Salman ve Murat Belge, böyle bir toplantı için –hiçbiriyle şahsen tanışmaksızın– baş vurduğum ilk adlardı. Hepsi de çeviri sorunları bağlamında böyle bir toplantının son derece gerekli olduğunu

söyleyerek katıldılar. O yıllarda Türkiye'de üniversite düzeyinde bir çeviri eğitiminin adının bile bulunmamasına karşın, yukarda sayılan adlar tarafından toplantıda en çok vurgulanan noktalardan biri, artık çeviri alanında "alaylı" tutumunun bir yana bırakılmasının ve bu bağlamda üniversite düzeyinde ciddi, bağımsız bir eğitimin başlatılmasının gerekliliği oldu.

Bu ilk toplantıyı daha sonra başkaları izledi. Sonraki toplantılara Avusturya'dan davet edilen dil ve çeviri uzmanları katıldı. Seksenli yılların başında yine Avusturya Kültür Ofisi'nde düzenlenen "I. Çeviribilim Sempozyumu" ise Türk bilim adamlarının yanı sıra, Almanya'dan Prof. Dr. Wolfram Wills ve Avusturya'dan Prof. Dr. Mario Wandruszka gibi, alanlarında dünya çapında ün kazanmış otoritelerin katılımıyla toplandı. Bugün dönüp geriye baktığımda, bütün bu girişimleri Türkiye'de üniversite düzeyindeki çeviri eğitiminin temelleri arasında saymanın bir abartma olmayacağını düşünüyorum.

Prof. Dr. Akşit Göktürk, bütün bu çalışmalara sürekli destek vererek katıldı. 1980 yılında, ülkemizde 1940'ların *Tercüme* dergisinde sonra, doğrudan çeviriyi konu alan ikinci dergi olan *YAZKO Çeviri*'yi çıkartmaya başladığımızda, Göktürk yine bu girişimin gönüllü ve en önde gelen destekçileri arasındaydı. Bu dergide kendi çalışmalarının yanısıra, öğrencilerinin çevirilerini de yayınlatmış olması, Akşit Göktürk'ün, bildiklerini anlaşılmaz bir kıskançlıkla kendine saklamak, "en iyi bilen benim" savını ilke edinmek gibi bir tutumla ilintisiz, tam tersine, bildiklerini, daha iyi bilmeleri için sonrakilere aktarma çabasındaki yüksek "hocalık" niteliğinin bir göstergesidir.

Göktürk'ün çeviri bağlamında nasıl bir bilimselliği öngördüğü de, özellikle bu alanda varlığını bugün de sürdüren yanlış tutumların aydınlatılabilmesi açısından önemlidir. Çeviribilimin aslında dilbilimin bir kolu olduğunu ve dilbilim ilkeleriyle kuralları doğrultusunda ele alınması gerektiği, bugün de savunulmakta olan bir görüştür. Akşit Göktürk'ün çeviriye bir bilim adamı olarak en büyük hizmetlerinden biri, bu görüşün hiçbir esnekliğe gidilmeksizin ve bazı türsel özellikler göz önünde tutulmaksızın, yazın çevirisine de uygulanmasının, biçem (üslup) açısından ne gibi yitimlere yol açacağını ve yazın çevirisinin sa-

natsal yanına ne gibi zararlar vereceğini kanıtlarıyla sergilemiş olmasıdır. Bu konuya *Çeviri: Dillerin Dili* adlı eserinde büyük yer veren Göktürk, böylece yazın çevirisinin sanatsal yanından kaynaklanın "yaratıcılık" niteliğine bilimsel düzlemde getirilmek istenen engellerin ortadan kaldırılmasına büyük katkıda bulunmuştur.

Bugün ülkemizde, Ankara'da Hacettepe, İstanbul'da da Boğaziçi üniversitelerinde çeviri eğitimi bağımsız birimlerde başarıyla sürdürülüyor. Yakın gelecekte çevirisine gereksindiği bağımsızlığın tanınmasıyla bu çalışmaların daha da yetkin bir düzeye varacağından kuşku duymuyorum.

Geçmişteki ve gelecekteki bütün çeviri çalışmaları adına, dostum ve hocam Prof. Dr. Akşit Göktürk'ü şükran ve saygıyla anıyorum.

Ahmet Cemal

Kaynaklar

AUSTIN, J. L. (1962) *How to do Things with Words*, Oxford, OUP.

BEAUGRANDE, R. de (1978) *Factors in a Theory of Poetic Translation. Theory and Practice*, Amsterdam, Van Gorcum.

BEAUGRANDE, R. de (1980) "Toward a Semiotic Theory of Literary Translation"; Wilss (1980), s. 23-43.

BENJAMIN, W. (^{3}1973) "Die Aufgabe des Übersetzers"; Störig, ^{3}1973, s. 156-170.

BRISLIN, W. (ed.) 1976) *Translation, Application and Research*, New York, Gardner Press.

BROWER, R. A. (ed.) (^{2}1966) *On Translation*, New York.

BÜHLER, K. (^{2}1965) *Sprachtheorie, Die Darstellungsfunktion der Sprache*, Stuttgart.

CATFORD, J. C. (1965) *A Linguistic Theory of Translation*, Oxford, OUP.

DRESSLER, W -Robert de BEAUGRANDE (1983) *Introduction to Text Linguistics*, New York, Longman.

ECO, U. (1967) *La opera aperta: Forma e indeterminazione nelle poetiche contemporanee*, Milano.

EVEN-ZOHAR, I (1978) "The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem"; Holmes, Lambert, Broeck, s. 117-127.

GASSET, Ortega y (^{2}1983) *Miseria y esplendor de la traduccion. Elend und Glanz der Übersetzung*, übers, Katharina Reiss, dtv.

GÖKTÜRK, A. (^{2}1980) *Okuma Uğraşı*, İstanbul, Çağdaş.

GÜTTINGER, F. (^{2}1963) *Zielsprache. Theorie und Technik des Übersetzens*, Zürich, Manesse Verlag.

HALLIDAY, M. A. K. (1970) "Language Structure and Language Function"; J. Lyons (ed.) *New Horizons in Linguistics*, Harmondsworth, Penguin, s. 140-165.

HALLIDAY, M. A. K. (1971) "Linguistic Function and Literary Style"; S. Chatman (ed.) *Literary Style: A Symposium*, London, OUP, s. 330-368.

HALLIDAY, M. A. K. (1973) *Explorations in the Function of Language*, London, Arnold.

HIERONYMUS (^{3}1973) "Brief an Pammachius"; Störig (^{3}1973) s. 1-13.

HOLMES, J. S. -J. LAMBERT- R. van den BROECK (eds.) (1978) *Literature and Translation*, Leuven, (New Perspectives in Literary Studies).

HOLMES, J. S. (1978) "Describing Literary Translations: Models and Methods"; Holmes, Lambert, Broeck, s. 69-81.

INGARDEN, R. (1968) *Vom Erkennen des literarischen Kunstwerkes*, Tübingen.

ISER, W. (1970) *Die Appelstruktur der Texte*, Konstanz.

JAEGER, G. (1968) "Elemente einer Theorie der bilingualen Translation"; *Grundfrngen der Übersetzungswissen schaft*, Beihefte zur Zeitschrift Fremdsprachen II. Leipzig, s. 35-52.

JAKOBSON, R. (^{2}1964) "Linguistics and Poetics"; T. A. Sebeok (ed.) (^{2}1964) *Style in Language*, Cambridge/Mass. s. 350-377.

JAKOBSON, R. (^{2}1966) "On Linguistic Aspects of Translation"; R. A. Brower (ed.) (^{2}1966) *On Translation*, New York, s. 232-239.

JUMPELT, R. W. (1961) *Die Übersetzung naturwisseschaftlicher und technsicher Literatur*, Berlin.

KADE, O. (1968) *Zufall und Gesetzmaessigkeit in der Übersetzung*, Beihefte zur Zeitschrift Fremdsprachen I., Leipzig.

KLOEPFER, R. (1967) *Die Theorie der literarischen übersetzung*, München, Wilhelm Fink Verlag.

KOLLER, W. (1972) *Grundprobleme der übersetzungstheorie, unter besonderer Berücksichtigung schwedisch-deutsher Übersetzungsfaelle*, Bern / München.

KOLLER, W. (1979) *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*, Heidelberg, Quelle und Mayer.

LAWENDOWSKI, B. P. (1978) "On Semiotic Aspects of Translation"; T. A. Sebeok (ed.) (1978) *Sight Sound and Sense*, Bloomington, Indiana Universtiy Press, s. 264-282.

LEFEVERE, A. (1970) "The Translation of Literature: An Approach" *Babel*, 16, s. 75-79.

LEFEVERE, A. (1975) *Translating Poetry: Seven Strategies and a Blueprint*, Amsterdam, Van Gorcum.

LEFEVERE, A (1981) "Beyond the Process: Literary Translation in Literature and Literary Theory"; M. G. Rose (ed.) (1981) *Translation Spectrum*, s. 52-59.

LEVY, J. (1967) "Translation as a Decision Process"; *To Honor Roman Jakobson on the Occasion of his Seventieth Birthday*, vol. II, The Hague, Mouton, s. 1171-1182.

LEVY, J. (1969) *The Literarische Übersetzung. Theorie einer Kunstgattung*, Frankfurt a. M. Athenaeum Verlag.

LUDSKANOW, A. (1975) "A Semiotic Approach to the Theory of Translation"; *Language Sciences*, 35 (April), s. 5-8.

MOUNIN, G. (1967) *Die Übersetzung. Geschichte, Theorie, Anwendung*, übers. Harro Stammer -Johann, München, Nymphenburger Verlagshandlung GmbH. (Fransızca'da ilk yayımlanışı: *Les problémes théoriques de la traduction*, Paris, 1963).

MUKAROVSKY, J. (1964) "Standard Language and Poetic Language"; P. Garvin (ed.) (1964) *A Prague School Reader on Aesthetics, Literary Structure, and Style*, Washington, s. 17-30.

NEUBERT, A. (1968) "Pragmatische Aspekte der Übersetzung"; A. Neubert (Hrsg.) (1968) *Grundfragen der Übersetzungswissenchaft*, Leipzig, VEB Verlag Enzyklopaedie, s. 21-33.

NEUBERT, A. (1972) "Theorie und Praxis für die Übersetzungswissenschaft"; *Proceedings of the Third Congrees of the AILA*, vol. III. ed. J. Qvistgaard et al: Heidelberg, J. Groos Verlag, s. 38-60.

NEWMARK, P. (1981) *Approaches to Translation*, Oxford, Pergamon Press.

NIDA, E. A. (1964) *Toward a Science of Translating. With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating*, Leiden.

NIDA, E. A. (1976) "A Framework for the Analysis and Evaluation of Theories of Translation"; W. Brislin (ed.) (1976) s. 47-91.

OGDEN, C. K. -I. A. RICHARDS ([10]1972) *The Meaning of Meaning*, London, Kegan Paul.

POPOVIC, A. (1973) "Zum Status der Übersetzungskritik"; *Babel* s. 161-165.

POPOVIC, A (1976) *Dictionary for the Analysis of Literary Translation*, Edmonton, Alberta.

PROCHÁZKA, V. (1964) "Notes on Translating Techniques"; P. Garvin (ed.) (1964) *A Prague School Reader on Aesthetics, Literary Structure, and Style*, Washington, s. 93-113.

REISS, K. (1971) *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik*, München, Hueber Verlag.

REISS, K. (1977) "Die literarische Übersetzung als Kommunikationsleistung"; K. H. Bender -M. Wandruszka- K. Berger (Hrsg.) (1977) *Imago Linguae. Beitraege zu Sprache, Deutung und Übersetzen. Festschrift zum 60. Geburtstag von Fritz Paepke*, münchen, Wilhlem Fink Verlag, s. 487-501.

REISS, K. (1978) "Anwendbarkeit der Texttypologie mit besonderer Berücksichtigung der Sachprosa" K. Gomard - S. O. Poulsen (Hrsg.) (1978) *Stand und Möglichkeiten der Übersetzungswissenschaft*, Aaarhus, Acta JUTLANDICA, s. 27-34.

REISS, K. ([2]1983) *Texttyp und Übersetzungsmethode: der Operative Text*, Heidelberg, J. Groos Verlag. ([1]1976).

REISS, K. - H. J. VERMEER (1984) *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag.

ROSE, M. G. (ed.) (1981) *Translation Spectrum. Essays in Theory and Practice*, Albany, State University of New York Press.

ROSS, S. D. (1981) "Translation and Similarity"; M. G. Rose (ed.) (1981) *Translation Spectrum*, s. 8-22.

SAVORY, Th. ([2]1968) *The Art of Translation*, London.

SCHLEIERMACHER, F. ([3]1973) "Über die verschiedenen Methoden des Übersetzens"; Störig ([3]1973), s. 38-70.

SCHMIDT, S. (1971) *Aesthetizitaet*, München, Bayrischer Schulbuchverlag.

SCHMIDT, S. (1979) *Grundzüge der empirischen Literaturwissenschaft*, Braunschweig.

SEARLE, J. R. (1969) *Speech Acst. An Essay in the Philosophy of Language*, Cambridge, CUP.

STÖRIG, H. J. (Hrsg.) ([3]1973) *Das Problem der Übersetzung*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft (Wege der Forschung 8), ([1]1963).

TOURY, G. (1980) *In Search of a Theory of Translation*, Tel Aviv, The Porter Institute for Poetics and Semiotics, Tel Aviv University.

WANDRUSZKA, M (1969) *Sprachen -vergleichbar und unvergleichlich*, München.

WANDRUSZKA, M. (1978) "Die 'falschen Freunde' des Übersetzers"; L. Graehs -G. Korlén- B. Malmberg (eds.) (1978) *Theory and Practice of Translation*, Bern/Frankfurt a.M/Las Vegas, Peter Lang.

WILSS, W. (1974) "Probleme und Perspektiven der Übersetzungskritik" *IRAL*- XII. s. 23-41.

WILSS, W. (1977) *Übersetzungswissenschaft. Probleme und Methoden*, Stuttgart, Klett Verlag.

WILSS, W. (Hrsg.) (1980) *Semiotik und Übersetzen*, Tübingen, Gunter Narr Verlag.

WILSS, W. (1982) *The Science of Translation. Problems and Methods*, Tübingen, Gunter Narr Verlag.

WILSS, W. (1983) "Translation Strategy, Translation Method and Translation Technique: Towards a Clarification of three Translational Concepts"; *Revue de Phonetique Appliquée*, s. 66-68.

WUTHENOW, R. R. (1969) *Das Fremde Kunstwerk. Aspekte der literarischen Übersetzung*, Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht Verlag (Palaestra, Bd 252).

Kavramlar

AMAÇ DİL: Çevrilen bir metnin aktarıldığı dil. -Çeviri dili. *Alm.* Zielsprache; *Fr.* langue d'arrivée; *İng.* target language.

ANLATIMSAL İŞLEV: Dilin, duygusal ya da çoşkusal durumlarla bireysel tepkileri anlatmaya yönelik işlevi. *Alm.* Ausdrucksfunktion; *Fr.* Fonction expressive; *İng.* expressive function.

AYRIMSAL DİLBİLİM: Bir dili ötekiyle karşılaştırarak, ses, sözcük, sözlük, biçim, sözdizimi düzeyinde ayrımlarla karşıtlıkları saptamaya çalışan dilbilim dalı. *Alm.* kontrastive Linguistik; *Fr.* linguistique contrastive; *İng.* contrastive linguistics.

BAĞLAMLILIK: Herhangi bir metnin, belli bir toplumsal kültürel iletişim örgüsü içinde varlık kazanmış olması durumu. *Alm.* Kontextualitaet; *Fr.* contextualité *İng.* contextuality.

BİÇEMSEL EŞDEĞERLİLİK: Kaynak metnin amaç dile biçemsel özellikleriyle aktarılmasına öncelik tanıyan çeviride geçerli ölçüt. *Alm.* stilistische Aequivalenz; *Fr.* équivalence stylistique; *İng.* stylistic equivalence.

BİÇİMSEL EŞDEĞERLİLİK: Kaynak metnin dilsel biçimsel özelliklerinin amaç dilde de yansıtılmasına yönelik çeviride geçerli ölçüt. *Alm.* formale Aequivalenz; *Fr.* équivalence formelle; *İng.* formal equivalence.

ÇAĞRI İŞLEVİ: Dilin buyruk ya da seslenme biçiminde gerçekleşen, dinleyiciye yönelik işlevi. *Alm.* Appelfunktion; *Fr.* fonction conative; *İng.* conative function.

ÇEVİRİ DİLİ: Çevrilen bir metnin aktarıldığı dil. Çeviri metnin dili .-Amaç dil. *Alm.* Übersetzungssprache; *Fr.* langue de traduction; *İng.* language of translation.

ÇEVİRİBİLİM: Çeviriyi dilbilimsel, toplumsal, göstergebilimsel bir olgu biçiminde ele alıp irdeleyen, bir kurama dayanarak açıklamaya çalışan bilim dalı. *Alm.* Übersetzungswissenschaft; *Fr.* traductologie; *İng.* science of translation.

ÇEVİRMEN: Yazılı metinleri bir dilden başka bir dile çeviren kimse. *Alm.* Übersetzer; *Fr.* traducteur; *İng.* translator.

DEVİNGEN EŞDEĞERLİLİK: Amaç dilde doğal bir etkinin uyandırılmasına yönelik, alıcının dilsel alışkanlıklarıyla beklentilerini karşılamaya öncelik tanıyan çeviride geçerli ölçüt. *Alm.* dynamicshe Aequivalenz, *Fr.* équivalence dynamique; *İng.* dynamic equivalence.

DİL -KULLANIMSAL EŞDEĞERLİLİK: Bir metnin çevirisinde amaç dil okurunun dilsel kültürel davranış alışkanlıklarının bütünüyle gözetilmesine yönelik çeviri ölçütü. *Alm.* pragmatische Aegquivalenz; *Fr.* équivalence pragmatique; *İng.* pragmatic equivalence.

DİLDIŞI YETİ: Çevirmenin kaynak dil ile amaç dilin, toplum, tarih, kültür değerleriyle tanışıklık yetisi. *Alm.* extralinguistische Kompetenz; *Fr.* compétence extralinguistique; *İng.* extralinguistic competence.

DİLİÇİ ÇEVİRİ: Bir dildeki göstergeleri, yalınlaştırma, güncelleştirme vb. amacıyla, aynı dil içinde başka göstergelerle yeniden söyleme edimi. *Alm.* intralinguale Übersetzung; *Fr.* traduction intralinguale; *İng.* intralingual translation.

DİLİÇİ YETİ: Çevirmenin, kaynak metnin alımlanma koşullarını gözeterek, çeviriyi amaç dilde de bu koşulların benzerini uyandıracak biçimde örgütleyebilme yetisi. *Alm.* intralinguistische Kompetenz; *Fr.* competence intralinguistique; *İng.* intralinguistic competence.

DİLLERARASI ÇEVİRİ: Bir doğal dilin göstergelerini başka bir doğal dilin göstergeleriyle yorumlama edimi. *Alm.* interlinguale Übersetzung, *Fr.* traduction interlinguale; *İng.* interlingual translation.

DİLLERARASI DİLBİLİM: Toplumlar arası iletişimin geliştirilmesi yolunda araştırmalar yapan uygulamalı dilbilim dalı. *Alm.* Interlinguistik; *Fr.* interlinguistique; *İng.* interlinguistics.

DİLMAÇ: Sözlü çevirmenlik yapan kimse. Schleiermacher'a göre, kullanmalık metinler çeviricisi. *Alm.* Dolmetscher; *Fr.* interpr ète; *İng.* interpreter.

DİLSEL YAPILAŞTIRMA YETİSİ: Yazar ya da çevirmenin, bir düşünsel tasarımı dilsel göstergeler aracılığıyla bir metne dönüştürebilme yetisi. *İng.* structuration competence.

DÜZANLAM: Bir dilsel göstergenin alışılmış mantıksal, nesnel anlamı. *Alm.* denotation; *Fr.* dénotation; *İng.* denotation.

DÜZANLAMSAL EŞDEĞERLİLİK: Bir metnin nesnel bilgi içeriğini, metin dışı göndergesel anlamını, aktarmaya yönelik çeviri ölçütü. *Alm.* denotative Aequivalenz; *Fr.* equivalence denotative; *İng.* denotative equivalence.

GERİ ÇEVİRİ: Bir çeviri metnin, özgün dile geri çevrilmesi işlemi. *Alm.* Rückübersetzung; *İng.* back translation.

GÖNDERGESEL EŞDEĞERLİLİK: Kaynak metnin göndergesel nesnel anlamını aktarmaya yönelik çeviride geçerli ölçüt. *Alm.* referentielle Aequivalenz; *Fr.* équivalence référentiel; *İng.* referential equivalence.

GÖNDERGESEL İŞLEV: Dilin gönderge ya da düzanlama yönelik bildirim işlevi. Bilgilendirici işlev. *Alm.* referentielle funktion; *Fr.* fonction référentielle; *İng.* referential function.

GÖSTERGELERARASI ÇEVİRİ: Bir metindeki kaynak dil göstergelerini dildışı göstergelerle yorumlama edimi. *Alm.* intersemiotische Übersetzung; *Fr.* traduction intersemiotique; *İng.* intersemiotic translation.

İÇERİKSEL EŞDEĞERLİLİK: Kaynak metin bilgi içeriğinin amaç dile eksiksiz aktarılmasıyla sağlanan durum. -Düzanlamsal eşdeğerlilik. *Alm.* inhaltliche Aequivalenz; *Fr.* équivalence du contenu; *İng.* contential equivalence.

İŞLEMSEL İLKELER: Çeviri sürecinde, dilbilimsel birimlerin karşılıklarının seçilmesi, dağılımı, çeviri metnin amaç dilde bir geleneğe, türe, tutuma yerleştirilmesi yönünde, çevirmenin seçip uyguladığı kurallar. *İng.* operational principles (norms).

İŞLEVSEL EŞDEĞERLİLİK: Özgün metnin kaynak dilde yürüttüğü dilsel iletişimsel işlevi amaç dilde de sağlamaya yönelik çeviride geçerli ölçüt. *Alm.* funktionale Aequivalenz; *Fr.* équivalence fonctionnel; *İng.* functional equivalence.

KAYNAK DİL: Çeviride özgün metnin dili. *Alm.* Ausgangssprache; *Fr.* langue source, langue de depart; *İng.* source language.

METİNDIŞI BAĞLAM: Bir metinde, gönderici ile alıcının dildışı, toplumsal kültürel, ruhsal tepkilerine ilişkin ortak iletişimsel verilerin tümü. *Alm.* Kontext; *Fr.* contexte; *İng.* context.

METİNİÇİ BAĞLAM: Bir metinde dil birimlerinin anlamını, değerini belirleyen dilbilimsel örgünün bütünü. *Alm.* Kotext; *Fr.* cotexte; *İng.* cotext.

METİNLERARASI ETKİLEŞİM: Bir metnin dil içindeki metinlerin tümüyle gerek dilsel gerekse iletişimsel bakımdan ilişkili olması durumu. *Alm.* Intertextualitaet; Fr.intertextualité; *İng.* intertextuality.

METİNSELLİK: Bir metindeki dilsel öğelerin, bir bütün oluşturacak biçimde örgütlenmesi durumu. *Alm.* Textualitaet; *Fr.* textualité; *İng.* textuality.

ÖNCÜL İLKELER: Çeviri yapıtın içine katılacağı yazın geleneksel dili. *Alm.* Standardsprache; *Fr.* langue standart; *İng.* standart language.

ÖNCÜL İLKELER: Çeviri yapıtın içine katılacağı yazınsal kültürel dizgenin birtakım özelliklerinden, metin geleneklerinden doğma kurallarla ölçütlerin tümü. *İng.* primary principles (norms).

YANANLAM: Bir göstergenin herkesçe algılanmayan, öznel gözlemlere, izlenimlere, anılara, duygulara ilişkin ikincil, çağrışımsal anlamı. *Alm.* Konnotation, Nebenbedeutung; *Fr.* connotation; *İng.* connotation.

YANANLAMSAL EŞDEĞERLİLİK: Bir metnin dildışı göndergeye doğrudan doğruya bağlı olmayan, kendi içindeki ses, sözcük, dizim, yapı ilişkilerinden doğma anlamını aktarmaya yönelik çeviri ölçütü. *Alm.* konnotative Aequivalenz; *Fr.* équivalence connotative; *İng.* connotative equivalence.

YETERLİLİK: Kaynak metnin amaç dile nesnel bilgi denkliğiyle aktarılması durumu. *Alm.* Adaequatheit; *İng.* adequacy.

YİNELENEN METİNLER: Dil içinde ya da dilden dile, her zaman benzer yapı ile ortak içerik gösteren metinler. *İng.* repetetive texts.

YORUMSAL METİNLER: Bireysel nitelikli, her biri ayrı biçemde, ayrı anlam yapısında, bir öznenin damgasını taşıyan metinler. *İng.* interpretative texts.

Türkiye'de çeviribilimin kurucularından olan Prof. Dr. Akşit Göktürk'ün *Çeviri: Dillerin Dili* adlı kitabı, gerek çevirinin temel sorunlarına yaklaşım bağlamında sergilediği yöntemle, gerekse çevirinin gerçek bir okuma eylemiyle ne denli içiçe olduğunu göstermesiyle, alanında bir başyapıt niteliği taşımaktadır.

Çevirinin tarihi, çeviri türleri, kendine özgü bir tür olarak ve yaratıcılık yanıyla yazın çevirisi, çeviri eleştirisi gibi konuları bütün önemli boyutlarıyla irdeleyen *Çeviri: Dillerin Dili*, uzmanların yanısıra, okuduklarının niteliği üzerine düşünme gereksinimi duyan bütün okurlar için de çok önemli bir bilgi kaynağıdır.

Kapak fotoğrafı: Angela Göktürk